

**HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER
HAYATI, SANATI ve ESERLERİ**

Muhammet Güray BİZKEVELCİ

**Yüksek Lisans Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN**

2017

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Muhammet Güray BİZKEVELCİ

HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER
HAYATI, SANATI ve ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN

ERZURUM - 2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

17/07/2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Hattat İsmail Hakkı Altunbezer Hayatı, Sanatı ve Eserleri" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

17.07.2017

Muhammet Güray BİZKEVELCI

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

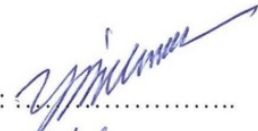

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN danışmanlığında, Muhammet Güray BİZKEVELCİ tarafından hazırlanan bu çalışma 17 /07/ 2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç Dr. Yusuf BİLEN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Reyhan KELEŞ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	V
RESİMLER DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER

1.1. HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN HAYATI	5
1.2. HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN HATIRALARI	22

İKİNCİ BÖLÜM

HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN HOCALARI ve TALEBELERİ

2.1. HOCALARI.....	24
2.1.1. Babası Mehmed İlmî Efendi.....	24
2.1.2. Sâmi Efendi	30
2.1.3. Bahâeddin Tokathıoğlu	35
2.2. TALEBELERİ.....	39
2.2.1. Mustafa Halim Özyazıcı.....	39
2.2.2. Necmeddin OKYAY	48
2.2.3. Mâcid AYRAL	51
2.2.4. Süheyl ÜNVER	55
2.2.5. Muhsin DEMİRONAT	60
2.2.6. Sıtkı ELÇİN.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN SANATI VE ESERLERİ

3.1. HATTATLIĞI.....	64
3.1.1. Celî Yazıları	65
3.1.2. Müsenna Yazıları	105
3.1.3. Divani ve Celi Divani Yazıları	108
3.1.4. Rik'a Yazıları	113
3.1.5. Cami, Çeşme ve Kitâbe Yazıları	117
3.2. TUĞRAKEŞLİĞİ	131
3.3. MÜZEHHİPLİĞİ.....	135
3.4. HAKKAKLIĞI.....	138
3.5. RESSAMLIĞI	139
3.6. HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN KALEMLERİ	147
 SONUÇ.....	 149
KAYNAKÇA	152
ÖZGEÇMİŞ.....	155

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER HAYATI, SANATI ve ESERLERİ

Muhammet Güray BİZKEVELCİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN

2017, 155 Sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN (Danışman)

Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Reyhan KELEŞ

Bu çalışma, 1873 yılında doğan aslen Trabzonlu bir aileye mensup İsmail Hakkı Altunbezer'in hayatı, sanatı, eserleri ve talebeleri hakkındadır. İsmail Hakkı Altunbezer, ailesi ile beraber Trabzon'dan İstanbul'a taşındıktan sonra İstanbul'daki meşhur hattatlarla tanışmış ve babasından aldığı temel hat eğitimi sayesinde hüsn-i hat sahasında kısa zamanda muvaffak olmuştur.

Özellikle Sâmi Efendi'den celî sülûs, dîvânî ve celî dîvânî dersleri alarak Dîvân-ı Humayûn'da 'birinci tuğrakeş' olmuştur. Resim kabiliyeti sayesinde kolaylıkla kendine özgü istifler oluşturmıştır. Tezhip sanatıyla da ilgilenen Altunbezer, klasik uslûbun dışında rokoko tarzını kendine rehber edinmiş, bu yüzden tezhip alanındaki çalışmaları rağbet bulmamıştır. Bu çalışmada İsmail Hakkı Altunbezer'in ulaşabildiğimiz kadarıyla eserlerini vererek, bu eserler üzerinde çıkarımlarda bulunduk. Ayrıca, hocalarını ve yetiştirdiği talebeleri kısa özgeçmişleri ve eserlerinden birkaç örnek vererek ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Altunbezer, Hattat, Hat, Tuğrakeş.

ABSTRACT**MASTER THESIS****LIFE, ART and WORKS of CALLIGRAPHER ISMAIL HAKKI ALTUNBEZER****Muhammet Güray BİZKEVELCİ****Advisor: Assist. Prof. Dr. Yusuf BİLEN****2017, Page: 155 Sayfa****Jury: Assist. Prof. Dr. Yusuf BİLEN (Advisor)****Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ****Assist. Prof. Dr. Reyhan KELEŞ**

This study is about the life, art, artifacts and talents of İsmail Hakkı Altunbezer, who was originally born in Trabzon in 1873. İsmail Hakkı Altunbezer, after moving from Trabzon to Istanbul together with his family, has met with famous calligraphers in Istanbul and has been successful in the short time of the hüsn-i hat line thanks to the basic line education he received from his father.

Particularly from Sâmi Efendi, he has become ‘the first tughrakesh’ in Dîvân-ı Humayûn by taking celî sülûs, dîvânî and celî dîvânî lessons. It has easily created its own stacks thanks to its painting ability. Altunbezer, who is also interested in the art of illumination, has taken rococo style as a guide except for classical style, so the works in the field of illumination have not found the demand. In this work, as far as İsmail Altunbezer's work is concerned, by giving his works. In addition, we have tried to take a few examples from his short biographies and works by his teachers and the students he has trained.

Key Words: Altunbezer, Calligrapher, Calligraphy, Tughrakesh.

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ÖB.	: Ömrümün Bereketi
bkz.	: Bakınız
HS.	: Hattatlar Sofası
h.	: Hicrî
m.	: Miladî
Foto.	: Fotoğraf
YB.	: Yusuf Bilen
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
MÖ.	: Mehmet Özçay
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
MSK.	: Mahmut Sami Kanbaş
İMH.	: İstanbul'un Meşhur Hattatları
NT.	: Naciye Turgut
İM.	: İnkılap Müzesi
MH100.	: Medresetü'l-Hattâtîn
AD.	: Arkitekt Dergisi
SB.	: Süleyman Berk
TİS.	: Türk İslam Sanatları.com
KG.	: Kalem güzeli.com
Sy.	: Sayı

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Nabati Yazısına Bir Örnek	1
Resim 2. Rabbi Yessir Meşki (YB. Arşivi)	3
Resim 1.1. Hakkı Bey'in Gençlik Yılları.	6
Resim 1.2. Hakkı Bey'in Aldığı Üst Rütbe Nişanı (İMH.)	7
Resim 1.3. Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın Nikâh Merasiminde.....	8
Resim 1.4. İstanbul Daru'l-Muallimîn Ta'lim Heyeti	9
Resim 1.5. Medresetü'l-Hattâtîn'in Açılışında Hocaların İmzalarının Bulunduğu Yazı (MH100.)	10
Resim 1.6. Medresetü'l-Hattâtîn'deki Üç Büyük Usta.....	12
Resim 1.7. Hattat Mektebi'nin Antentli Kağıdı (İMH.)	13
Resim 1.8. Hakkı Bey Talebeleriyle Birlikte. (MH100.)	14
Resim 1.9. Hakkı Bey Şark Tezyîni Sanatlar'da Ders Verirken.	15
Resim 1.10. Hakkı Bey, Bir Ders Esnasında	16
Resim 1.11. Hakkı Bey	17
Resim 1.12. Hakkı Bey'in Yazmaya Başladığı 1338/1919 Tarihli 1001 Besmeleden Birisi. (ÖB.).....	17
Resim 1.13. Hamid Aytaç'ın Hakkı Bey'i Hasta İken Ziyareti.....	19
Resim 1.14. Necmeddin Okyay'ın Hakkı Bey'i Hasta İken Ziyareti	19
Resim 1.15. Hakkı Bey ve Babasının Mezarları.....	20
Resim 1.16. Hakkı Bey'in Ölmeden Evvel Yazdığı 1364/1945 Tarihli Müsenna Celî Sülûs Levha 'Hüve'l-Bâkî'	20
Resim 1.17. Hattat İsmail Hakkı İlkokulu	21
Resim 2.1. Hakkı Bey'in Babası Mehmed İlmî Efendi (ÖB.).....	24
Resim 2.2. Mehmed İlmî Efendi'nin Refet Bey ile 1319/1901 Tarihli Müşterek Yazdığı Yazı.(HS.).....	25
Resim 2.3. Mehmed İlmî Efendi'nin 1312/1894 Tarihli Celî Sülûs Tablosu (HS.).....	26
Resim 2.4. Mehmed İlmî Efendi'nin 1283/1866 Tarihli Sülûs, Nesih Hatlarla Yazdığı Hilye-i Şerif Levhası (HS.).....	27
Resim 2.5. Mehmed İlmî Efendi'nin Nesih Hatla Yazılmış Bir Eseri (HS.)	28
Resim 2.6. Mehmed İlmî Efendi'nin Necmeddin Okyay tarafından Celî Ta'lik ile yazılmış Mezar Taşı (MSK. Arşivi).....	29

Resim 2.7. Sâmi Efendi'nin 1313/1896 Tarihli Şehzâde Camii Giriş Kapısı Üzerindeki Celî Sülûs İstifi.....	31
Resim 2.8. Sâmi Efendi'nin 1074/1663 Tarihli Yeni Camii Sebil Yazılarından Birisini.....	31
Resim 2.9. Sâmi Efendi'nin 1290/1873 Tarihli Tuğra Şeklinde Bir Hadis-i Şerif Çalışması.....	33
Resim 2.10. Sâmi Efendi 60 Yaşlarındayken.....	34
Resim 2.11. Sâmi Efendi'nin Mezar Taşı Kitâbesi	35
Resim 2.12. Bahâ Efendi 50 Yaşlarındayken.....	36
Resim 2.13. Bahâeddin Efendi'nin Bakkal Ârif İmzalı 1288/1871 Tarihli Hil yeye Klasik Tarzda Yaptığı Tezhip (YB. Arşivi).....	38
Resim 2.14. Halim Efendi Gençlik Yıllarında Yazı ile Uğraşırken. (İMH.).....	39
Resim 2.15. Halim Efendi'nin Sanayî-i Nefise Mektebi Hüviyeti (YB. Arşivi).....	40
Resim 2.16. Halim Efendi'nin Gençlik Yılları (YB. Arşivi).....	41
Resim 2.17. Halim Efendi'nin 'Bağbân' Diye Attığı İmza.(YB. Arşivi).....	42
Resim 2.18. Halim Efendi Güzel Sanatlar Akademisi Öğrencileri ile Birlikte (MH100.).....	43
Resim 2.19. Halim Efendi'nin Kartviziti. (MH100.).....	43
Resim 2.20. Halim Efendi'nin Tuttuğu Talebe Defterlerinden Bir Örnek (SB. Arşivi)	44
Resim 2.21. Halim Efendi Bağ Evinin Önünde (MH100.).....	45
Resim 2.22. Halim Efendi'ye Ait 1375/1955 Tarihli Celî Sülûs Bir Levha (TİS.).....	46
Resim 2.23. Halim Efendi'nin Mezar Taşı.....	47
Resim 2.24. Halim Efendi'nin Defnedilme Anından Bir Görüntü. (İMH.)	47
Resim 2.25. Necmeddin Okyay'ın 1341/1922 Tarihli Ebrulu Ta'lik: 'Ya Ali'	49
Resim 2.26. Necmeddin Okyay'ın 1377/1957 Tarihli Ebrulu Ta'lik Besmele'si	50
Resim 2.27. Mâcid Ayrıl'ın 1372/1952 Tarihli Celî Sülûs İstifi	52
Resim 2.28. Mâcid Ayrıl'a Ait 1320/1902 Tarihli Meşk.....	52
Resim 2.29. Mâcid Ayrıl'ın Bağdat'ta İken 1377/1957 Tarihli Yazdığı Bir Yazı (KG.)	53
Resim 2.30. Mâcid Ayrıl'a Ait Tarihsiz Celî Sülûs Bir Levha.....	54
Resim 2.31. Süheyl Ünver'in Gençlik Yılları. (MH100.)	56

Resim 2.32. Süheyl Ünver'in Bir Tablosu (MH100.)	57
Resim 2.33. Süheyl Ünver'in Necmeddin Okyay'dan Aldığı Ebru İcâzetnâmesi (İMH.)	58
Resim 2.34. Süheyl Ünver'in Tezhip İcazetnamesi (İMH.)	59
Resim 2.35. Muhsin Demironat.....	60
Resim 2.36. Kazasker Mustafa İzzet'in hilyesine Yaptığı Tezhipten Bir Detay.....	61
Resim 2.37. Tezhibi Muhsin Bey'e Ait Sülüs-Nesih Kıt'a	62
Resim 2.38. Sıtkı Elçin'e Ait 1406/1986 Tarihli Tezhip.....	63
Resim 3.1. Hakkı Bey'in Bir Meşki (İMH.).....	65
Resim 3.2. Hakkı Bey'in 1361/1942 Tarihli Celî Sülüs İstifi.	66
Resim 3.3. Hakkı Bey'in 1344/1925 Tarihli Celî Sülüs Bir İstifi	67
Resim 3.4. Hattat Nazif Efendi'nin 1326/1908 Tarihli Celî Sülüs İstifi	68
Resim 3.5. Hakkı Bey'e Ait Tarihsiz Celî Sülüs Oklu Besmele	68
Resim 3.6. Hakkı Bey'e Ait Tarihsiz Celî Sülüs Oklu Besmele	68
Resim 3.7. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Muhakkak Besmelesi.....	69
Resim 3.8. Hakkı Bey'e Ait Tarihsiz Muhakkak Besmele.....	69
Resim 3.9. Hakkı Bey'in 1332/1914 Tarihli Celî Sülüs Bir İstifi.	70
Resim 3.10. Hakkı Bey'in 1330/1912 Tarihli Celî Sülüs İstifi.	70
Resim 3.11. Hamid Aytac'a Ait Tarihsiz Celî Sülüs İstifi	71
Resim 3.12. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülüs İstifi	71
Resim 3.13. Halim Efendi'nin 1347/1928 Tarihli Celî Sülüs İstifi.....	72
Resim 3.14. Hakkı Bey'in 1364/1945 Celî Sülüs Bir İstifi	72
Resim 3.15. Hakkı Bey'in 1338/1919 Tarihli Celî Sülüs İstifi	73
Resim 3.16. Hakkı Bey'in 1363/1944 Tarihli Celî Sülüs İstifi	74
Resim 3.17. Hakkı Bey'in 1344/1925 Tarihli Celî Sülüs İstifi	74
Resim 3.18. Hamid Aytac'ın 1385/1965 Tarihli Celî Sülüs İstifi	75
Resim 3.19. Hakkı Bey'in 1336/1917 Tarihli Celî Sülüs İstifi.	76
Resim 3.20. Hakkı Bey'in 1359/1940 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.).....	76
Resim 3.21. Hakkı Bey'e Ait Tarihsiz Celî Sülüs İstifi.....	77
Resim 3.22. Hakkı Bey'in 1365/1946 Tarihli Celî Sülüs İstifi	77
Resim 3.23. Hakkı Bey'in 1362/1943 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.).....	78
Resim 3.24. Hakkı Bey'in Hazırladığı 1362/1943 Tarihli Yazı Kalıbı.....	79

Resim 3.25. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülüs İstifi	80
Resim 3.26. Hakkı Bey'e Ait 1332/1913 Tarihli Sülüs-Nesih Kıt'a	81
Resim 3.27. Hakkı Bey'in 1361/1942 Tarihli Tetabuklu Celî Sülüs İstifi (KG.)	82
Resim 3.28. Hakkı Bey'in 1338/1919 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	83
Resim 3.29. Hakkı Bey'in Tarihsiz Celî Sülüs İstifi	83
Resim 3.30. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	84
Resim 3.31. Hakkı Bey'in 1358/1939 Tarihli Celî Sülüs İstifi	85
Resim 3.32. Hakkı Bey'in 1358/1939 Tarihli Celî Sülüs İstifi	85
Resim 3.33. Osman Özçay'a Ait Müsenna Celî Sülüs İstif	86
Resim 3.34. Hakkı Bey'in 1339/1920 Tarihli Celî Sülüs İstifi	86
Resim 3.35. Hakkı Bey'in Tarihsiz Celî Sülüs İstifi	87
Resim 3.36. Hakkı Bey'e Ait İmzasız Bir Yazı Denemesi	87
Resim 3.37. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülüs İstifi	88
Resim 3.38. Hakkı Bey'in 1339/1920 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	88
Resim 3.39. Sâmi Efendi'nin 1320/ 1902 Tarihli Celî Sülüs İstifi	89
Resim 3.40. Hakkı Bey'in 1341/1922 Tarihli Celî Sülüs İstifi	90
Resim 3.41. Hakkı Bey'in 1362/1943 Tarihli Celî Sülüs 'Lafzatullah'	90
Resim 3.42. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülüs İstifi	91
Resim 3.43. Hakkı Bey'in 1363/1944 Tarihli Celî Sülüs İstifi	91
Resim 3.44. Hakkı Bey'in 1336/1917 Tarihli Celî Sülüs İstifi (HS.)	92
Resim 3.45. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	93
Resim 3.46. Hakkı Bey'in 1361/1942 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	93
Resim 3.47. Hakkı Bey'in Tarihsiz Celî Sülüs İstifi (HS.)	94
Resim 3.48. Hakkı Bey'in 1363/1944 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	94
Resim 3.49. Hakkı Bey'in 1344/1925 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	95
Resim 3.50. Hakkı Bey'in 1341/1922 tarihli Celî Sülüs İstifi (İMH.)	96
Resim 3.51. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	97
Resim 3.52. Hattı ve Tezhibi Hakkı Bey'e Ait 1362/1943 Tarihli Zer-endûd Bir Levha (KG.)	98
Resim 3.53. Hakkı Bey'in 1353/1934 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)	99
Resim 3.54. Hakkı Bey'in Tarihsiz Celî Sülüs İstifi	100
Resim 3.55. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Sülüs-Nesih Kıtası (KG.)	100

Resim 3.56. Hakkı Bey'in 1351/1932 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.).....	101
Resim 3.57. Hakkı Bey'in 1351/1932 Tarihli Celî Sülüs İstifi (ÖB.)	102
Resim 3.58. Hakkı Bey'in 1359/1940 Tarihli Celî Sülüs İstifi	103
Resim 3.59. Hakkı Bey'in 1359/1940 Tarihli Celî Sülüs İstifi	103
Resim 3.60. Hakkı Bey'in 1355/1936 Tarihli Celî Sülüs İstifi	104
Resim 3.61. Hakkı Bey'in 1337/1918 Tarihli Celî Sülüs İstifi	105
Resim 3.62. Hakkı Bey'in 1359/1940 Tarihli Celî Sülüs İstifi	105
Resim 3.63. Hakkı Bey'in Tarihsiz Celî Sülüs İstifi (KG.).....	106
Resim 3.64. Hakkı Bey'in Tarihsiz Müsenna Celî Sülüs İstifi (KG.)	107
Resim 3.65. Hakkı Bey'in Celî Dîvânî ile Zer-Endûd Bir Terkibi. (MSK. Arşivi)	108
Resim 3.66. Hakkı Bey'in Celî Dîvânî Yazısına Bir Örnek. (MÖ. Arşivi).....	109
Resim 3.67. Hakkı Bey'in yazdığı Halim Efendi'nin İcazetinden Bir Kesit.....	109
Resim 3.68. Hakkı Bey'in Celî Dîvânî Bir Yazısı.(M.Ö. Arşivi)	110
Resim 3.69. Hakkı Bey'in Celî Dîvânî ve Dîvânî Bir Yazısı.....	110
Resim 3.70. Hakkı Bey'in Avusturya-Macaristan Kralına Yazdığı Ferman Metni (MSK. Arşivi).....	111
Resim 3.71. Hakkı Bey Tarafından Celî Dîvânî ile Yazılan Salih Paşa'nın Sadâret Menşuru (MSK. Arşivi)	112
Resim 3.72. Hakkı Bey'in el yazısıyla kızına yazdığı mektubun 1. Sayfası (İMH.)....	113
Resim 3.73. Hakkı Bey'in el yazısıyla kızına yazdığı mektubun 2. Sayfası. (İMH.)..	115
Resim 3.74. Hakkı Bey'in 1334/1915 Tarihli Kitâbesi	117
Resim 3.75. Hakkı Bey'in Cami İçi Yazısı (KG.).....	118
Resim 3.76. Hakkı Bey'in Hüseyin Ağa Camii Kubbe Yazısı (KG.)	118
Resim 3.77. Hakkı Bey'in 1331/1913 Tarihli Kitâbesi	119
Resim 3.78. Hakkı Bey'in 1334/1916 Tarihli Çeşme Kitâbesi (ÖB.)	120
Resim 3.79. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	120
Resim 3.80. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	121
Resim 3.81. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	121
Resim 3.82. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	122
Resim 3.83. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	122
Resim 3.84. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	123
Resim 3.85. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	123

Resim 3.86. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	124
Resim 3.87. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	124
Resim 3.88. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	125
Resim 3.89. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	125
Resim 3.90. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)	126
Resim 3.91. Hakkı Bey’e Ait Mezar Kitâbesi (MSK. Arşivi).....	126
Resim 3.92. Hakkı Bey’in Celî Sülûs ‘Türkiye Cumhuriyeti’ İstifi (MSK. Arşivi)	127
Resim 3.93. Hakkı Bey’in 1342/1923 Tarihli Celî Sülûs İstifi (MSK. Arşivi).....	127
Resim 3.94. İstanbul İtfaiye Daire Başkanlığı’nın Üzerindeki Kitâbe (MSK. Arşivi).....	128
Resim 3.95. Hakkı Bey’in ‘Türkiye Cumhuriyeti’ İstifi (MSK. Arşivi).....	129
Resim 3.96. Hakkı Bey’in 1360/1941 Tarihli Kitâbe Yazısı (MSK. Arşivi)	129
Resim 3.97. Hakkı Bey’in 1330/1911 Tarihli Kitâbe Yazısı (MSK. Arşivi)	130
Resim 3.98. Hakkı Bey’in 1337/1918 Tarihli Kitâbe Yazısı (MSK. Arşivi)	130
Resim 3.99. Hakkı Bey’in 1337/1918 Tarihli Kitâbe Yazısı.....	131
Resim 3.100. Sultan Vahdettin Han İçin 1320/1920 Tarihli Çektiği Tuğra (HS.).....	132
Resim 3.101. Hakkı Bey’in Suud el-Mevlevî’ye Yaptığı Tuğra Çıkarması (MSK. Arşivi).....	133
Resim 3.102. Hakkı Bey’in Suud el-Mevlevî’ye Yaptığı Tuğra Çıkarması (MSK. Arşivi).....	134
Resim 3.103. Hakkı Bey’in 1364/1945 Tarihli Tuğra Hadis-i Şerif	135
Resim. 3.104. Hakkı Bey’in Yapmış Olduğu Tezhipten Detay	136
Resim 3.105. Montani’ye ait bir desen çalışması (AD.)	137
Resim 3.106. Hakkı Bey’in Hâkk Ettiği Siyah Mermer Tablo (İM.).....	138
Resim 3.107. Hakkı Bey’in mezuniyet çalışması “Vezir Hanı” (NT. Arşivi).....	140
Resim 3.108. Hakkı Bey’e Ait Yağlı Boya Bir Portre (NT. Arşivi)	141
Resim 3.109. Hakkı Bey’e Ait ‘Seyyar Satıcı’ Tablosu.....	142
Resim 3.110. Hakkı Bey’e Ait ‘Dilenci’ Tablosu	143
Resim 3.111. Hakkı Bey’e Ait ‘Zenci’ portresi.....	144
Resim 3.112. Hakkı Bey’e Ait ‘Bezirgân’ Portresi	145
Resim 3.113. Hakkı Bey’e Ait ‘Rüstem Paşa Camii’ Tablosu.....	146
Resim 3.114. Hakkı Bey’e ait kalemler (MÖ. Arşivi).....	147

Resim 3.115. Hakkı Bey’in Son Dönemlerine Ait Bir Fotoğraf	148
Resim 3.116. Turan Sevgili Tarafından Yapılan ‘Hakkı Bey’ Portresi.....	148

ÖNSÖZ

Bu çalışmada XX. yüzyıl Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde hattat ve müzehhip olarak sanat dünyasında adından söz ettiren, akademi ve liselerde öğretmenlik yapan İsmail Hakkı Altunbezer tanıtılmaya çalışılmıştır. Hayatı, sanatı, şahsiyeti ve geriye bıraktığı pek çok eseri ile anılan İsmail Hakkı Altunbezer, özellikle Osmanlı'nın son döneminde birinci tuğrakeş olması hasebiyle önemli devlet fermanlarını, antlaşmalarını hazırlaması açısından önemli bir şahsiyettir.

Sanayî-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) resim bölümünü bitiren ve kabiliyeti sayesinde hocalarının takdirini kazanan İsmail Hakkı Bey'in, memuriyet hayatı hakkında malumât, okul zamanındaki yaptığı resimlerden, hat istiflerinden, çektiği tuğralardan, tezhip sanatında verdiği eserlerden örnekler vermeye çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde; İsmail Hakkı Altunbezer'in hayatı ve hatıralarını ele aldık. İkinci bölümde ise İsmail Hakkı Altunbezer'in hocaları ve talebelerini ele aldık. Altunbezer'in talebeleri elbette buradakilerle sınırlı değildir. Bu çalışmada en meşhurları üzerinde durulmuştur. Hüsn-i hatta olan merakı ve ilgisi sayesinde yeteneğini ve becerisini kısa zamanda ilerleten Altunbezer'in devrin en kudretli hattatı Sami Efendi ve Mehmed İlmî Efendi gibi üstadların rahle-i tedrisatından geçerek aldığı eğitim sayesinde daha da ileriye taşıdığı hat sanatında geldiği yeri ve mevkiyi ele aldık.

Üçüncü bölümde; İsmail Hakkı Altunbezer'in sanatını ve eserlerini ele alarak bazı istiflerini diğer hattatların istifleriyle mukayese ederek tahlil etmeye çalıştık. Bazılarını ise müstakil olarak inceledik. Tespit edebildiğimiz bütün eserleri çalışmamıza aldık. Yazmış olduğu eserlerindeki ibarelerin âyet mi, hadis mi veya kelâm-ı kibâr mı olduklarını ve açıklamalarını verdik.

Sonuçta ise İsmail Hakkı Altunbezer'in sanat dünyasına ne gibi yenilikler kattığı, istiflerinin oluşumunda nelerden istifade ettiği, hangi yazılarla uğraştığını ve kendisinden sonraki hattatları nasıl etkilediğini hattatlığı kısmında açıkladık. Ayrıca tuğrakeşliği, müzehhipliği, hakkaklığı ve ressamlığı hakkında değerlendirmeler yaparak hüsn-i hat ve geleneksel sanatlar alanında ne gibi çalışmalara imza attığını belirttik.

Çalışmamızın başından beri değerli fikir ve yönlendirmeleriyle destek olan kıymetli hocam Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ'a, sanatıyla ve düşünceleriyle her daim yanımızda olan ve hep 'daha güzelini' aramamıza ve bulmamıza vesile olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hattat Yusuf BİLEN'e; bilgi ve tecrübelerinden fevkalade istifade ettiğim Yrd. Doç. Dr. Reyhan KELEŞ'e, Yrd. Doç. Dr. A. Hilal KALKANDELEN'e şükranlarımı arz ederim. Ayrıca arşivlerinden faydalandığım Muhammet Nuri ÇELİKKAYA'ya, Mahmut Sâmi KANBAŞ'a, Mehmed ÖZCAY'a ve bu çalışma boyunca emeği geçen değerli eşime, tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2017

Muhammet Güray BİZKEVELCİ

GİRİŞ

Arap yazısının menşeinin elde edilen son verilerine göre, Aramî asıllı Nabati yazısına dayandığını görmekteyiz. M.Ö. VI. yüzyıla ait kitâbelerdeki yazıların Hz. Peygamberin doğumundan önceki devreye ait Arapça kitâbelerdeki yazılara yakın oluşu, Arap yazısının Nabati yazısından meydana geldiğini göstermektedir.¹

Resim 1. Nabati Yazısına Bir Örnek

Nabati yazısı, yuvarlak karakterli yapıya sahip bir yazıdır² ve Arap yazısının temelini oluşturur. İslamiyet'in gelmesiyle beraber Arap yazısının inkişafı da başlamıştır. İslam'ın inen ilk âyetleri olan Alak Sûresi'nde Allah okumaya ve yazmaya dikkat çekmiştir. Âyetlerin meali şöyledir: '1. Yaradan Rabb'inin ismiyle oku. 2. (O) insanı bir alak'dan yarattı. 3.Oku! Çünkü Rabb'in, en büyük kerem sahibidir. 4. O, kalemle öğretendir.'³ Allah, kaleme ve yazdıklarına yemin etmiş, hatta bir surenin ismini 'kalem' koyarak kalemin ne denli üstün ve mübarek bir nesne olduğunu belirtmiştir.⁴

¹ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, 19

² Abdulkadir Yılmaz, *Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istılahları*, Damla Yayınevi, İstanbul 2004, 255

³ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006, 597

⁴ Bkz. Kalem Sûresi, 563

IV. İslam halifesi Hz. Ali'nin zamanında başkent olan Kufe'ye nisbetle 'Kûfi' hat olarak adlandırılan Arap yazısı zamanla gelişerek Abbasiler devrinin meşhur hattatı İbn-i Mukle'nin elinde 'aklâm-ı sitte' denilen yani 'altı çeşit kalem; yazı' haline dönüştü. Bu yazı çeşitleri 'sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevkî ve rika'dır. Böylece asırlar boyu devam eden yazı yazma merakı ve zevki Selçuklular ve Osmanlılar döneminde, celi sülüs, nesih, dîvânî, ta'lik gibi yazı türleri ile devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında hüsn-i hat zirve noktaya ulaşmış ve: 'Kuran Mekke'de indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı' sözü darb-ı mesel olarak söylenegelmiştir. Kuşkusuz bu sözün söylenmesi Şeyh Hamidullah ile başlayan, Mustafa Rakım ile devam eden ve Sâmî Efendi, Şevkî Efendi, Hamid Aytac, Halim Özyazıcı gibi üstadların ellerinden çıkan nadide eserlerin sonucu olmuştur. Hattatlar tarafından yazılan Mushaf-ı Şerîf, Delâil-i Hayrât, En'am-ı Şerîf'ler kitap halinde yazılarak kütüphaneleri; kasideler, beyitler, naatlar, evradlar, hadisler ve kelâm-ı kibarlar tablo şeklinde yazılarak duvarları süslemiştir.

Hat sanatını öğrenmek için muhakkak bir üstadın rahle-i tedrisatından geçmek zorunluluğu vardır. Hüsn-i hat, Hz. Ali'nin ifadesiyle الخط مخفي في تعليم الاستاد و قوامه في كثرت المشق و دوامه على دين الاسلام yani "Hat, hocanın taliminde gizlidir, Onun yani hattın kıvama ermesi çok meşk etmektedir ve onun yani hattın devamı, ilerlemesi İslam'ı gereğince yaşamaktır." şeklinde tarif edilmiştir. Yazının belki de ilk dersi kalemi nasıl tutmak gerektiğidir. İşte bu da ancak hocanın öğretiminde gizli bir sırdır. Hoca bu merhalelerden geçtiği için, kalemi nasıl tutmak gerektiğini tam anlamıyla öğrenmiştir. Bu nedenle işi ehlinde öğrenmek önemlidir. Eğer ehliyetli kişilerden ders alınırsa harflerin anatomileri de yanlış olacak ve ortaya konan eserler de hatalı olacaktır. Çünkü yanlış açı ile satıra konulan bir kalemden güzel yazı çıkması beklenemez. Onun için hattatlar talebelerine ilk ders olarak 'Rabbi yessir' meşki yazdırarak talebesinin kalem, kağıt ve mürekkeple tanışmasını sağlar.⁵

⁵ Mehmed Özçay'a ait Sülüs-nesih Rabbi Yessir Meşki

Resim 2. Rabbi Yessir Meşki (YB. Arşivi)

Yusuf Bilen, hat sanatının, kendine has usûl ve kâidelerle hoca-talebe ilişkisi içerisinde öğrenilen güzel bir sanat dalı olduğunu belirtmiştir.⁶ Hat sanatı hoca olmadan öğrenilemeyen bir sanattır. Hattat olmak isteyen bir kimse hocasının eline çok dikkat etmeli, kalem hareketlerinden, kağıdı tutuş biçimine, kalemi satıra koyuş açısına, mürekkep hazırlama, ahar yapma, kağıt mühreleme gibi konulara varana kadar hocasından gördüğü şeyleri taklid etmeli ve hocası gibi yapma gayretinin içinde olmalıdır.

Meşhur hattatlardan Hırka-yı Şerif Camii imam-hatibi Hattat Ömer Vassî Efendi (1880–1928)’nin talebelerinden Mahmud Bedreddin Yazır’ın iyi bir hattat olmanın sırları hakkındaki sorusuna: “*Hattat olmak kolay değildir. Güzel meşk görmeli ama daha çok hoca yazarken, tarif ve talim ederken, hele çıkarmayı yaparken çok dikkatli olmalısın, sözle yaptığı izâhlara, temsillere, teşbihlere ehemmiyet vermelisin. Çünkü bunlar, yazının güzelliğini sağlayan sırları anlamaya faydalı olur ki, bir kitap okumuş kadar işine yarar. Bunun için anlamadığını sor, hocanın el ve kalem hareketlerini yakından takip et, yazarken de tatbîk eyle*” diyerek hüsn-i hat sanatının inceliklerini ifade etmiştir.⁷

Kişinin kabiliyeti ve yeteneği ne kadar fazla olursa olsun hocasının ona öğreteceği çok şey vardır. Uzun ve meşakkatli bir meşk taliminin sonunda üstad, talebesine icâzetnâme vererek bundan sonra yazacağı yazıların altına imza atma yetkisi vermektedir. Bu, talebenin artık kıvama erdiğinin, elinden güzel yazı çıkacağının bir göstergesidir.

⁶ Yusuf Bilen, “Hat Sanatı Eğitim ve Öğretiminde Hoca-Talebe Münâsebeti”, *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum, 2010, sy. 44, 127.

⁷ Bilen, 127.

Hakkı Bey hattat bir aileden gelmesine mukabil genlerinde sanat ruhu taşıyan ve yazıyı, resmi çok seven bir fitrata sahiptir. Babasından aldığı ilk hat dersleri sayesinde küçük yaşlardan beri sanat hayatına atılan Hakkı Bey'in hayatını anlatmaya başlayarak çalışmamızı sunuyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER

1.1. HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN HAYATI

Hakkı Bey 8 Şubat 1873'te İstanbul'un Kuruçeşme semtinde doğdu. Kurban bayramında doğduğu için kendisine İsmail ismi verilmiştir. Hakkı Bey'in babası Tahrir ve Vergi Tahsil İdaresi Muhasebe Kalemi ikinci mümeyyizi Hattat Mehmed İlmî Efendi, annesi Mahrukat Nâzırı Gürcü Hurşid Bey'in kızı Sâide Hanım'dır. Muhittin Serin, Hakkı Bey'in Mehmed Ali isminde mimar bir kardeşinin olduğunu söylemektedir⁸. Hakkı Bey'in ailesi beş batna kadar hattat olan bir aileydi ve bu sanat ruhu ırsî olarak Hakkı Bey'e de sirâyet etmiş ve son dönemin en kudretli hattatlarından biri olmuştur.

Hakkı Bey daha çok küçük yaşlardan beri ailesi tarafından titiz bir şekilde yetiştirilmiş, annesi terbiyesi hususunda özel ihtimam göstermiş hatta onun devamlı yalnız oynamasını istemiştir. Bunda akranlarının olası bir gayr-i ahlaki söz, tavır ve hareketlerinden oğlunu uzak tutmak istemiş olması düşünülebilir.

Çocukken oyun oynamayı çok sevdiğini belirten Hakkı Bey, koşmayı çok sevdiğini, evleri denize baktığı için gemilerin geliş gidişlerini izlediğini ve ardından bir kaptan gibi evlerindeki yüksek bölmeli yerlere çıkarak gemilere kumanda verdiğini ve bir diğer merakının da kurşun kalemle duvarlara yapıştırdığı kağıtlara insan figürleri, ağaç, çiçek ve gemi resimler yapmak olduğunu Süheyl Ünver'e anlatmıştır.⁹

⁸ Muhittin Serin, "Altunbezer, İsmail Hakkı", *Üsküdarlı Meşhurlar*, İstanbul 2012, 58.

⁹ Süheyl Ünver, "Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey", *İstanbul'un Meşhur Hattatları*, İstanbul 2010, 64.

Resim 1.1. Hakkı Bey'in Gençlik Yılları.

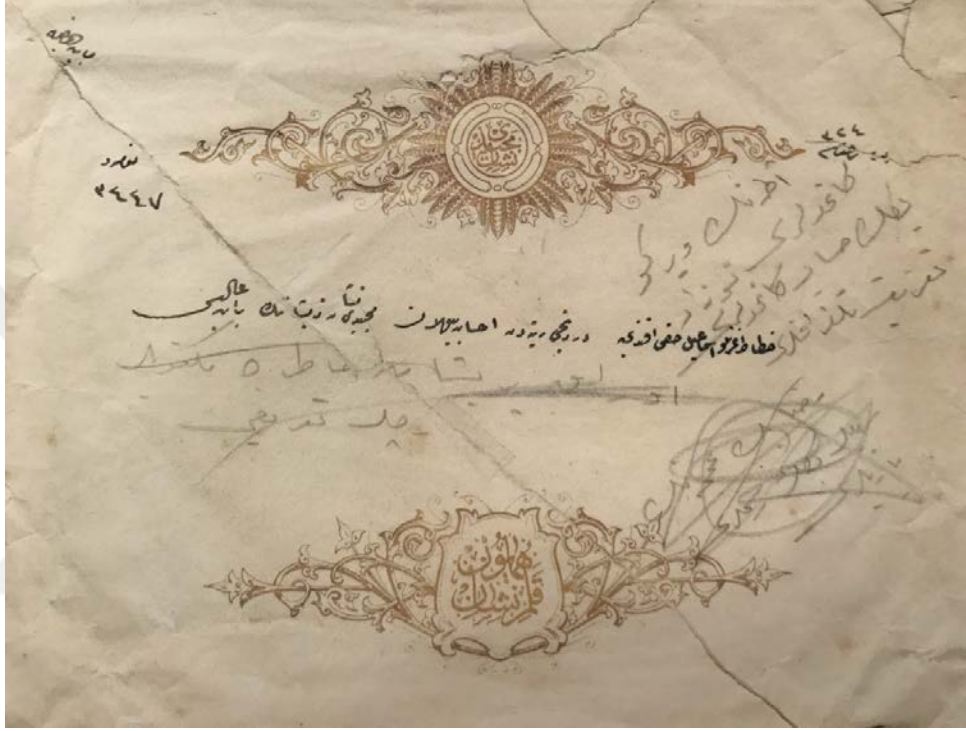
Hakkı Bey, Pertevniyal Valide Sultan Mektebi'nde ilk tahsilini tamamlamış ardından Rüşdiye Mektebi'ni okumuştur. Rüşdiye Mektebi'ni okurken babasından hurufâtı bitirmiş ve artık kaside ve beyitler yazmaya başlamıştır. Rüşdiye Mektebi'ni 14 yaşında bitiren Hakkı Bey'i babası Mehmed İlmî Efendi oğlundaki yeteneği fark ettiğinden hiç vakit kaybetmeden Sanayî-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi)'ne kayıt ettirmiştir. Burada altı sene okuyan Hakkı Bey, bu okulda resim bölümünü birincilikle bitirmiştir. Hakkı Bey, Sanayî-i Nefise Mektebi'ne devam ederken bir yandan da hat çalışmalarına devam etmiştir.

Hakkı Bey Sanayî-i Nefise Mektebi'ne devam ederken Dîvân-ı Hümayûn Kalemi'ne mülâzimeten yani ücretsiz stajer olarak girmiştir. 17 yaşına geldiği vakit babası Mehmed İlmî Efendi 'Artık vakti geldi' diyerek oğlu Hakkı Bey'i evlendirmiştir. Eşinin ismi Sermelek olan Hakkı Bey'in Muazzez, Meziyet ve Mualla isimlerinde 3 kız çocukları olmuştur. Sermelek Hanım 'saray terbiyesi' almış, hanımefendi, hoşgörülü ve titiz bir kişiliğe sahiptir. Bu yüzden Sermelek Hanım etrafında 'Saraylı Hanım' olarak tanınmıştır.¹⁰

Hakkı Bey'in memuriyet hayatına dair şu bilgileri aktarabiliriz: "Dîvân'ı Hümayûn'da 12 Şubat 1891'de 30 kuruş maaş verildi. Aynı senenin 2 Ağustos'unda 30 kuruş zamlı maaşı 60 kuruşa çıktı. Hakkı Bey'in maaşına 23 Aralık 1891'de 40 kuruş, 14 Şubat 1892'de 40 kuruş, 13 Haziran 1892'de ise 50 kuruş zamlı toplam maaşı bu yıl içerisinde 190 kuruş olmuştur. Hakkı Bey'in ücreti 21 Şubat 1893'te 240 kuruşa, 23

¹⁰ Talip Mert, "Hattat İsmail Hakkı Altunbezer, Babası ve Dedesi Hattat Ali Şükrü Efendi", *Üsküdar Sempozyumu VI*, İstanbul 2008, 151.

Aralık 1894'te 260 kuruşa, 28 Eylül 1895'te 285 kuruşa 29 Şubat 1896'da ise 600 kuruşa yükselmiştir. 30 Ekim 1899'da memuriyette terfi eden Hakkı Bey'in maaşı da 654 kuruş olmuştur. Bugünlerde Hakkı Bey'in rütbesi, rütbe-i saniye (yarbaya eşit mülkî rütbe) iken rütbe-i sâniyenin mütemâyizine yani bir üst rütbeye (albaylığa) yükseltilmiştir.

Resim 1.2. Hakkı Bey'in Aldığı Üst Rütbe Nişanı (İMH.)

Hakkı Bey'in 20 Aralık 1899'da maaşı 700 kuruş olmuş ve tekrar terfi etmiştir. 13 Eylül 1900'de tekrar bir rütbe daha almıştır. Hakkı Bey'in maaşı 23 Nisan 1903'de 740 kuruş, 17 Şubat 1904'de 780, aynı sene 23 Nisan 1904'te 800 kuruş oldu. 12 Aralık 1906'da Hakkı Bey'e IV. rütbeden Mecidî Nişanı verildi. 23 Ekim 1907'de Dîvân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi hulefâsından Hakkı Bey memuriyetinde başarılı bulunarak terfi etmiş, aynı senenin 23 Aralık günü maaşı da terfi ederek 850 kuruş olmuştur. 5 Eylül 1909'de yapılan tayinlerde 1000 kuruş maaşla Dîvân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi birinci sınıf hulefâlığında ibkâ edilmiştir.”¹¹

¹¹ Mert, 152.

Hakkı Bey, Dîvân'da çalıştığı süre zarfında devamlı tuğra ile meşgul olmuştur. Sami Efendi'den tuğranın inceliklerini öğrenmiş ve Osmanlı Devleti'nin resmî son tuğrakeşi olmuştur.

Resim 1.3. Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın Nikâh Merasiminde (Oturandar sağdan sola doğru: Mustafa Halim Özyazıcı, Hakkı Bey, iki sıra ilerde Necmeddin Okyay ve arkada Süheyl Ünver) (İMH.)

Abdülhamit Han'ın, Hicaz Demiryolu Projesi tamamlandığında Medine İstasyonu'nun açılışına “Dîvân-ı Hümâyûn mühimme nüvîsânından Hattat Hakkı Efendi'yi” de davet ettiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹²

Hakkı Bey Dîvân'daki görevinin yanı sıra Üsküdar İdâdîsi'nde (Üsküdar Lisesi) yazı muallimliği ve Topkapı Rüşdiyesi'nde de resim muallimliği görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Galatasaray Sultânîsi'ne görevlendirilmiş buradaki görevinin sona ermesinden sonra İstanbul Daru'l-Muallimîn'de yazı muallimi olarak bir müddet

¹² Mert, 152.

görev yapmıştır. Ardından İstanbul’da çeşitli okullarda yazı ve resim dersleri vermeye devam etmiştir.¹³

Resim 1.4. İstanbul Darü'l-Muallimîn Ta'lim Heyeti

Soldan sağa oturanlar: Muallim Cevdet, Fazıl Ahmet Aykaç, İhsan Şerif Bey, Darü'l Muallimîn Müdürü Satı Bey, Selim Sırrı Tarcan, İhsan Sangu, İbrahim Alaaddin Gövsa. Soldan sağa ayakta: Musîkişinas Musa Süreyya Bey, Hakkı Bey, İbrahim Lütî Paşa, Ressam Şevket Dağ, Tatbikat Öğretmeni Rebîi Bey.(İMH.)

Nihâyet 31 Mayıs 1914'te Medresetü'l-Hattâtîn kurulunca buraya tuğra ve celf sülûs muallimi olarak atandı. Medresenin açılış töreninde müdür Arif Hikmet Bey'in konuşmasının ardından medresenin sülûs ve nesih hocalığına getirilen Hacı Kâmil Efendi sülûs bir besmele yazmış, orada hazır bulunanlar da altına imza atmışlardır. Hakkı Bey bu yazının Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde olduğunu söylemiştir.¹⁴ Ancak Uğur Derman yaptığı araştırmalarda bu belgenin hiç ummadığı bir vakitte Arkeoloji Müzesi'nde karşısına çıktığını ve belgenin Tevhîd-i Tedrisât Kanunu'ndan dolayı Medreset'ül-Hattâtîn kapatıldığı vakit, Müzeler Müdürlüğü uhdesine teslim edilmiş olabileceğini belirterek belgeyi kendisine gösteren ve sanatseverlerin de istifade edebilecekleri bir kaynağı ortaya çıkaran Arkeoloji Müzesi Müdiresi Havva Koç

¹³ Mert, 152.

¹⁴ Ünver, "Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey", 72.

Hanım'a şükranlarını belirtmektedir.¹⁵ Hacı Kâmil Efendi'nin başına Besmele yazdığı ve orada bulunan heyetin de hepsinin ayrı ayrı imzalarının bulunduğu belgenin fotoğrafı aşağıda mevcuttur.

Resim 1.5. Medresetü'l-Hattâtîn'in Açılışında Hocaların İmzalarının Bulunduğu Yazı (MH100.)

¹⁵ Uğur Derman, *Medresetü'l-Hattâtîn Yüz Yaşında*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2015, 15.

Medresetü'l-Hattâtîn'de çalışırken dönemin Reisü'l-Hattâtîn'i olan Kâmil Akdik Bey ile Hakkı Bey'e üstün gayretlerinden dolayı Devlet liyâkat madalyası verildi. Bu hususta 2 Ekim 1916 tarihli Mabeyn'den (Saray Özel Kalemi) Ali Fuad Paşa imzalı iradede şu ifadelere yer verilmiştir: "Medresetü'l-Hattâtîn muallimlerinden Hacı Kâmil Efendi'ye altın ve Hattat Hakkı Bey'e gümüş liyâkat madalyası ihsân buyrulmuş olduğundan Bâb-ı Âli'ce gerekli muamelenin îfâsı, irâde-i seniyye iktizasından bulunmakla emir ve ferman yüce makamınızdır. (2 Ekim 1916)". Bu irade Sadrazam Said Halim Paşa'nın imzasıyla Evkaf Nezâreti'ne gönderilmiş ve Kâmil Efendi ile Hakkı Bey de madalyalarını almışlardır.¹⁶

Hakkı Bey, Medresetü'l-Hattâtîn'de yıllarca celî sülûs, dîvânî ve tuğra dersleri vermiştir. Bu okulda kendisinin yetiştirdiği onlarca talebeden en meşhur olanlar arasında; Mustafa Halim Özyazıcı ve Mâcid Ayrıl sayılabilir. Bu isimler hat sanatının unutulmaya yüz tuttuğu zamanlarda canla başla çalışarak öğrencilere bu sanatı öğretmeye kendilerini vakfetmişlerdir.

Ankara'da yeni hükümetin kurulmasıyla Hakkı Bey'in 33 yıl emek verdiği Bâb-ı Âli lağvedilmiş burada çalışan herkesin işine son verilmiştir. Hakkı Bey, 33 yıl emek verdiği kurum kapanınca yeni hükümetten vazifesine mukabil bir hizmette kullanılmasını rica etmiş fakat şu talihsiz cevabı almıştır: 'Sizin vazifenizin mukabili hizmet bizde yoktur. Tekaüdlüğünüzü isteyiniz.' Yani Hakkı Bey'den emekliye ayrılması istenmiştir. Hakkı Bey, aldığı bu cevaptan çok kırılmış, fakat tereddütsüz hemen emekliliğini istemiştir. Lakin Lozan Antlaşması imzalanırken Reis-i Cumhur'un resmî mührü, antlaşma heyetinin şekillendirilmesi ve antlaşmanın yazılış üslûbu hakkında Hakkı Bey'e müracaat edilmiş ve o devletinin menfaatlerini kendi nefsinden daha aziz bilerek elinden gelen tüm gayreti göstermiştir. Senelerce devlet antlaşmalarını ve Reis-i Cumhur'un nâmelerini yazmış olan Hakkı Bey'i Hariciye Müâhedenüvisliği (Dışişleri Bakanlığı Antlaşma Yazıcılığı)'na ısrarla isteyen hükümet yetkililerine 'Benim vazifemin mukabili sizde yoktur.' diye cevap vermiştir.¹⁷ Zamanında hiç hak etmediği bir şekilde davranan, kendisini kıran insanlara karşı bu cevabı vererek onlara bir ders vermek istemiştir. Hakkı Bey böyle demesine rağmen kendisine verilen bütün işleri yapmış, hiç kimseye minnet etmemiş, el etek öpmemiştir. O yazının vakar ve

¹⁶ Mert, 154.

¹⁷ Ünver, "Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey", 71.

ciddiyetini asl bir biçimde şahsında taşımış ve kendisinden sonraki kuşağa da en güzel bir örnek olmuştur.

Resim 1.6. Medresetü'l-Hattâtîn'deki Üç Büyük Usta.
(Sağdan sola: Hakkı Bey, Kâmil Akdik, Necmeddin Okyay)

Medresetü'l-Hattâtîn Cumhuriyet'in ilanından sonra eğitim-öğretime devam etmiş ve Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe girmesiyle kapatılmıştır. O zamanki Müzeler Müdürü Halil Ethem Bey bu durum karşısında yapılan işlemin bir hata olduğunu ve en kısa zamanda bunu düzelteceğini belirterek, eğitimin aksamaması için hocalardan fahri olarak çalışmalarını istemiş ve hocalar da fedakarlık yaparak bila ücret (ücretsiz) çalışmaya devam etmişlerdir. Sekiz ay sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan müzakerelerden sonra Medreset'ül Hattâtîn'in ismi değişmiş ve okul 'Hattat Mektebi' adını alarak eğitim-öğretime devam etmiştir.

Hattat Mektebi'nin bir sanat mektebi olduğunu en iyi dile getiren ve bu uğurda canhıraş mücadele verenlerden biri de Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. Hakkı Bey ve diğer hocalar Hamdullah Bey'in okulun kapanmaması için gösterdiği gayretlerine bir şükran ifadesi olarak altınla, bir besmele hazırlayarak kendisine takdim

Resim 1.8. Hakkı Bey Talebeleriyle Birlikte. (MH100.)

Bundan sonraki hayatında öğretmenlik mesleğine müzehhip olarak devam eden Hakkı Bey, Şark Tezyîni Sanatlar Mektebi'nde tezhip derslerine girmeye başlamıştır.

Hakkı Bey'in soy isminin Altunbezer olmasının hikâyesini Uğur Derman şöyle anlatmaktadır: *“Bir bayram ziyaretinde Hakkı Bey'in evinde toplanılmıştır. O zamanlar soyadı kanunu yeni çıkmış, herkes kendine uygun bir soyadı aramaktadır. Hakkı Bey de gelenlerin içinde Ahmed Remzi Dede isminde bir zata soyisim seçmesi için ricada bulunurken mecliste olan Necmeddin Okyay yerinden fırlamış ve ‘Hocam sen ne soyadı arıyorsun, sana altunbezerlik yakışır’ demiştir. Orada bulunanlar bu soy ismini beğenmişlerdir çünkü Hakkı Bey, yaptığı iş icabı devamlı altın bezemekle uğraştığı için artık soy ismiyle de müsemma olmuştur.”*²⁰

Şark Tezyîni Sanatlar Mektebi, 1936 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlandı. Hakkı Bey 1946 yılına kadar burada Türk Tezyîni Sanatlar Şubesi'ndeki tezhip öğretmenliğine devam etti. Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki öğrencileri onu müzehhip olarak tanımışlardır.

²⁰ Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi 1*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011, 102.

Resim 1.9. Hakkı Bey Şark Tezyîni Sanatlar’da Ders Verirken.

Şeref Akdik’in bir arkadaşı olan Enver Behnân Şapolyo, Şark Tezyîni Sanatlar’daki hocaları ziyarete gitmiş, sınıfları gezerken Hakkı Bey’e uğradığında onu öğrencilerle meşgulken bulmuştur. Etrafı haz dolu bakışlarla süzen Hakkı Bey, Enver Bey’e:

“Bunların çoğu Hristiyan’dır. Bu sanatı bizden öğrenip dış memleketlerde hoca oluyorlar” dediğini aktarmıştır.²¹ Yabancı ülkelerden gelen birçok talebenin de bu okulda okuduğu ve eğitimlerinin ardından ülkelerinde hoca olduğu anlaşılmaktadır.

1917’de Matbaa-i Âmire’de bastırılan yeni pasaportların Türkçe yazıları Hakkı Bey’e yazdırılmıştır. Bunun için Hakkı Bey’e 10 altın ücret verilmiş, Dahiliye Nezareti’nin 7 Nisan 1917 tarihli bir tezkiresiyle de bu ücret Hakkı Bey’e ödenmiştir.²² Buradan Hakkı Bey’in, Latin harflerini de san’atlı bir şekilde yazmakta olduğu anlaşılmaktadır.

²¹ Enver Behnân Şapolyo, “Medresetü’l-Hattâtîn’e ait bir anı”, *İstanbul’un Meşhur Hattatları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2010, 57.

²² Mert, 154.

Resim 1.10. Hakkı Bey, Bir Ders Esnasında

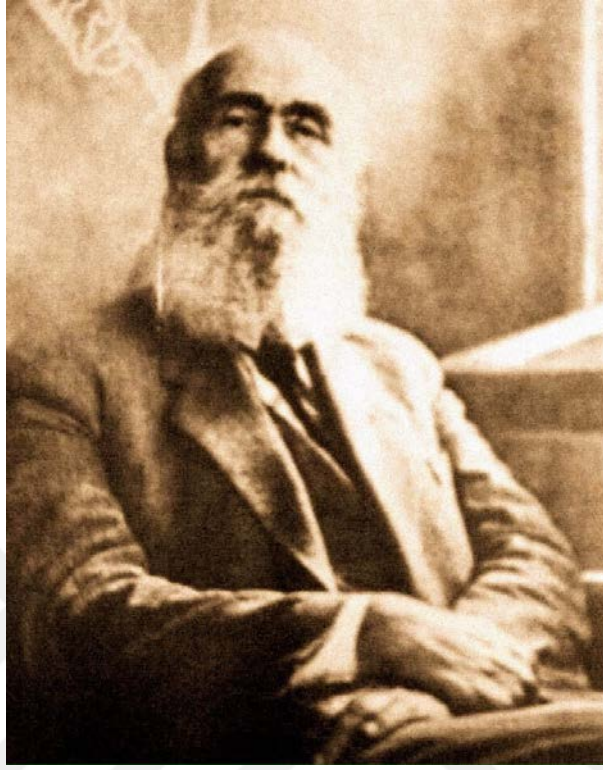
Hakkı Bey, Güzel Sanatlar Akademisi'nde hocalık yaparken dersinin olmadığı zamanlarda geçim kaygısı nedeniyle mahkemelerde yazı sahtekârlığı konusunda bilirkişi olarak çalışmıştır.²³ Davalı ve davacı tarafların babadan kalma arsa, tarla, arazi gibi gayrimenkullerinin eski tapuları gibi evrakları, mahkeme heyeti tarafından ona okutulmuştur. Hakkı Bey eski yazıları Latin harflerine transkribe etmiştir. Zaten ömrü ferman, berat, menşur yazmakla geçen Hakkı Bey, önüne konulan evrakın sahte mi orijinal mi olduğunu bir çırpıda anlayacak bilgi birikimine sahiptir.

Hakkı Bey, aynı zamanda devrinin meşhur gül yetiştiricilerinden biridir. Evinin bahçesinde gül yetiştirmiş ve talebesi Necmeddin Okyay'ı da gülcülüğe teşvik etmiştir.

Hakkı Bey gibi büyük bir sanatkârın geçim derdine düşmesi anlaşılır gibi değildir. Muhtemelen Medresetü'l-Hattâtîn'in, devamı olan Hattat Mektebi'nde ve daha sonraları Güzel Sanatlar Akademisi'nde aldığı maaş yetmemiş olacak ki başka işlerde çalışma gereği duymuştur. Hakkı Bey ömrünün en güzel yıllarında, sanatının olgunlaştığı bir dönemde, nadide eserler vermesi gerekirken, Kur'an harflerinin yasaklanması

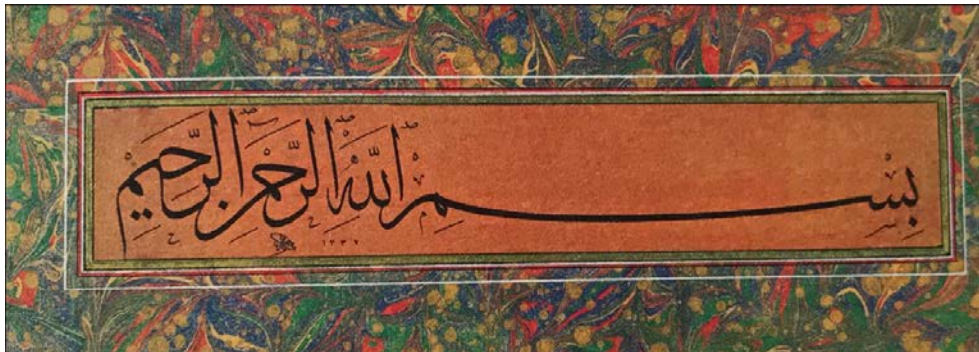
²³ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 104.

neticesinde ömrünü adadığı hüsn-i hat sanatı revaç bulmamış ve okulda sadece tezhip dersleri vermiştir. Hüsn-i hattın öğretilmesi okullarda bile yasaklanmıştır.

Resim 1.11. Hakkı Bey

Milli mücadele yıllarında vatanımızın içine düştüğü durum herkesi pek rahatsız ettiği gibi Hakkı Bey'i de derinden yaralamıştır. Bu vesileyle vatanımızın necat bulması için sülüs yazı ile her gece bir besmele yazmaya niyet etmiş ama daha bu sayıya varmadan vatan düşman işgalinden kurtulmuştur.²⁴

Resim 1.12. Hakkı Bey'in Yazmaya Başladığı 1338/1919 Tarihli 1001 Besmeleden Birisi. (ÖB.)

²⁴ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 105.

Birinci Cihan Harbi başladığı sıralarda Kâbe örtüsünün yazılarını yazmış, örtü İstanbul'da sırma ile kabartmalı olarak işlenmiş ve Mekke'ye gönderilmek üzere yola çıkmış fakat muhtemelen savaştan dolayı yarı yolda Şam'da kaldığı ifade edilmiştir. Bu örtüdeki istiflerin oldukça sanatkârâne olduğu Süheyl Ünver tarafından aktarılmıştır.²⁵

Hakkı Bey 52 yıllık sanat hayatı boyunca sayısı tespit edilemeyecek kadar çok eser bırakmıştır. Bunlardan yerleri belli olanlar şunlardır:

- ❖ Üsküdar Selimiye Camii kubbe yazısı,
- ❖ Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii kubbe yazısı,
- ❖ Zeynep Sultan Camii kubbe yazısı,
- ❖ Abdi Subaşı Camii kubbe yazısı,
- ❖ Üsküdar Şemsi Paşa Camii kubbe ve kubbe kasnağı yazıları,
- ❖ Laleli, Afyon, Eskişehir, Bebek, Bakırköy, Kamer Hatun, Malatya Yeni Camii ve Beyoğlu Ağa Camii'lerinde muhtelif yazılar,
- ❖ Şişli Hürriyet-i Ebediye tepesindeki Mahmud Şevket Paşa kitâbesi,
- ❖ Sultan Vahdeddin tuğrası ve Muallim Mektebi yazısı,
- ❖ Dîvân-ı Hümayûn'da yazdığı sayısız ferman, berat ve menşurlar.

Celî sülûs yazılarının kalıpları vefatından sonra Topkapı Sarayı Müzesi'ne intikal etmiştir.²⁶ Hakkı Bey'in vefatından sonra koleksiyonunda bulunan el yazması Kurân-ı Kerîm ve diğer önemli hat çalışmaları Akademi'ye (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) bağışlanır. Ancak 1948'de çıkan akademi yangınında bu eserler yanmıştır.²⁷

Ömrünün sonlarına doğru Hakkı Bey mide kanserine yakalanmıştı. Hastalık heybetli, uzun boylu olan Hakkı Bey'i eritmiş, yataklara düşürmüştür. Eşinin ve kızlarının ihtimamiyle temiz bir döşekte, bakımlı bir şekilde son günlerini geçirmiştir.²⁸

²⁵ Ünver, *İstanbul'un Meşhur Hattatları*, 75.

²⁶ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 105.

²⁷ Naciye Turgut, 'Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'in Aile Koleksiyonundaki Resim Çalışmalarından Örnekler', *Üsküdar Sempozyumu V*, İstanbul 1-5 Kasım 2007, 619.

²⁸ Ünver, *İstanbul'un Meşhur Hattatları*, 75.

Resim 1.13. Hamid Aytaç'ın Hakkı Bey'i Hasta İken Ziyareti

Resim 1.14. Necmeddin Okyay'ın Hakkı Bey'i Hasta İken Ziyareti

Hakkı Bey, İhsaniye'deki evinde 19 Temmuz 1946 Cuma günü akşam vakitlerinde vefat etmiştir. Cenazesi ertesi günü ikindi namazında Üsküdar Selimiye Camii'nde kılınmış ve Tunusbağı'nda babasının yanına defnedilmiştir.

Resim 1.15. Hakkı Bey ve Babasının Mezarları

Hakkı Bey son zamanlarında celî sülüs olarak bir ‘Hüve’l-Bakî’ yazmış ve Necmeddin Okyay buna telmihen kadîm dostu ve hocası olan Hakkı Bey’in vefat tarihini şöyle düşürmüştür:

‘Son nefeste yazdı hattat bir Hüve’l-Bâkî celî’ 1365/1946

Resim 1.16. Hakkı Bey’in Ölmeden Evvel Yazdığı 1364/1945 Tarihli Müsenna²⁹ Celî Sülüs Levha ‘Hüve’l-Bâkî’

²⁹ Müsenna yazı: İkili yazı, çift yazı, simetrik veya aynalı yazı. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, 251.

Hakkı Bey'in Üsküdar'da adını taşıyan bir okul bulunmaktadır. Üsküdar iskelesine yakın Selman-ı Pâk Caddesi'nde 132 numaralı binada eğitim öğretimine 1954 yılında Hacı Selim Ağa İlkokulu olarak başlayan okula, 10/10/1955 tarihinde aslen Üsküdarlı olan Hakkı Bey'in isminin verilmesi teklif edilmiş ve il encümeninin 05/01/1956 tarihli kararıyla okulun adı resmen 'Hattat İsmail Hakkı İlkokulu' olmuştur. Okulun resmî olarak açılışı 26/10/1956 tarihinde, zamanın İstanbul Valisi Ord. Prof. Fahretin Kerim GÖKAY tarafından yapılmıştır. Okulun isminin teklif edilmesi Hakkı Bey'in vefatından 9 yıl sonra olmuştur. Bu da gösteriyor ki Hakkı Bey Üsküdar'da da güzel izler bırakmış bir şahsiyettir.

Bu sayede İsmail Hakkı Altunbezer ismi genç dimağların devamlı gözünün önünde ve aklında olacak, hayatını merak edip araştıranlar onun hüsn-i hat sanatına kattığı değeri daha yakından anlayacak ve geleneksel sanatlarımıza ilgi duyacaklardır.

Resim 1.17. Hattat İsmail Hakkı İlkokulu (www.uskudaristanbul.com)

1.2. HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN HATIRALARI

Necmeddin Okyay bir hatıratında Hakkı Bey'in sakal bırakma olayını şöyle anlatır:

“50 yaşlarına kadar sakal bırakmayan Hakkı Bey yazı ile uğraşmaktan bazen birkaç gün tıraş olmayı unuttur, sakallarını kesmezdi. Böyle sakallı olduğu bir gün, kendisini yolda gören Üsküdar Mevlevîhânesi Şeyhi Ahmed Remzi Dede ‘Hakkı Bey sakal bırakıyor zannıyla ebced hesabıyla hemen bir tarih düşürmüştü. Bu vesika kendisine verilip de okuyunca Hakkı Bey ‘Eh, hadi bakalım’ diyerek, sakal başlarını düzelttirdi ve duasını yaptırdı.”³⁰

Şevket Rado, ‘Türk Hattatları’ isimli eserinde bir hatıra nakleder. Buna göre: “Bir gün hattat Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey, iki elinde iki büyük paket olduğu halde Karaköy’den vapur iskelesine doğru gidiyordu. Hemen yanına yaklaştım, paketlerden birini ben taşıyayım dedim. Tereddüt etmeden “Al” dedi. Bu sefer Kadıköy İskelesi’ne değil de Karaköy Muhallebicisi’ne doğru yürüdü. İçeri girdik. “Hocam, hani iskeleye gidiyordunuz?” Cevap vermedi, muhallebici çırağına:

“-Evlat, bir limonata bir de muhallebi!” dedi. Sonra kendi kendine söylenmeye başladı: “Allah insanı karısına, evladına, talebesine muhtaç etmesin. Benim eşyayı taşıyorsun, onun hakkını ödemeliyim.” Ben de “Üstadım, dedim, asıl biz sizin hakkınızı ödeyemeyiz, hocalık hakkınızı. Senelerdir sizden feyz aldık, bunu nasıl unuturuz?” Hakkı Bey “O başka, diye cevap verdi. Onun karşılığını maarif vekâleti bana ödedi” diyerek ömrü boyunca şiar edindiği kimseye muhtaç olmadan yaşama arzusunu ifade etmiştir. Belki küçük bir iyiliğin karşılığını bile minnet altında kalmamak için ödemeyi düşünen Hakkı Bey, karşısındaki muhatabını üzmemek için değil, mahlas olarak kendisine verilen ‘Hakkı’ isminin hakkını verir tarzda, üzerinde kimsenin hakkı kalmasın diye böyle yapmıştır.

Hakkı Bey’in evine gelen öğrenciler özellikle olumsuz hava şartlarında geceyi çoğunlukla İsmail Hakkı Bey’in çalışma odasında geçirirlerdi. Böyle gecelerde, fıkralar anlatılır, yazılar hazırlanır, çevreleri boyanırdı. İsmail Hakkı Bey’in evine gelen öğrencilerine ikramlarda bulunduğunu bu çalışmalara tanık olan öğrencisi Kerim

³⁰ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 101.

Silivri'li, şöyle aktarmaktadır: “Ben Hakkı Bey’in atölyesine öğrenciliğimin ikinci ya da üçüncü yılında girdim. Akademi’de öğrenci olanlar, hocaya çalışmalarında yardımcı olmak üzere, evine davet edilirdi. Bu davetlerde konu yazı levhalarıydı. Biliyorsunuz, yazılar koyu renge boyanmış çinko üzerine altın varak yapıştırılarak hazırlanır; işlemeye başlamadan önce, yazılmış olan kalıp iğnelenir, sonra tebeşir tozu yardımıyla çinkonun üzerine geçirilir, lika (miksiyon) sürülür. İşte bu sıralarda biz çağrılır, gider hocaya yardımcı olurduk. Gittiğimiz vakit de hocanın sofrasına kalırdık. Hoca çok mükrim (ikram eden) bir adamdı. Ve mutlaka yemeklerde kuzu kapama bulunurdu.”³¹

Hakkı Bey ikram etmeyi seven, ince ruhlu bir insandı. Bu yüzden evine gelen öğrencileriyle ilgilenir, onlardan bıkkınlık duymaz, bildiği şeyleri onlarla paylaşmaktan zevk duyardı.

Hüsn-i hat sanatında yazının elbisesi dediğimiz hareketler ve tezyînatların yanında ebru ve tezhip, hüsn-i hat ile birbirini tamamlayan sanatlardır. Hakkı Bey talebesi Necmeddin Okyay ile kendisinin ayrılmaz ikili olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir: “Hafız bensiz, ben Hafızsız on para etmeyiz.”³²

³¹ Turgut, 619.

³² Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 102.

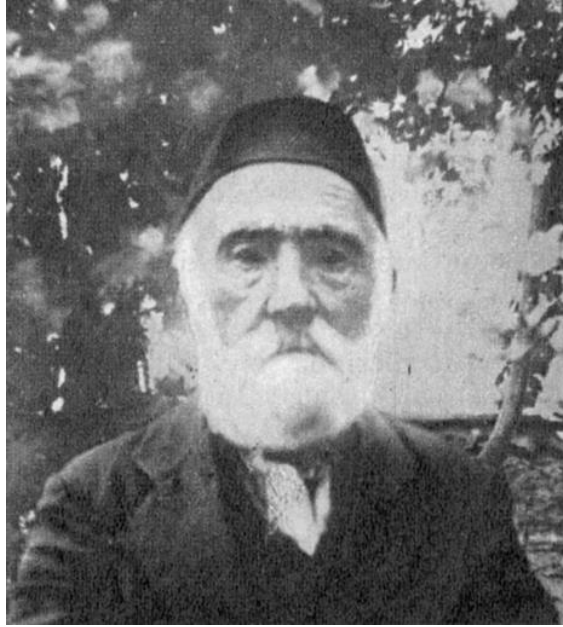
İKİNCİ BÖLÜM

HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN HOCALARI ve TALEBELERİ

2.1. HOCALARI

2.1.1. Babası Mehmed İlmî Efendi

Mehmed İlmî Efendi, Trabzonlu Hattat Hacı Ali Şükrü Efendi'nin oğludur. 25 Haziran 1255/1839'da İstanbul'da doğdu. Mehmed İlmî Efendi, İstanbul'da Hocapaşa Sıbyan Mektebi'ni bitirdikten sonra Beyazıt Camii'nde verilen Arapça ve Farsça derslerine devam etti. Bu sırada babasından sülüs ve nesih yazılarını meşketti. Babasıyla beraber gittiği hac dönüşünde Mısır'da iki yıl kalarak dinî ilimlerdeki bilgisini geliştirdi. İstanbul'a dönünce Sadrazam Ali Paşa'nın oğulları Reşid ve Ali Fuâd Beyler'in yazı hocası, ardından Paşa'nın konaktaki kütüphanesinin hafız-ı kütübü (kitapları koruyan, muhafaza eden kişi) ya da diğer ifadeyle kütüphanecisi oldu; 1867 yılında Paşa'nın konağında çıkan bir yangında kütüphanedeki en kıymetli yazma eserleri kurtarmayı başardı.³³

Resim 2.1. Hakkı Bey'in Babası Mehmed İlmî Efendi (ÖB.)

³³ Uğur Derman, "Mehmed İlmî Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. XXVIII, 491.

Mehmed İlmî Efendi'nin babası Hattat Ali Şükrü Efendi, Daru'l-Maarif ve Kız Rüşdiyesi'nde (Kız Lisesi) talebelere rika' muallimliği yapmıştır. Altunbezer ailesinin dedesi Ali Şükrü Efendi'nin "Hacı" olduğu ve 1891'den önce vefat ettiği oğlu Mehmed İlmî Efendi'nin sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır³⁴. Ali Şükrü Bey'in babası ve dedesi de Trabzon'un yerel hattatlarındandır.

Mehmed İlmî Efendi, babasından aldığı temel sülüs ve nesih hüsn-i hat derslerinden sonra Kazasker Mustafa İzzet Efendi'yle tanışmış ve ona ders göstererek hattını ilerletmiştir. 1860 yılında yazdığı bir sülüs karalamasının ketebesinde yani imza kısmında hocası olarak sadece babasını zikretmesinden Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye bu tarihten sonra öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Mushafların sûre başı yazılarını parlatılmış altın zemine üstübeç mürekkebi ve rika' hattı ile yazmadaki yeteneğinden dolayı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin kendi mushaflarının sûre başı künyelerini de ona yazdırdığı bilinmektedir.³⁵

Resim 2.2. Mehmed İlmî Efendi'nin Refet Bey ile 1319/1901 Tarihli Müşterek Yazdığı Yazı.(HS.)

³⁴ Mert, 146.

³⁵ Derman, "Mehmed İlmî Efendi", 491.

Hûd sûresi 112. âyetinde ‘Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!’ ibaresi celî sülûs ile Refet Bey tarafından Besmele ile beraber yazılmış ve Mehmed İlmî Efendi de orta kısımda doğruluk ile ilgili bir hadis-i şerifi sülûs ve celî sülûs ile yazmış ve en altta da yine Refet Bey doğruluk ile ilgili başka bir hadis-i şerifi yazarak ana teması doğruluk olan bir tabloyu müşterek meydana getirmişlerdir.

Mehmed İlmî Efendi şöhreti sevmediği için kenarda köşede durmayı tercih etmiştir. Devrinin büyük bir ustası olmasına rağmen mütevazî kişiliğiyle çok sivrilmemiş, kendi küçük dünyasında bir hayat sürmüştür. Yazıları medresede hatta sarayda ders vermesini sağlayacak derecede güzel olmasına rağmen o, İbtidailerde yani ilkokullarda hat dersleri vererek, sübyan dediğimiz küçük yaştaki çocuklarla ilgilenmiştir. Ayrıca Mehmed İlmî Efendi’nin Kazasker Mustafa İzzet Efendi ile çok yakın bir münasebeti olduğunu, kalemlerini yonttuğunu oğlu Hakkı Bey anlatmıştır³⁶.

Resim 2.3. Mehmed İlmî Efendi’nin 1312/1894 Tarihli Celî Sülûs Tablosu (HS.)

Mehmed İlmî Efendi’nin 1312/1894 tarihli yazdığı bu eserde o zamanki İstanbul’un evliyelerinden Şeyh Sünbül Sinân Efendi’nin ismini celî sülûs olarak yazmıştır. Eserin okunuşu “Ya Hazreti Pîr Sünbül Sinan (Kuddise Sırruhu’l-mennân)”dır. 856/1451 yılında Merzifon’da doğan Sünbül Sinan, küçük yaşta İstanbul’a ilim tahsili için gelmiş ve evliyanın büyüklerinden olmuştur. Eserin altında ‘harrerahu İlmî’ imzası görülmektedir. ‘Harrera’ ifadesi ketebe yani ‘yazdı, karaladı’ anlamındadır. ‘Harrera’daki ‘hu’ harfinin ‘ra’ harfiyle bağlantısı ilginçtir. Pek çok hattatta görüldüğü gibi Mehmed İlmî Efendi de ‘hu’ zamirini farklı bir şekilde yazmıştır.

³⁶ Mert, 150.

İstanbul'un çeşitli semtlerinde oturan Mehmed İlmî Efendi 1898'den sonra Üsküdar'da Çiçekçi semtine yerleşti. Üsküdar'ın fikir, sanat ve edebiyat mahfili olan Çiçekçi Kahvehanesi'ndeki toplantılara ilerlemiş yaşına rağmen katıldığı bilinmektedir.

Mehmed İlmî Efendi'yi en önemli kılan vasfı on üç adet mushaf yazmış olmasıdır. Bunlardan Ali Paşa için olanı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir.

İnce nesih hatla 1866'da yazılan bu mushafın tezhibi Hüsnü Efendi tarafından 1868'de tamamlanmıştır. Mehmed İlmî Efendi ayrıca Şifa-i Şerif'i ve kendisine sipariş edilen bazı kitapları istinsâh³⁷ etmekle tanınmıştır.

Sülüs-nesih hattıyla yazılmış kıtaları da vardır. Beyzî şekliyle ender görülen 1283/1866 tarihli bir hilyesi Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Koleksiyonu'ndadır.

Resim 2.4. Mehmed İlmî Efendi'nin 1283/1866 Tarihli Sülüs, Nesih Hatlarla Yazdığı Hilye-i Şerif Levhası (HS.)

³⁷ İstinsâh: Nüshayı yazma, kopya etme. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, 143.

Beyzî şeklinde yazdığı bu hilyesinde nesih hattının sülûsten ilerde olduğunu söyleyebiliriz. Yazının kenarlarında aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen on sahabe) de yer almıştır. Mehmed İlmî Efendi daha çok nesih ve rika' hattı ile uğraşmış ve bu alanlarda temayüz etmiştir. Diğer yazı çeşitlerine göre daha ince kalemlerle yazdığı pek çok eseri mevcuttur. Sülûs ve zer-endûd (ezilmiş altın suyu) usulüyle yazmış olduğu celî sülûs dallarında da eserleri olmakla beraber zirve noktayı yakaladığı yazı çeşidi nesih yazıdır.³⁸

Resim 2.5. Mehmed İlmî Efendi'nin Nesih Hatla Yazılmış Bir Eseri (HS.)

9 Cemaziye'l-Ahir 1342'de (17 Ocak 1924) 85 yaşında vefat etmiştir. Son yıllarında meslektaşlarının en yaşlısı olmasının yanı sıra Hakkı Bey'in de babası oluşundan kinaye şair Üsküdarlı Talat Bey ölümüne,

"Düştü bâ-harf-i Güher, fevtine Tal'at tarih:

İntikal eyledi ukbâya ebü'l-Hattâtîn" 1342/1924³⁹ mısrayla mücevher tarih düşürmüştür. Yani Talat Bey yazdığı mısralarda şunları dile getirmiştir:

³⁸ Derman, "Mehmed İlmî Efendi", 491.

³⁹ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 101.

“Noktalı harflerin hesabıyla Tal’at, ölümüne tarih düştü: Hattatların babası ahirete göçtü.”

Kabri Karacaahmet Mezarlığı'nda Tunusbağı Caddesi üzerindedir. Mezar kitâbesi kendisinden yirmi iki yıl sonra vefat eden oğlu İsmail Hakkı Altunbezer'inkiyle beraber M. Necmeddin Okyay tarafından 1957'de celî ta'lik hatla yazılmıştır.⁴⁰

Resim 2.6. Mehmed İlmî Efendi'nin Necmeddin Okyay tarafından Celî Ta'lik ile yazılmış Mezar Taşı (MSK. Arşivi)

Mezar taşında şunlar yazmaktadır:

“Haza kabrû'l-merhum Hattat Mehmed İlmî ve ibnühü Hattat İsmail Hakkı el-Ma'ruf bituğrakeş-i Kalem-i Dîvân-ı Hümayûn. Ğufirelehuma. Bi hurmeti'l-Fatiha.”

Alt kısımda da sağ tarafta “Tarih-i vefat İlmî Efendi, sene 6 Cemaziye'l-Ahir 1342”, sol tarafta ise Hakkı Bey'e ait “Tarih-i vefat Hakkı Bey, 20 Şaban 1365” ibaresi bulunmaktadır.

⁴⁰ Derman, “Mehmed İlmî Efendi”, 491.

Mehmed İlmî Efendi'yi tanıyanlar şöyle tavsif eder: Mehmed İlmî Efendi boyu kısaya mail, zayıf, beyaz sakallı, gayet terbiyeli, mütevekkil ve mütevazı bir kimse idi.

Maliye Nezareti'nden (Maliye Bakanlığı) yazılan mülâhazaya göre ise Mehmed İlmî Efendi'nin 'dirâyet ve liyakat ile muttasıf, vazifesini hakkıyla yapan' bir memur⁴¹ olduğu belirtilmektedir.

2.1.2. Sâmi Efendi

16 Zilhicce 1253 / m. 13 Mart 1838 günü Fatih'in Haydarhâne mahallesinde doğmuştur. Babası Yorgancılar Kethüdası Hacı Mahmud Efendi, annesi Nefise Hanım'dır. Asıl adı İsmail Hakkı'dır. İlk önce mahallesindeki Sıbyan Mektebi'ne devam etti. Boşnak Osman Efendi'den sülüs-nesih yazılarını meşk etti ve icâzetnâme aldı. Osman Efendi'nin hattı pek güzel olmasa da ta'lim etme gücü çok iyi olduğundan Sâmi Efendi sülüs ve nesih dallarında bu şahıstan başka biriyle meşk yapmamıştır. 1296/1853 yılında 15 yaşında iken Maliye Kalemî'ne girdi. Burada teamül gereği kendisine 'Sâmi' mahlası verildi. Sâmi Efendi, eserlerinde asıl adını hiç kullanmamıştır. Gençlik yıllarında bazen "Yorganîzâde" lakabını kullandığı görülmüştür.

Sâmi Efendi genelde sarı zırnık mürekkebiyle celî sülüs yazılar yazmıştır. Zamanının müzehhipleri bu yazılan eserleri iğnelemek suretiyle kalıp yaparlar ve altın ile işlerlerdi. O yüzden Sâmi Efendi'nin is mürekkebiyle yazı yazdığı nadir görülmüştür.⁴² Sâmi Efendi yazdığı bir yazıyı kenara koyar, aradan bir müddet geçtikten sonra yine aynı yazıyı önüne alır ve tekrar elden geçirirdi. Yazılarını büyük bir titizlikle hazırlar, bazen bir yazı üzerinde aylarca çalıştığı olurdu. Neden bu kadar sürdü denilmesi üzerine 'altı ayda yazıldı demezler, Sâmi yazdı derler! Zaman mühim değil' cevabını vermiştir.⁴³

Sâmi Efendi celî sülüs ve tuğrada Mustafa Rakım, celî ta'lik'te Yesârizâde Mustafa İzzet Efendi'lerin ekollerini benimsemiş ve onlarda olan noksanlıkları tamamlamıştır. Hicri 1310 Ramazan ayında katıldığı bir davette kendisine 'diş kirası' olarak verilen İsmail Zühdi'nin meşk murakkâlarını büyük bir titizlikle incelemiş ve

⁴¹ Mert, 150.

⁴² Uğur Derman, "Sâmi Efendi, İsmail Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 73.

⁴³ Derman, *Medresetü'l Hattâtın Yüz Yaşında*, 75.

nihâyet kendi üslûbunu ortaya çıkarmıştır. Celî hattına o kadar vakıftır ki bazı celî yazıları kalemle yazmamış, tek kurşun kalemle resmederek tamamlamıştır. Talebesi Hakkı Bey onun yazı kudreti hakkında Süheyl Ünver’e şunları anlatmıştır:

“Eğer Mustafa Rakım hayatta olsaydı ve yazılarını görmüş olsaydı, kendisini alkışlar, mükafatlandırır ve ona dua ederdi. Şehzade Camii’nin caddeye nazır kapısının üzerinde yazılmış ‘innessalâte تنها ani’l-fahşâi ve’l-münker’ âyetini Sâmi Efendi kalemle yazmadı. Sarı renkte yazan kalemle resmetti.”⁴⁴ Sâmi Efendi yazıyı öylesine zihnine nakşetmişti ki daha yazmadan onun sureti zihninde beliriyor ve öyle kâğıda geçiriyordu. Bunu ifade etmek için Sâmi Efendi şöyle demiştir: ‘Celî benim hem elimde hem de kafamda mevcuttur.’

Resim 2.7. Sâmi Efendi’nin 1313/1896 Tarihli Şehzâde Camii Giriş Kapısı Üzerindeki Celî Sülûs İstifi.

Resim 2.8. Sâmi Efendi’nin 1074/1663⁴⁵ Tarihli Yeni Camii Sebil Yazılarından Birisi.

Burada şu anekdotu paylaşmakta fayda var. Yeni Cami Çeşme Sebil yazıları 1074/1663 yılında Sultan IV. Mehmed’in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından

⁴⁴ Ünver, *İstanbul’un Meşhur Hattatları*, 70.

⁴⁵ Zikredilen çeşmenin Sâmi Efendi tarafından yazılma tarihi 1325/1907’dir.

yaptırılmıştır. Yeni Camii'nin ve Hünkâr Kasrı'nın yazılarını Teknecizâde İbrahim Efendi isminde bir hattatın yazdığından hareketle çeşmenin sebil yazılarının da muhtemelen bu hattat tarafından yazdığı söylenebilir, ancak bu kesin olarak bilinmemektedir.⁴⁶ Sâmi Efendi bu çeşmenin yazılarını 1325/1907'de tamamlamıştır. Ancak görüldüğü üzere imza bölümünde kitâbeyi yazıp bitirdiği tarih olan 1325'i değil de çeşmenin ilk yapıldığı tarih olan 1074 tarihini atmıştır.

Sâmi Efendi kendisinden sonra çok büyük hattatlar yetiştirmiştir. Bunlar arasında şunları sayabiliriz:

Hacı Kâmil Efendi, Hulusî Yazgan, Tuğrakeş Hakkı Bey, Hacı Nazif Bey, Ferid Bey, Hasan Rıza Efendi, Aziz Efendi, Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır, Hatib Ömer Vasfi Efendi, Re'fet Efendi, Neyzen Emin Efendi, Sofu Mehmed Hamdi Efendi, Necmeddin Okyay, Enderunlu Ahmed Rakım Efendi, Suud Bey, Ahmed Ziya Akbulut, Halid Bey.⁴⁷

Görüldüğü üzere yukarıda sayılan isimler hüsn-i hat alanında meşhur üstadlarımızdır. Hemen hepsi sahasında uzman olan bu zevât sayesinde hüsn-i hat sanatı unutulmamış ve günümüze kadar gelebilmiştir. Tabi bu da Sâmi Efendi sayesinde olmuştur.

Sâmi Efendi'nin eserleri de bir hayli fazladır. Biz burada en meşhurlarını zikredeceğiz:

Kitâbeler

- ❖ Kapalıçarşı'nın Fesçiler Kapısı üzerindeki celî ta'lik levha.
- ❖ Nuruosmaniye Camii Kapısı'nda Sultan II. Abdülhamid'in tamir kitâbesi, büyük kapı üzerindeki tuğra.
- ❖ Erenköy'de Zihni Paşa ve Galip Paşa Camii'lerinin celî ta'lik kitâbeleri,
- ❖ Babıalide'ki Nallı Mescidi'nin yan kapı üstündeki celî sülüsle 'Namaz dinin direğidir' meâlindeki hadis,
- ❖ Şehzade, Kantarcılar ve Çenberlitaş Ali Paşa Camii'lerinin kapılarındaki celî sülüsle namaz hakkındaki âyet-i kerime,

⁴⁶ Uğur Derman, *Yeni Camii Çeşme ve Sebili'nin Hikayesi*, Meşk Yayıncılık, İstanbul 2011, 13.

⁴⁷ Derman, *Medresetü'l-Hattâtîn Yüz Yaşında*, 81.

- ❖ Hamidiye Çeşmesi'nin celî ta'lik kitâbesi,
- ❖ Şişli Etfal Hastanesi'nin celî sülûs ve celî ta'lik kitâbeleri,
- ❖ Yıldız Sarayı'ndaki Hamidiye Çeşmesi'nin tuğrası, celî muhakkak ve celî sülûs kitâbesi,
- ❖ Yeni Camii Çeşmesi sebil yazıları,
- ❖ Şam'da Muhyeddin-i Arabî Türbesi'nin celî ta'lik tamir kitâbesi,
- ❖ Medine'de Sultan II. Abdülhamid'in inşa ettirdiği misafirhane'nin kitâbesi.

Zer-Endûd Levhalar

Aksaray Vâlide, Râmî, Şehzâde, Edirnekapı Mihrimah, Erenköy Zihnî Paşa ve Galip Paşa Camii'lerinde,

Topkapı Sarayı, Türk ve İslam Eserleri, Türk Vakıf Hat Sanatları müzelerinde ve hususî koleksiyonlarda rastlanılır.

Resim 2.9. Sâmi Efendi'nin 1290/1873 Tarihli Tuğra Şeklinde Bir Hadis-i Şerif Çalışması

Mezar Kitâbeleri

Eyüp, Süleymaniye ve Sünbül Efendi Camii'lerinin hazirelerinde,

Karacaahmed, Yahyaefendi ve Sahrâ-yı Cedîd kabristanlarında mezar taşı yazıları mevcuttur.⁴⁸

Yazıda güzeli arayan hattatlar, eski ustaların eserlerinden istifade etmiş, bazen onları takliden, yazdıkları yazıları yeniden yazmışlardır. Hüsn-i hattın bütün çeşitlerini öğrenip kendisinden sonra her biri alanında uzman hattatlar yetiştiren Sâmi Efendi, Hakkı Bey'in celî alanda velûd bir sanatkar olabilmesinin en büyük müsebbibidir. Çünkü Sâmi Efendi devrinin en kudretli hattatlarından biridir. Şu anda bile sebil yazıları hattatlara referans olan Sâmi Efendi ve talebesi Hakkı Bey sayesinde, özellikle celî yazı, bir sanat üslûbuyla nesilden nesile aktarıla gelmiş ve halen bu gelenek devam etmektedir.

Resim 2.10. Sâmi Efendi 60 Yaşlarındayken.

Ömrünün son birkaç yılını felçli olarak geçiren Sâmi Efendi, 16 Recep 1330 (1 Temmuz 1912) tarihinde Horhor'daki evinde vefat etmiştir. Cenazesi ertesi günü Fatih Camii'nde kılınarak, Fatih Camii Haziresi'ne defnolunmuştur. Kabrinin kitâbesini Hacı

⁴⁸ Derman, *Medresetü'l-Hattâtîn Yüz Yaşında*, 82.

Kâmil Efendi celî sülûsle yazmış ve taşının tezyînâtını da öğrencisi Hakkı Bey yapmıştır.

Resim 2.11. Sâmi Efendi'nin Mezar Taşı Kitâbesi

2.1.3. Bahâeddin Tokathoğlu

Bahâeddin Efendi İstanbul'da 1866 yılında doğmuştur. Babası Tokatlı Osman Nureddin Efendi devrinin usta mücellid ve müzehhiplerindendi. Osman Nureddin Efendi, XIX. yüzyılın usta müzehhiblerinden biri olan Lâlelî Şâkir Efendi'nin öğrencilerindendi.

Bahâeddin Efendi, ibtidaî mektebini bitirdikten sonra babasının Vezneciler'de Mürekkebciler Çarşısı'ndaki dükkânında yetişti ve babasının ölümünden sonra da aynı mesleği devam ettirdi. Bahâeddin Efendi, zer-endûd yazı işlemede çok mahirdi, bu özelliğinden dolayı Sâmi Efendi'nin zer-endûd levha siparişi için gelenleri ona yönlendirdiği bilinmektedir. Bahâ Efendi, Medresetü'l-Hattâtîn'e ilk cilt muallimi olarak tayin edildi. Daha sonra tezhip hocası Yeniköylü Nuri (Urunay) Bey'in ayrılmasıyla boşalan tezhip hocalığı da Bahâ Efendi'nin uhdesine verildi. Bahâ Efendi vefat edeceği zamana kadar buradaki hocalığını sürdürmüştür. 24 yıl ders veren Bahâ

Efendi, burada sayısız talebe yetiştirmiştir. En meşhurları arasında tezhip alanında icâzet verdiği Süheyl Ünver ve Hâmid beylerin isimleri yer almaktadır⁴⁹.

Resim 2.12. Bahâ Efendi 50 Yaşlarındayken.

Bahâ Efendi, daha önce babasından tezhip sanatını öğrenen Hakkı Bey'in tezhip sanatını ilerletmesinde ona hocalık yapmış, Hakkı Bey kısa zamanda tezhip dalında Bahâ Efendi'den 'el almıştır' (icâzetnâme/diploma).⁵⁰

Bahâ Efendi'nin sanat hayatında çok sıkıntılı bir dönemi olmuştur. Sultan V. Reşad, Hasan Rıza Efendi'ye hediyesi 500 Reşad altın olarak kebirî boyda bir mushaf yazdırmış ve her cüz tamamlanınca Bahâ Efendi'ye tezhip için gönderilmiştir. O sıralarda Meşrutiyet ilan edilince, Bahâ Efendi bunu kutlamak için evinin bahçesinde tabancası ile havaya ateş etmiş ve bu yaptığını da meslektaşları olan Hilmi Efendi'ye anlatmıştır. Lakin Hilmi Efendi kötü niyetli bir insandır ve her gün Bahâ Efendi'ye gelerek 'Tabanca atanları topluyorlar, sana da geldiler mi?' demiş, Bahâ Efendi'yi hayatından bezdirmiş ve bir gün sinirleri yıpranan Bahâ Bey damarlarını keserek

⁴⁹ Derman, *Medresetü'l Hattâtîn Yüz Yaşında*, 111.

⁵⁰ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 102.

intihara kalkışmış, bunun üzerine Üsküdar'daki bîmârthane'ye yatırılmıştır. Bunu duyan Sâmi Efendi, Necmeddin Okyay'ı göndererek kefaletle Bahâ Efendi'yi bîmarhânedan çıkartmıştır. Sultan Reşad'ın yazdırdığı mushafın tezyînâtının Hilmi Efendi'ye verilmesi aslında Hilmi Efendi'nin neden Bahâ Efendi'ye tat vermediğini, onu bezdirdiğini açıklamaktadır. Bahâ Efendi'yi çekemeyen Hilmi Efendi biten cüzlerin tezhibini yaparken bir müddet sonra ölmüş ve tezhip işi tekrar Bahâ Efendi'ye verilmiştir.

Bahâ Efendi sanat hayatı boyunca yirmiye yakın mushaf, aynı sayıda En'am-ı Şerif, birçok hilye ve levha tezhip etmiş, birçok eseri de şemse veya rugâni tarzında ciltlemiştir. Bahâ Efendi Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde kıymetli yazma eserlerin onarımı ile de görevlendirilmiştir. Orada gördüğü eserler karşısında bilgi ve tecrübesi artmış ve öncekilerin yaptığı işler karşısında hayranlığını şöyle dile getirmiştir:

'Ben eskiden kendimi müzehhip sanıp böbürlenerek ortalıklarda dolaşırdım. Eslâfın Saraydaki emsalsiz eserlerini gördükten sonra bu sanattaki gerçek mevkiimi anladım.'⁵¹ Bahâ Efendi bu eserleri iyice tetkik ederek kendi tarzını oluşturmuştur.

⁵¹ Derman, *Medresetü'l-Hattâtîn Yüz Yaşında*, 111.

Resim 2.13. Bahâeddin Efendi'nin Bakkal Ârif İmzalı 1288/1871 Tarihli Hilyeye Klasik Tarzda Yaptığı Tezhip (YB. Arşivi)

Bahâ Efendi'nin sarayda çalıştıktan sonra yaptığı eserlerin daha da güzelleştiğini Necmeddin Okyay söylemiştir.

Bahâ Efendi, son zamanlarında hastalanmış ve 1939 yılında vefat etmiştir. Kabrinin yeri bilinmemektedir.⁵²

⁵² Derman, *Medresetü'l-Hattâtin Yüz Yaşında*, 110.

2.2. TALEBELERİ

2.2.1. Mustafa Halim Özyazıcı

Mustafa Halim Efendi 20 Şaban 1315 M. 14 Ocak 1898'de İstanbul'un Haseki semtinde doğdu. Esekapu (İsa Kapısı) İbtidai Mektebi'nden sonra Gülşen-i Maarif Rüşdiyesi'ne devamla buradan mezun oldu. Yazı yazmaya karşı iştiağı da bu okulda başlamıştır. Yazı yazmasını teşvik edenlerin başında babası Nalıncı Hacı Cemal Efendi gelmektedir. Ayrıca Gülşen-i Maârif Mektebi yazı hocalarından olan Hattat Hamid Efendi, Mustafa Halim Bey'deki müstesna kabiliyeti fark etmiş ve onunla hususî ilgilenmiştir. Mustafa Halim Efendi, resim hocası olan yüksek mimar Sedad Bey'in Sanayî-i Nefise Mektebi'ne kaydolması için ısrar etmesi üzerine ikna olmuş ve Sanayî-i Nefise Mektebi'nin resim ve hakk bölümüne kaydolmuştur.⁵³ Ancak buraya bir yıl kadar devam edebilmiş, çünkü yeni açılan Medresetü'l-Hattâtîn'i duymuş ve canu gönülden oraya girmeye azmetmişti. Nitekim Sanayî-i Nefise Mektebi'nden tasdiknamesini alarak çok arzuladığı Medresetü'l-Hattâtîn'e 39 numarayla öğrenci olur. Burada Halim Bey, devrinin üstadlarından dersler alarak kabiliyetlerini inkişaf ettirir.

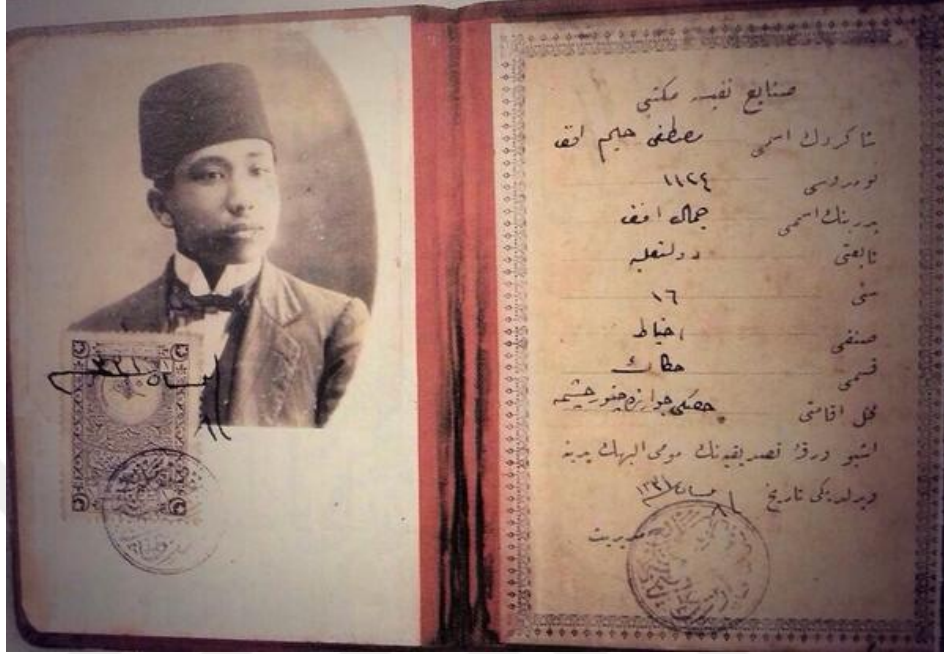

Resim 2.14. Halim Efendi Gençlik Yıllarında Yazı ile Uğraşırken. (İMH.)

Hacı Kâmil Efendi'den sülüs-nesih, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'den celî sülüs ve tuğra, Ferid Bey'den dîvânî ve celî dîvânî, Mehmed Said Bey'den rika' yazılarını meşk etti. Dîvân-ı Hümayûn Kalemi'nde de bir ara çalışan Halim Efendi, resmî yazışmaları da öğrenerek ilmî birikimini genişletmiştir. Ancak eski tarzda hocalarından icazet

⁵³ Derman, *Medresetü'l-Hattâtîn Yüz Yaşında*, 155.

almadığına da her zaman hayıflanmıştır.⁵⁴ Hem Medresetü'l-Hattatin'deki öğrendiği yazı çeşitleri ile hem de Kalem'de öğrendiği resmî evrak işlerini bilmesi ile Halim Efendi adeta aranılan bir zat haline gelmiştir.

Resim 2.15. Halim Efendi'nin Sanayî-i Nefise Mektebi Hüviyeti (YB. Arşivi)

Küçüklüğünden beri yazıya olan merakı ve aşkı sayesinde Halim Eefendi babasının kundura dükkanında ne bulduysa ona yazı yazmıştır. Kabiliyetinin yanında devamlı çalışmaya da vurgu yapmış ve sabahlara kadar mum ışığında çalıştığını bizzat kendisi söyleyerek, hüsn-i hat saliklerinin de nasıl bir çalışma metodu takip etmeleri gerektiğini lisan-ı haliyle ifade etmiştir.

Askerlik hizmetini Matbaa-i Askeriye Hattatı olarak yapan Halim Efendi, harf inkilâbından sonra o zamanki birçok hattat gibi kendisine bir dükkân açmış ve burada kartvizit, davetiye, kitap başlığı gibi her türlü yazı ile meşgul olmuş ve camii kubbe ve kuşak yazıları da yazarak meşhur olmuştur. Halim Efendi'yi eşsiz kılan özelliği onun celî yazıları çok süratle ve muhteşem yazmasıdır. Ona bu özelliğinden dolayı 'Serîü'l-Kalem' unvanı verilmiştir⁵⁵.

⁵⁴ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 24

⁵⁵ Bilen, "*Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı, Sanatı ve Eserleri*", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2001, 7.

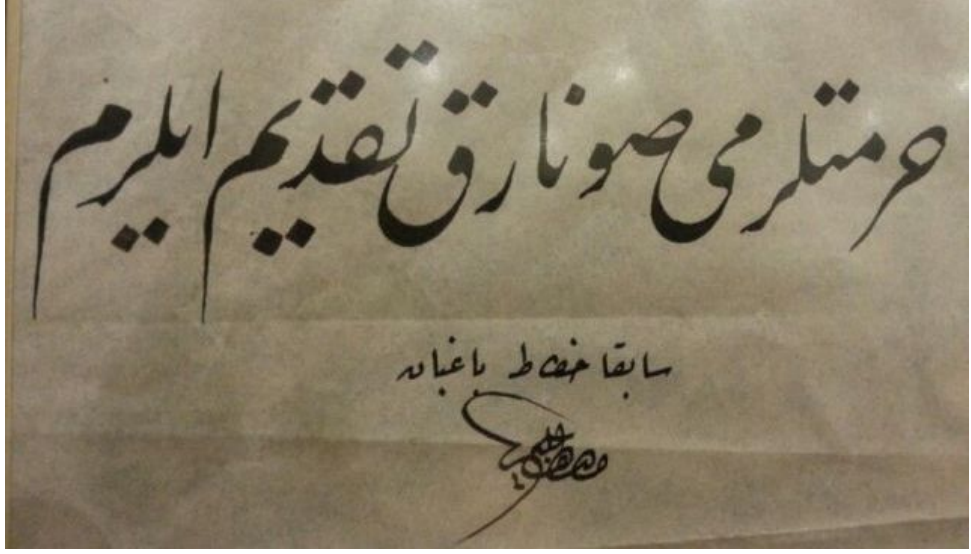
Resim 2.16. Halim Efendi'nin Gençlik Yılları (YB. Arşivi)

Halim Efendi'nin ömrü kısa fakat çok bereketli geçmiştir. Birçok cami'de kubbe ve kuşak yazıları, özel ve hususi koleksiyonlarda sayısız nadide eser, kartvizit, kitap başlıkları v.s. vardır. Bir ara ülkeden ayrılmayı ve Mısır'a yerleşmeyi düşünmüş ve onun için örnek olarak mükemmel yazılar hazırlayıp Mısır Konsolosluğu'na müracaat etmişse de bundan bir netice çıkmamıştır.⁵⁶

O muhteşem bir yazı dehası olmasının yanında aynı zamanda bir 'bağbân'dır. Harf inkılâbından sonra işsiz kalan Halim Efendi, Tepebaşı'nda kendisine bir arazi almış ve burada üzüm yetiştirmek istediğini söylediği karşı kapı komşusu Arnavut göçmenleri 'burada bağ olmaz' dediğinde Halim Efendi şu cevabı vermiştir:

'Halim yapsın da siz görün'. Ailesiyle beraber yirmi bir dönümlük arazinin etrafını surla çeviren Halim Efendi burada 3000 kütüklük çeşit çeşit üzüm yetiştirmiştir. Bu da bize Halim Efendi'nin ne kadar dirâyetli ve kafasına koyduğu şeyi her ne pahasına olursa olsun yaptığını göstermektedir. Bazı yazılarında 'sabıkan hattat bağbân' imzası görülmektedir.(Resim 1.17.)

⁵⁶ Derman, *Medresetü'l-Hattâtin Yüz Yaşında*, 158.

Resim 2.17. Halim Efendi'nin 'Bağbân' Diye Attığı İmza.(YB. Arşivi)

Halim Efendi'nin asıl işi olan hattatlığı 'sabık' yani daha önceden, eski anlamında kullanması gösteriyor ki bir küskünlüğü vardı. Belki o dönemde kendisini devlet erkânından kimsenin arayıp sormaması veya devlet işlerinde görev verilmeyişi bu küskünlüğe sebep. Ama bu küskünlük hiçbir zaman yazıya karşı olmamıştır. Üzüm yetiştirirken bile her fırsatta yazı yazmıştır.

Halim Efendi istif konusunda da mahirdir. İstif anlayışı Hakkı Bey yolundadır. Bir istifte olması gereken tefrişât, tenâsüp ve terkip unsurları Halim Efendi'de rahatlıkla görülmektedir.⁵⁷ Yapılması günler sürecektir bir eseri, kafasında şekillendirir ve tek kaleme meydana getirirdi. Necmeddin Okyay, Halim Efendi için 'Halim, kalemi kendine esir etmiş ve yazıyı yenmiş adamdır'⁵⁸ demiştir.

Hakkı Bey'in 19 Temmuz 1946 tarihinde vefatı üzerine Halim Efendi, 8 Ağustos 1946 tarihinde, Güzel Sanatlar Akademisi Eski Güzel Yazılar Öğretmenliği'ne tayin edilmiştir⁵⁹. Halim Efendi, burada teneffüs aralarında resmî kayıtlı olmayıp 'misafir' olan mimarlık bölümü öğrencilerine 'Sizin eliniz düzgün çizgi çekmeye alışkındır, gelin

⁵⁷ Bilen, "Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı, Sanatı ve Eserleri", 40.

⁵⁸ Derman, *Medresetü'l-Hattâtîn*, 161.

⁵⁹ Süleyman Berk, "Hattat Halim Efendi ve Tuttuğu Talebe Kayıt Defterleri", Yalova İslimi İlimler Hakemli Dergisi, Temmuz-Aralık 2015, 17.

sizlere yazı öğreteyim’ diyerek yazıya ilgilerini çekmiştir. Halim Efendi daha sonra 1963’de yaş haddinden emekliye ayrılmıştır.⁶⁰

Resim 2.18. Halim Efendi Güzel Sanatlar Akademisi Öğrencileri ile Birlikte (MH100.)

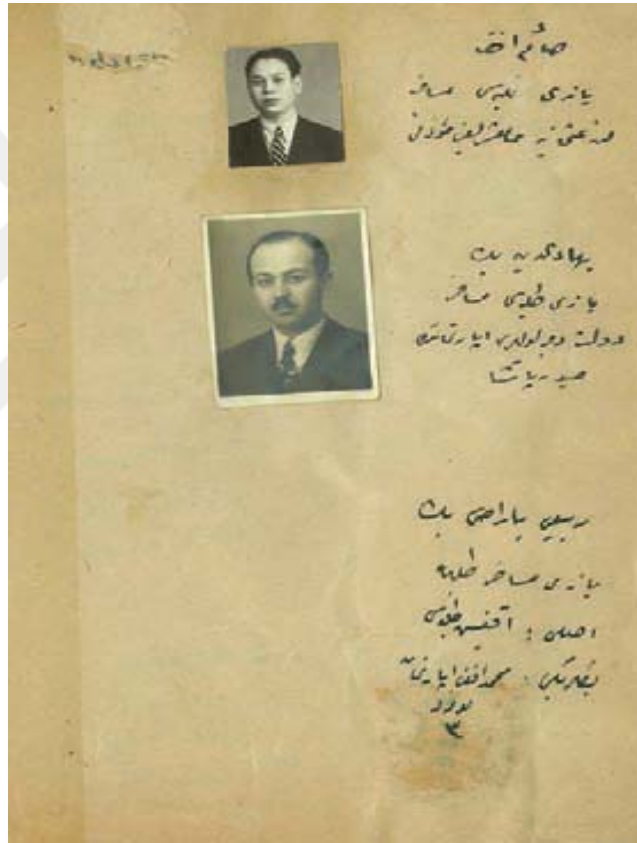

Resim 2.19. Halim Efendi'nin Kartviziti. (MH100.)

⁶⁰ Derman, *Medresetü'l-Hattâtin Yüz Yaşında*, 162.

Yukarıdaki kartviziti incelediğimizde üst kısımda rika' hattıyla şunlar yazmaktadır: 'Medresetü'l-Hattâtîn hatt-ı celî muallimi Hakkı Bey tilmîzi'. Yani Medresetü'l-Hattatin Celî hattı öğretmeni Hakkı Bey'in öğrencisi olduğunu belirterek hem hocasına olan hürmetini belirtmekte hem de hocasını referans olarak zikretmektedir. Ortada 'Hattat Mustafa Halim', alt kısmında ise ilk satırda ' Hutût-ı mütenevviâ-i İslamiyye ve müneccim başı takvîmi muharriri' en alt satırda ise 'Bâb-ı Âli: Deste Fotoğrafhânesi karşısı numara 24' yazmaktadır.

Halim Efendi okuldaki talebelerin kayıtlarını da tutmuş ve hepsini ayrı ayrı sayfalarda fotoğrafı olanları bilgilerinin yanlarına yapıştırarak muhafaza etmiştir.⁶¹

Resim 2.20. Halim Efendi'nin Tuttuğu Talebe Defterlerinden Bir Örnek (SB. Arşivi)

Bu kadar büyük bir sanatkâr olmasına rağmen ne yazık ki Halim Efendi'nin en büyük talihsizliği sanatından ve yazdığı yazının kıymetinden bîhaber olan oğlunun yaptıklarıydı. Çünkü Halim Efendi'nin binbir güçlükle yazdığı yazıları paçavra gibi kenara atmıştır. Üvey oğlu bir hatırasını şöyle anlatıyor: "10-12 yaşlarındayım.

⁶¹ Berk, 27

Topkapı'daki bağ evimizden babam önde ben arkada yola çıktık. Babam yine onlarca yazı yazmış, taşınması kolay olsun diye bunları rulo haline getirmişti. Taşıyamadıklarını bana verdi. O önde, ben arkada Aksaray'a doğru yürüyoruz. Yürüdükçe, yol uzadıkça elimdeki rulolar ağırlaşıyor. Babam, nasılsa arkaya bakmıyor! Yazıları teker teker yol kenarlarına atıp yoluma devam ediyorum. Gideceğimiz yere vardığımızda elimde kalan üç beş ruloyu babama veriyorum. Babam, elindeki rulolarla birlikte, uzattıklarını da açıp masanın üzerine seriyor. Kıtalar, levhalar eksik. “Hay Allah! Eksik yazdık herhalde” diye hayıflanıyor. Sonra eve gidince usanmadan eksik yazıları tamamlıyor.”⁶² Halim Efendi bu durumda bile oğluna kızmamış ve hatayı kendisinde bularak eksik yazdığını telakki etmiş ve yeniden mesai harcayarak yazıları bitirmiştir. Yanına gelenlere ‘ufak, tefek, kara kuru gördün de beni Karamürsel sepeti mi sandın?’ demesi de meşhurdur.⁶³ Yani kendisi ufak tefek kara kuru görünebilirdi ama kalem o kadar güçlüydü ki en büyük kubbe yazılarını bile bir çırpıda yazma kabiliyetine sahipti.

Resim 2.21. Halim Efendi Bağ Evinin Önünde (MH100.)

⁶² İbrahim Ethem Gören, “*Hat sanatında bir köprü insan: Halim Efendi*”, www.dunyabizim.com, (01.06.2017)

⁶³ Derman, *Medresetü'l-Hattâtin Yüz Yaşında*, 162.

Resimlerinde görüldüğü üzere eli her an yazı yazmaya hazır bekliyor gibidir. Ömrü boyunca kalem tutan parmakları artık gayr-i ihtiyari yazar vaziyette hazır durmaktadır.

Resim 2.22. Halim Efendi'ye Ait 1375/1955 Tarihli Celî Sülûs Bir Levha (TİS.)

Enfal Sûresi 17. âyette geçen ifadenin okunuşu “Ve mâ rameyte iz rameyte velakinnallâhe rama” anlamı: “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı”. şeklindedir.

20 Eylül 1964 tarihinde evinin yakınlarında karşıdan karşıya geçerken bir aracın çarpması sonucu ağır yaralanmış, on gün kadar İstanbul Çapa Tıp Fakültesi'nde yattıktan sonra 30 Eylül 1964 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi 2 Ekim 1964 günü Sümbül Efendi Camii'nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazından sonra Eski Kozlu Mezarlığı'na defnedilmiştir⁶⁴.

⁶⁴ Berk, 11.

Resim 2.23. Halim Efendi'nin Mezar Taşı

Mezar taşına dikkatle bakılırsa 'Hüvel hallâku'l-bâkî' yazan yerin hemen solunda Halim Efendi'nin ömrü boyunca yanından hiç ayırmadığı, elinden düşürmediği hokka ve diviti yer almaktadır. Ancak birçok meşhur hattatın vefatından sonra kendilerine mezar taşı yazıldığı halde Halim Efendi'nin nâmına yakışır bir mezar taşı yazılmamıştır. Ömrü boyunca şaheser nitelikte mezar taşları yazan Halim Efendi'ye de en az onun kadar güzel yazı yazan biri tarafından bir mezar taşı yazılsa gerektir.

Resim 2.24. Halim Efendi'nin Defnedilme Anından Bir Görüntü. (İMH.)

Resimde de görüldüğü gibi Halim Efendi'nin vefatı sevenleri tarafından büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Bu üzüntü Hamid Bey'in yüzünde belirgin bir şekilde

görülmektedir. Cenazaya katılanlar arasında arka taraflarda Süheyl Ünver de görülmektedir. Halim Efendi'yi son yolculuğuna uğurlamak için hat sanatına gönül vermiş herkes katılmış, hakkında şehadette bulunmuşlardır.

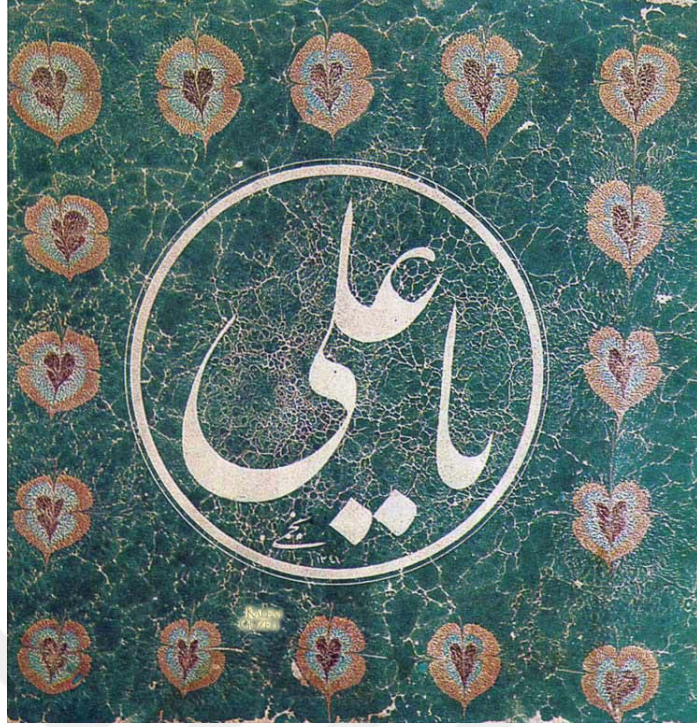
Halim Efendi sayı olarak en çok cami kubbe ve kuşak yazısı yazan hattatımızdır. Kendisinin de dediği gibi ufak tefek bir insandı; fakat yazdığı yazılar onun ne denli büyük, ne denli hünerli ve usta, ne denli Allah vergisi bir hususiyete sahip olduğunu göstermektedir. Halim Efendi'nin terekesi vefatından sonra uzun yıllar büyük oğlunda mahfuz kalmış ve onun da ölümünden sonra 2000'li yılların sonunda ortaya çıkmıştır. Bu terekede birçok bilgi, belge, levha, yazı kalıbının yanında önceki meşhur hattatlardan Hattat Mehmed Şevkî Efendi, Hattat Sâmi Efendi, Hattat Ömer Vasfi Efendi ve Hattat İsmail Hakkı Altunbezer'in önemli yazıları da bulunmaktadır. Ancak terekesi bir araya getirilememiş ve birçok antikacıya dağılmıştır⁶⁵.

2.2.2. Necmeddin OKYAY

Necmeddin Okyay, 28 Ocak 1883'te Üsküdar'ın Toygartepe semtinde doğdu. Babası, Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyeye başkâtibi ve Yeni Vâlide Camii imam-hatibi Abdünnebî Efendi, annesi Binnaz Hanım'dır. Necmeddin Efendi, Karagazi (Karakadı) mahalle mektebini bitirdikten sonra Ravza-i Terakkî Mektebi'nde hıfzını bu mektebin hocası Hâfız Şükrü Efendi'den tamamlamıştır. Mektebin hat muallimi Hasan Talat Bey'den rika', dîvânî, celî dîvânî yazılarını rüşdiye seviyesinde meşk ederek icâzet aldı. Hasan Talat Bey, onun Filibeli (Bakkal) Hacı Ârif Efendi'nin derslerine devam etmesini sağladı. Bu sırada eline geçen bir ebru kâğıdı onu bu sanata yönlendirdi.

1903 yılında Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi şeyhi Edhem Efendi'ye devam ederek ondan ebru sanatını, kâğıt boyama ve aharlama usullerini, biraz da ince marangozluğu öğrendi. Ertesi yıl hocasının vefatının ardından ebruyu kendi gayretiyle ilerletti.

⁶⁵ Berk, 11.

Resim 2.25. Necmeddin Okyay'ın 1341/1922 Tarihli Ebrulu Ta'lik: 'Ya Ali'

Bu arada Konyalı müderris Mehmed Vehbî Efendi'den is mürekkebi imâlini, Sultan Abdülaziz'in okçubaşısı Seyfeddin Bey'den kemankeşliği öğrendi.

Kaptanpaşa Camii imamı Ahmed Nazîf Efendi'den aşere ve takrîb, Çinili Camii imamı Nûri Efendi'den ilmiye icâzetnâmelerini aldı. 1907'de babası vefat edince Yeni Vâlîde Camii'nin ikinci imamlığı görevi kendisine verildi. Daha sonra tayin edildiği birinci imamlık ve hatiplik vazifelerini 1947 yılına kadar sürdürmüştür.

1914 yılında Medresetü'l-Hattâtîn adlı mektebe hoca olması için davet edilmiş ve yanlışlıkla talebe olarak kaydedilmiştir. Hiç itiraz etmeden “Demek ki daha öğreneceklerim varmış.” diyerek sülüs hattını geliştirmek için Kâmil Efendi'den ders almış, Hakkı Bey'den de celî sülüs ve tuğra çekmeyi öğrenmiştir. Medresetü'l-Hattâtîn'den diploma almasından iki yıl önce 22 Mayıs 1916'da ebru ve ahar muallimliğine tayin edilmiştir. Yine aynı yıllarda Süleymaniye'deki Kanûnî Sultan Süleyman Mektebi ile Bostancı ve Erenköy mekteplerinde rika' yazısını öğretti. Medresetü'l-Hattâtîn'deki hocalığı sırasında yazılı ebru denilen tarzı ve çiçekli ebruyu buldu. Bundan dolayı çiçekli ebrulara sanat çevrelerinde “Necmeddin ebrusu” adı verilmiştir. Medresetü'l-Hattâtîn'in 1925'te Hattat Mektebi, 1929'da Şark Tezyîni

Sanatlar Mektebi ismiyle devamında da öğretim vazifesini sürdürdü. Bu arada hat ve kitap sanatlarına dair tabir ve ıstılahları başta Bahâeddin Efendi (Tokathıoğlu) olmak üzere eski üstatlardan tesbit etme yolunda çalışmalara başladı. 1925'te eski bir mücellit terekesinden eline kadîm tarzda cilt kalıplarının geçmesiyle mücellitliğe heves eden Necmeddin Efendi, Bahâeddin Efendi'nin yardımıyla bu meslekte de kendini geliştirdi.

Resim 2.26. Necmeddin Okyay'ın 1377/1957 Tarihli Ebrulu Ta'lik Besmele'si

Okçuluğa olan sevgisini soyadı kanunu çıktığında Okyay soyadını alarak ispatlayan ve yaşlı hâlinde bile yay çekmeyi meraklılara heyecanla gösteren Necmeddin Efendi vakıf arazisi olan Okmeydanı'nın ilki 1920'de, ikincisi 1940'ta olmak üzere satışını Devlet Şûrası'na kadar takip ederek önledi.

1926'da Gülcü Şükrü Baba ve Hakkı Bey'in teşvikiyle Toygartepe'deki dört dönümlük bahçesinin bir bölümünü gül yetiştirmeye ayırarak 400 çeşit gül yetiştirdi. Katıldığı gülcülük müsabakalarında madalyalar kazandı. Bu zevkini 1950'li yıllara kadar sürdürdü.

Yetiştirdiği talebeler arasında Süheyl Ünver, Topkapı Sarayı Müzesi müdür muavini Lutfi Bey, Ressam Şefik Bursalı, Muhsin Demironat, Fatma Rikkat Kunt, Feyzullah Dayıgil, M. Emin Barın, Kerim Silivrili, oğulları Nebih, Sâmî ve Sâcit, yeğeni Mustafa Düzgünman, Ali Alparslan, Mesud Kacaralp, M. Bekir Pekten, Numan Buharalı ve M. Uğur Derman sayılabilir⁶⁶. Necmeddin Efendi kendisinde bulunan

⁶⁶ Uğur Derman, "Okyay, Mehmed Necmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, c. XXXIII, 344

bütün bu meziyetlerinden dolayı ‘Hazerfen’ denilen bir özelliğe sahiptir. Yani kendisi ‘bin sanat sahibi’ olarak adlandırılmıştır.

5 Ocak 1976 tarihinde Haydarpaşa Numune Hastahânesi’nde vefat eden Okyay ertesi günü, kırk yıl imamlık yaptığı Yeni Vâlîde Camii’nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazından sonra Karacaahmet’teki aile kabristanına defnedildi.

2.2.3. Mâcid AYRAL

11 Nisan 1891’de İstanbul Beylerbeyi’nde doğdu. Şehremâneti Zibhiye idaresi (Mezbaha) Müdürü Zühdü Bey’in oğludur. İlk tahsilini Beylerbeyi Hamidiye Mektebi’nde tamamladı. Üsküdar İdadisi’nin son sınıfında iken sağlık sebebiyle tahsilini yarıda bıraktı. Daha ilk mektep sıralarında hat hocası Ali Efendi’den sülûs ve nesih yazılarını öğrenmeye başladı. Daha sonra Enderun Mektebi hat hocası Ahmed Rakım Efendi’ye devam etti. Babasının da teşvikiyle girdiği Medresetü’l-Hattâtîn’de yazı tahsilini tamamladı. Burada Hulûsi Efendi’den (Yazgan) ta’lik icazeti aldı. Ayrıca Sâmi Efendi’nin talebesi olan Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer’den sülûs-celîsini ilerletti. Ali Efendi’nin hocası olan Şefik Bey’e ait kıta ve murakka’lardan da önemli ölçüde faydalandı. Şefik Bey tarzında o kadar meşgul olmuştur ki Necmeddin Okyay onu Şevkî Efendi yoluna çevirmeye uğraşırsa da başarılı olamamış ve Mâcid Bey şöyle demiştir:

“Birader, Şevkî’nin mükemmeliyetine diyecek yok ama benim elim bir kere Şefik yoluna alışmış dönmüyor.”⁶⁷ Macit Ayrıl ta’lik ve nesihten ziyade sülûs ve celî-sülûs ile meşgul olmuştur. Sülûste Şefik Bey’in tavrını benimsemiş ve o üslupta eser vermiştir. Celî-sülûs de ise Sâmi Efendi yolunda yazmıştır.⁶⁸

⁶⁷ Derman, *Medresetü’l-Hattâtîn Yüz Yaşında*, 188.

⁶⁸ M. Hüsrev Subaşı, “Macit Ayrıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. IV, 284.

Resim 2.27. Mâcid Ayral'ın 1372/1952 Tarihli Celî Sülüs İstifi

Hadis-i şerif olan istifin okunuşu “Kefa bi'l-mevti vaizan” anlamı: “Sana vaiz olarak ölüm yeter” şeklindedir.

Mâcid Bey Evkaf Nezareti Kalemi'nde çalıştı. Ardından İstanbul Polis Müdüriyeti'nde sicil mümeyyizi olarak çalışmakta iken ayrıldı ve kendine Bâb-ı Âli'de dükkân açarak serbest hattatlıkla uğraştı. Harf İnkılâbı sonrası işini bıraktı ve Ankara'ya yerleşerek Vilâyet Meclis-i Umûmî Başkâtipliği vazifesini yürüttü. Emekli olduktan sonra Bağdat Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde Hat hocalığı yaptı. Burada 4 yıl kadar kalan Mâcid Bey'in bir Arap memleketinde hat hocalığı yapması akıllara şu meşhur sözü getiriyor: “Kur'an Mekke'de indi, Mısır'da okundu ve İstanbul'da yazıldı.”

Resim 2.28. Mâcid Ayral'a Ait 1320/1902 Tarihli Meşk

Mâcid Bey Bağdat'ta iken kamış kalem bulamadığını, giderken İstanbul'dan yanında götüreceğini, orada meraklı ve istidatlı gençlerin olduğunu Uğur Derman'a anlatmıştır⁶⁹. Mâcid Bey'in bir diğer meziyeti yazının kime ait olduğunu bilmesiydi. İmzasız yazılara bakınca: 'Fılan hattatın yazısıdır, filan derecede yazılmıştır.' diyebilecek kadar ustaydı. Bu da elinden çok yazı numuneleri geçmesine ve onları iyi tetkik etmesine bağlıdır.

Mâcid Bey imza olarak sanat hayatı boyunca 'Abdûlmâcid, Hüseyin Mâcid, Mâcid bin Zühdi' gibi imzaları kullanmışsa da çoğunlukla 'Mâcid' imzasını kullanmıştır.

Resim 2.29. Mâcid Ayrar'ın Bağdat'ta İken 1377/1957 Tarihli Yazdığı Bir Yazı (KG.)

Husûsî koleksiyonlarda birçok eseri olan Mâcid Bey'in mimarideki eserleri şunlardır:

Galata Arap Cami ve Kemer Hatun Camii yazıları, Bebek Cami ve Yeşilköy Cami mihrap yazıları, Beyazıt'taki eski erkek ve kız mekteplerinde taş mahkûk yazılar, Balmumcular'daki bir çeşmede su âyeti, Vakıf Türk-İslam Eserleri Müzesi kapısının önceki yazısı, Şile Camii yazıları, Şehremini'deki bir cami ve Levent Camii yazıları ile Şişli Camii Çeharyar yazıları.

Mâcid Ayrar, Çanakkale Savaşları'na da katılmış, askerlerimizin moral ve motivasyonlarını arttırmak için büyük kâğıtlara celî sülüs ile cesaret veren, cenneti

⁶⁹ Derman, *Medresetü'l-Hattâtin Yüz Yaşında*, 187.

müjdeleyen âyetler, naatlar yazmıştır. Mâcid Bey, askerliği esnasında Mustafa Kemal ile karşılaşmış ve aralarında şöyle bir diyalog geçmiştir:

Arıburnu cephesi kumandanı Mustafa Kemal, savaşın durduğu bir ara, siperlerin en uç noktasına kadar gidip, savaşan askerlere görünmesi askerlere büyük moral veriyordu. Bir gün, sipere girdiği zaman, duvarların üzerinde Kur'ân-ı Kerîm'den elle yazılmış âyetler ve Allah'ın isimlerinin yazıldığı büyük kâğıtlar gördü. Bu güzel yazılar, askere yüksek moral veriyor, direnç veriyor, güç veriyordu. Askerini kontrol eden Yarbey Mustafa Kemal Paşa, bu sayfaları dikkatle okurken birisinin önünde takılıp kaldı: "Bunu yazanı hemen bulup bana getirin" dedi. Biraz sonra o yazıların sahibi karşısındaydı.

"Buyurun komutanım, ben İstanbullu Macit".

Mustafa Kemal:

"Sen hemen siperden çık!" diye emredip arkasından:

"Çık ve İstanbul'a dön, güzel yazı yazmaya devam et. Senin yerine siperlere girecek binlerce gönüllü Mehmetçik var; ama bu kadar güzel yazı yazabilen sanatçıyı bu millet çok az bulur." demiştir.⁷⁰

Mâcid Bey, giyimiyle kuşamıyla fevkalade temiz ve şık giyinen bir İstanbul beyefendisiydi. Kibar ve nazik bir kimse idi.

Resim 2.30. Mâcid Ayrıl'a Ait Tarihsiz Celî Sülüs Bir Levha

⁷⁰ Bilal Sezer, "Çanakkale Savaşlarında Bir Hattat: Mâcid Ayrıl", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2009, 12.

“Fariğ ol aybın gözetme kimsenin, Ta ki Hak setr eyleye aybın senin”

Mâcid Bey 17 Mart 1961 Cuma günü Bir Ramazan Bayramı arefesinde evinin taksidini yatırmak için gittiği banka şubesinde kalp krizi geçirerek hayata gözlerini yumdu. Cenazesi Kadıköy Osmanağa Camii’nde kılındıktan sonra Karacaahmet Mezarlığı’na defnedildi.

2.2.4. Süheyl ÜNVER

Süheyl Ünver, 1898 yılı Şubat ayının 17. günü, Hicrî Takvim'e göre 1315 yılı Ramazan ayının 27. günü İstanbul'da Kadir topları atılırken, Mustafa Enver Bey'le Safiye Hanım'ın Haseki'deki evlerinde dünyaya gelmiştir. Doğum çok kolay olmuş, bu yüzden de "Ahmed Sehîl" ismi verilmiştir. ortaokula kadar bu ismi taşımış; fakat, Rüşdiye tahsili sırasında Fransızca hocası, isminin mânâsını öğrenip "Oo.. Monsieur Facile!" (Bay Kolay) deyince, kendisinin bundan sonra böyle çağrılacağı korkusuyla Sehîl, ismini “Süheyl”e çevirmiştir.⁷¹

Babası, Posta Telgraf Nezâreti İstanbul Muhaberât-ı Umumiye Müdürü Tırnovalı Mustafa Enver Bey, büyükbabası Tırnova Eşrafı’ndan ticaretle meşgul ve arada resimde yapan Daizâde Hacı Mehmet Efendi’dir. Babası Mustafa Enver Bey medrese mezunu, Fransızca, Arapça ve Farsça bilen, iyi derecede ney üfleyen, sürekli okuyan kültürlü bir kişidir. Annesi sanat ve kültür dolu bir ortamda yetişmiş Hattat Şevkî Efendi’nin kızı Safiye Rukiye Hanım’dır.

⁷¹ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 261.

Resim 2.31. Süheyl Ünver'in Gençlik Yılları. (MH100.)

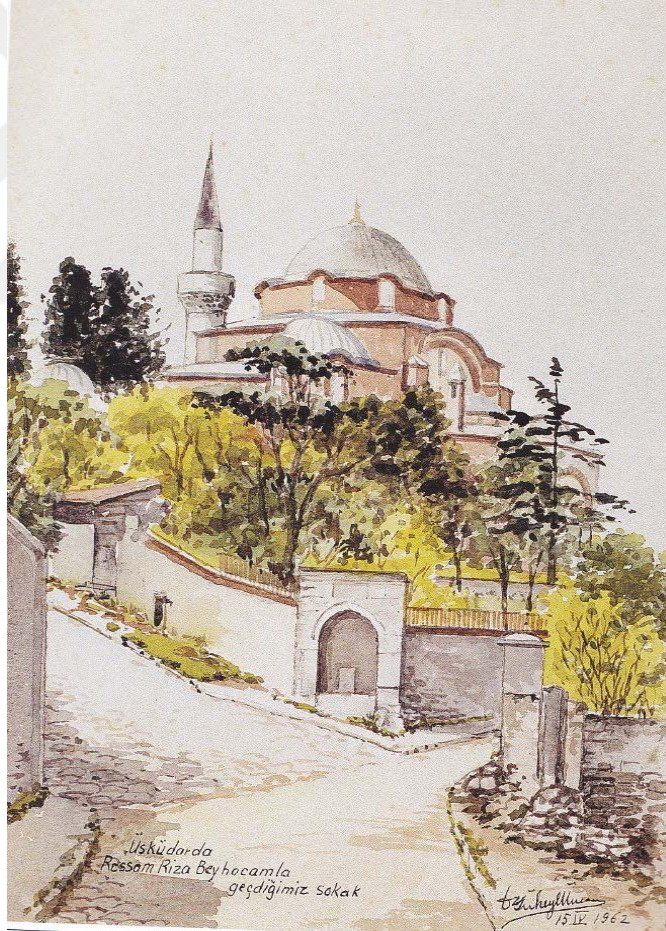
Süheyl Ünver'in çocukluğu Sarıyer'de geçmiş, ailesi onu mahalle mektebine göndermemiş, ilk hocaları anne-babası olmuştur. Mustafa Enver Bey, Süheyl Ünver'e devamlı olarak din dersleri, hesap, hat ve Kur'ân-ı Kerîm dersleri vermiştir.

Süheyl Ünver'in sanata olan ilgisi o yaşlarda kendini göstermeye başlamıştır. 1904-1907 yılları arasında, altı ile dokuz yaşlarında elinden kâğıt-kalemi eksik etmemiş, sürekli karalamalar yapmış, resim çalışmalarında bulunmuştur.⁷² Süheyl Ünver daha 10 yaşındayken 29 Mart 1909 günü babasını kaybetmiş, bu acı olay onu derinden sarsmıştır. 1910-1912 yılları arasında 'Menbau'l-İrfân' adlı özel bir okula devam ederken, Nazmi Töre Efendi'den Arapça dersleri almaya başlamış; bu hocadan gördüğü, işittiği her şeyi kaydetme alışkanlığını kazanmıştır. Süheyl Ünver'in hayatında yaşadığı her şeyi yanından hiç ayırmadığı deftere kaydetme alışkanlığı buradan gelmektedir. Kızı da kendisi gibi müzehhib olan ve bir dönem babasının asistanlığını da yapan Gülbün Mesara babasının not tutma merakını şöyle anlatmıştır: "Babamın elinden kâğıt kalem hiç eksik olmazdı. Onu deftersiz, kalemsiz göremezdiniz. Gördüğü, dinlediği her şeyi deftere kaydederdi. Boş durmayı hiç sevmez, bir işten yorulunca başka bir işle kendisini dinlendirirdi." Süheyl Ünver yine bu yıllarda haftada bir gün eniştesi Hasan Rıza Efendi'den sülüs yazı dersleri almıştır.

⁷² Ceylan Akgün Karaata, "Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver'in Türk Süsleme Sanatı Eğitimi'ne Katkıları", Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Ankara 2006, 10.

Süheyl Ünver, 1911 yılında Menbau'l-İrfân'dan mezun olmuş, aynı yıl sınavla Mercan İdâdîsi (Lise) öğrencisi olmaya hak kazanmıştır. Mercan İdâdîsi son sınıf öğrencisi iken, resim öğretmeni, çalışmalarını çok beğendiğini söyleyerek, Süheyl Ünver'in resimlerini ressam Üsküdarlı Hoca Ali Rıza Bey'e göstermiştir. Hoca Ali Rıza Bey de Süheyl Ünver'in çalışmalarını beğenmiştir.

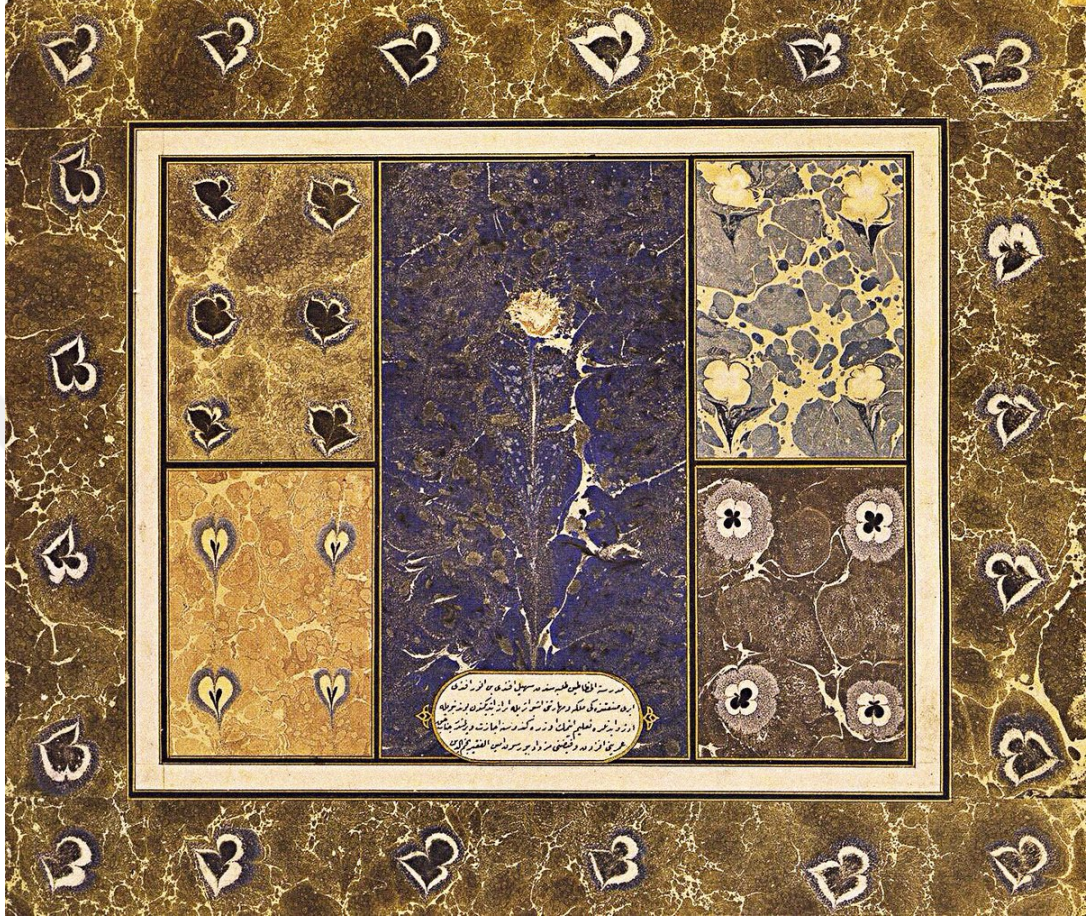
Süheyl Ünver, Mercan İdâdîsi'nden mezuniyetine dört ay kala, 1914 yılı sonlarına doğru Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye sınavına girmiştir. Mercan İdâdîsi'nden mezun olduktan hemen sonra 1915'de Askeri Tıbbiye'nin yatılı öğrencisi olmuştur. Süheyl Ünver, ailesinin erkeksiz olması, annesi ile kız kardeşlerini haftada bir gün görmesi nedeniyle yatılı öğrencisi olduğu Askeri Tıbbiye'den bir sömestr sonra ayrılmış, 1916 yılının Haziran ayında Dârü'l-Funûn Tıp Fakültesi'ne geçmiştir.

Resim 2.32. Süheyl Ünver'in Bir Tablosu (MH100.)

Süheyl Ünver, bir yandan hekimlik yolunda uzmanlaşırken, aynı zamanda gönül verdiği Türk süsleme sanatının çeşitli dallarını tanıma ve öğrenme imkânına kavuşmak

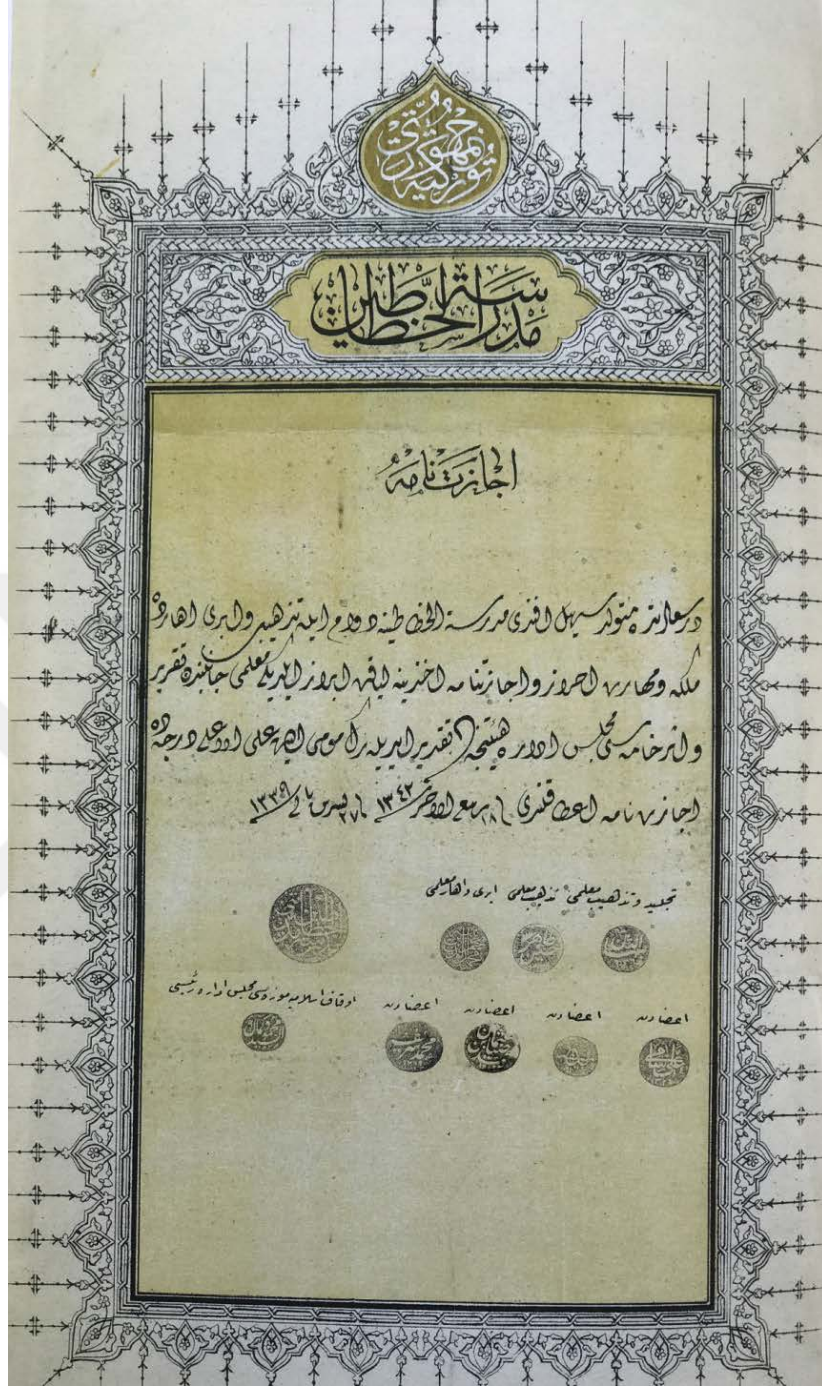
için, gerek hat sanatının ve gerekse geleneksel Türk tezyinâtının hayat bulmasında önemli rolü olan Medresetü'l Hattâtîn'in 1916-1923 yılları arasında öğrencisi ve ardından mezunu olmuştur.

Resim 2.33. Süheyl Ünver'in Necmeddin Okyay'dan Aldığı Ebru İcâzetnâmesi (İMH.)

Ahmet Süheyl Ünver, 1920 yılı Eylül ayında İstanbul Dârü'l-Funûn Tıp Fakültesi'ndeki eğitimini tamamlamış ve zührevî hastalıklar alanında uzmanlaşmıştır.

Süheyl Ünver, hocası Dr. Akil Muhtar Bey'in teşviki ve desteğiyle Paris'e gitmiş ve orada ilmi çalışmalarda bulunmuştur. Tıp alanındaki araştırmalarının yanında Türk sanat tarihi ile alakalı malumat da toplayıp yurda dönmüştür. 1939'da Profesör, 1954 yılında Ordinaryüs Profesör unvanlarını almıştır.

Resim 2.34. Süheyl Ünver'in Tezhip İcazetnamesi (İMİH.)

Süheyl Ünver'in icâzetnâmesinde şunlar yazmaktadır:

“Dersââdet'te mütevellid Süheyl Efendi Medreset'ül-Hattâtîn'e devam ile tezhip ve ebrî, âharda meleke ve mahâret ihrâz ve icâzetnâme ahzine liyâkat ibrâz eylediği, muallim-i canibinden takrîr ve eser-i hâmesi Meclis-i İdare heyetince de takdir edilerek, mü'mâileyhe aliyyü'l âlâ derecede icâzetnâmeitâ kılındı.

Fî 18 Rebû'l-Âhir sene 1342, fî Teşrîn-i Sânî sene 1339

Tecîd ve Tezhip Muallimi Bahâeddin,

Tezhip Muallimi Hüseyin Tahir,

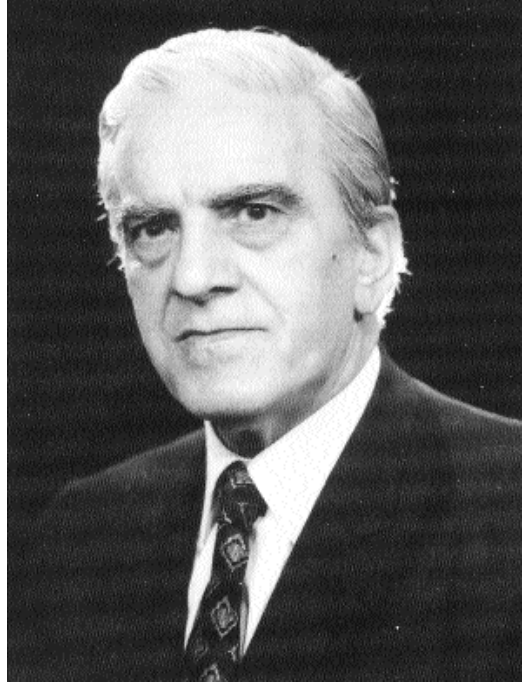
Ebrû ve Âhar Muallimi Mehmed Necmeddin.”

Tıp alanındaki birçok esere imza atan Süheyl Ünver’in tıp tarihi dışında kültür, sanat ve medeniyet tarihimizle ilgili kitap, risale ve makale olarak 2000’e yakın neşriyatı vardır. Ayrıca hayatı boyunca emek verip yazdığı 1000’e yakın defterlerini ve arşivini bütün sanatseverlerin ve araştırmacıların istifade etmesi amacıyla Süleymaniye Kütüphanesi’ne bağışlamıştır.

Süheyl Ünver, dolu dolu yaşadığı hayata 14 Şubat 1986’da gözlerini yumdu. Kabri Edirnekapısı/Sakızağacı Kabristanındadır.

2.2.5. Muhsin DEMİRONAT

1907 yılında İnebolu’da doğan Muhsin Demironat, ailesiyle birlikte İstanbul’a gelerek Beylerbeyi’ne yerleşmiş ve çocuk yaşlarda Üsküdar’a taşınmışlardır. Annesi Makbûle Hanım, babası ise Yüzbaşı Hikmet Bey’dir.

Resim 2.35. Muhsin Demironat

İlk eğitimine Üsküdar Sultanîsi'nde başlayan sanatçı, 1922 yılında İstanbul Muallim Mektebi'ne girmiş ve 1928 yılında bitirmiştir. Burada yazı derslerine gelen Hakkı Bey'den, resim öğretmeni Şevket Dağ Bey'den, eliş hocası Celal ve tahnitçi Kenan Bey'lerden çok istifade etmiştir. Tezhip sanatına ilgisinin hikayesi şöyledir:

İstanbul Muallim Mektebi'nde okurken sınıfta çıkarılan mecmua için kapak tezyinatı yapılması istenmiş, Hakkı Bey' de Muhsin Demironat'a 'ben desenini çizerim, sen de işlersin' demiştir. Çalışma tamamlanınca Muhsin Bey'in ortaya çıkardığı işinden memnun kalan Hakkı Bey ona şöyle demiştir: 'Ben Medreset'ül-Hattâtîn'de hocalık yapıyorum. Sen de oraya devama başla'. İşte Muhsin Bey'in tezhipte tanışması ve devamı bu olaydan sonra olmuştur. Muallim mektebinin müdürü İbrahim Alâeddin Gövsa'dan izin alarak boş vakitlerde Medresetü'l-Hattâtîn'e devam ederek muallim mektebinden hocası Hakkı Bey, Necmeddin Okyay, Hacı Kâmil Akdik, Hulusi Yazgan ve Bahâeddin Tokatlıoğlu gibi döneminin en ünlü sanatçılarıyla tanışma imkânı bulmuş ve bu sanatçılardan istifade etmiştir.⁷³

Resim 2.36. Kazasker Mustafa İzzet'in hilyesine Yaptığı Tezhipten Bir Detay

⁷³ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 234.

Muhsin Bey, Muallim Mektebi'ni bitirdikten sonra Bandırma'da öğretmenliğe başlamıştır. İki yıl sonra Galatasaray Lisesi'nin ilk kısmına resim öğretmeni olarak atanan Muhsin Bey aynı zamanda Hakkı Bey ile de çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir. 1937 yılında Türk Tezyîni Sanatları'nı bitirip Hakkı Bey'e fahrî asistan olmuştur. Daha sonra memuriyeti Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne nakledilen Muhsin Bey, sanatının ilk yıllarında tezhip hocası Hakkı Bey'in etkisi altında kalarak onun yolundan gitmiş ve aynı anlayışla eserler vermeye başlamıştır. Klasik tarzdan uzak batı rokocosuna benzeyen motifler Muhsin Bey'in eserlerinde de görülmeye başlayınca Necmeddin Okyay onu klasik üsluba yönlendirmiştir. Hocası Hakkı Bey'i de kırmak istemeyen Muhsin Bey, onu incitmeden çalışmalarını devam ettirmiş ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki eski eserleri de tetkik ederek zevkine uygun "ince tezhib" yolunu geliştirmiştir⁷⁴. Onun öğrencileri olan günümüzdeki müzehhipler onun sayesinde klasik üslupta tezhip yapmaktadır. Buna vesile olan da Necmeddin Okyay olmuş, Muhsin Bey ve daha birçok kabiliyetli öğrenciyi klasik üsluba yönlendirerek tezhip sanatında büyük bir çıkış açmıştır.

Muhsin Bey, 1966 yılına kadar Akademi'de ders vermiş ve birçok talebe yetiştirmiştir.

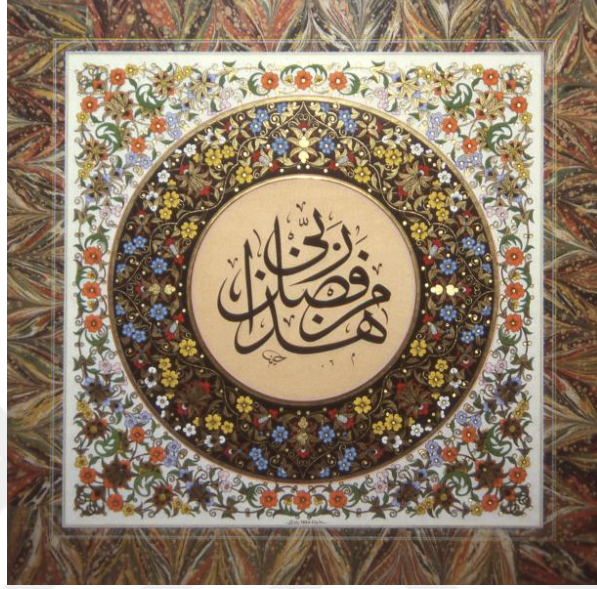

Resim 2.37. Tezhibi Muhsin Bey'e Ait Sülüs-Nesih Kıt'a

⁷⁴ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 235.

2.2.6. Sıtkı ELÇİN

Hakkı Bey'in tarzını devam ettiren tek öğrencisi, 1946'da Güzel Sanatlar Akademisi Türk Süsleme Sanatları Bölümü'nden mezun olan Sıtkı Elçin'dir. Hakkında fazla malumât bulunamayan Sıtkı Bey'in yurt içinde kişisel sergileri vardır.

Resim 2.38. Sıtkı Elçin'e Ait 1406/1986 Tarihli Tezhip

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN SANATI VE ESERLERİ

3.1. HATTATLIĞI

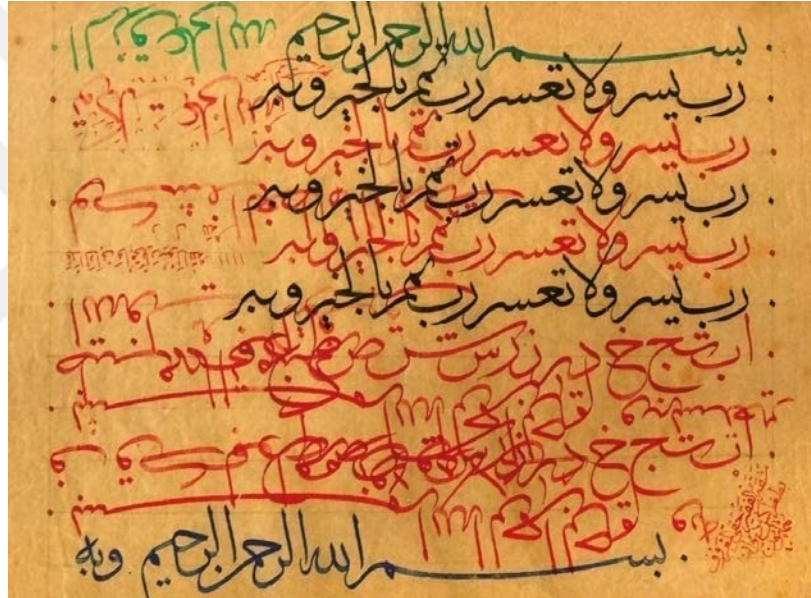
Hakkı Bey tabiri caizse gözünü açar açmaz yazıyla karşılaşmış, ibtidailerde yani ilkokullarda yazı muallimi olan babasının yazı ile meşgul olmasını saatler boyu hatta gece geç vakitlere kadar izlemiş ve etkilenmiştir. Onun için babasının ve dedelerinin hattat olmaları büyük bir sermayedir. Bu sermaye sayesinde Hakkı Bey'in sanat zevki ve merakı onun hattat, ressam, müzehhip ve tuğrakeş olmasına sebep olmuştur. Babasının 'Haydi oğlum git oyna' uyarılarına rağmen o, babasını seyretmeyi tercih etmiştir. Babasının kendisine verdiği kurşun kalemle 4-5 yaşlarında çeşitli şekiller çizen Hakkı Bey, yazı yazma hissini ve özgüven duygusunu geliştirmiştir. Zira "Ağaç yaşken eğilir" atasözü gereğince ruhunun ve zihninin her şeyi kayıt ettiği bir zamanda o, dışarıda oyun peşinde koşan diğer akranlarının aksine babasının meşklerini izlemiş, yazı yazmanın püf noktalarını hocası olan babasından bizzat tahsil ederek içindeki yazı aşkını alevlendirmiştir. Babası Mehmed İlmî Efendi, hüsn-i hat sanatında usûl gereği her hattatın ilk başta talebesine yazdırdığı 'Rabbi Yessir' meşkini⁷⁵ oğluna vermiş ve yazısını buna benzeterek yazmasını istemiştir. Belki bir seneden fazla o yazı ile meşgul olan Hakkı Bey'e babası çıkartmalar yapmış; 'orayı öyle yapma, şöyle yap' diye oğlunun meşklerini hassasiyetle takip etmiştir. Hakkı Bey ilk başlarda zorlanmış ise de yazıyla hemhal oldukça yazıya karşı olan tutkusu da artmıştır.⁷⁶

Bir hatırasında babasının Hz. Hamza'nın sanduka örtüsünde yer alan 'Kelime-i Tevhîd' (Lâ ilâhe illallahü'l-melikü'l-hakku'l-mübîn, Muhammedun Rasûlullâhi sâdiku'l-va'dil-emîn' ibaresini yazdığını anlatarak, babasının birinci satırı yazmasını seyrederken, babası 'nasıl beğendin mi?' diye sormuş Hakkı Bey de çok beğendiğini söylemiş ve babasına dua etmiştir. Ardından 'Allah bana da böyle büyük yazıları yazmayı nasip edecek mi?' diye söyleyince babası 'Hay, hay! Evet sen de yazacaksın oğlum' demiş ve ayağa kalkarak Hakkı Bey'i kendi oturduğu yere oturtmak istemiştir.

⁷⁵ Uzatmak, genişletmek, büyütme, süratli ve keşideli yazmak, bir şeyin süratle tesir etmesi. Hat ıslahı olarak; hocanın verdiği sözlü derse veya hocası gibi yapmaya çalışarak yazılan karalamaya yahut hocaya gösterilmek üzere hazırlanan derse denir. Yılmaz, 216.

⁷⁶ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 96.

İlk önce utanan Hakkı Bey babasının ısrarı üzerine oturmuş ve babasının başladığı yazının ikinci satırını yazmıştır. O yazarken babası eksiklerini söylemiş ve nasıl yazması gerektiğini tarif etmiştir. ‘Muhammedun Rasûlullâhi sâdiku’l-va’dil-emîn’ kısmını celî sülûs ile yazan Hakkı Bey’in celî sülûs ile yazdığı ilk yazısı budur.⁷⁷ Babası, Hakkı Bey’e güvendiğini, yaptığı bu hareketle göstermiş ve Hakkı Bey de bu güveni boşa çıkarmamak için adeta titreye titreye yazıyı yazarak babasına beğendirmeye çalışmıştır. Babası, oğlunun ileride aynı beş göbek öncesindeki ataları gibi hattat olmasını arzu ettiğinden Hakkı Bey’le özel ilgilenmiş ve bu ilgisi meyvesini kısa zamanda vermiştir. Henüz 13-14 yaşlarında Hakkı Bey, hurufâtı⁷⁸ bitirerek, şiirler, kasideler, beyitler yazmaya başlamıştır.

Resim 3.1. Hakkı Bey’in Bir Meşki (İMH.)

3.1.1. Celî Yazıları

Hakkı Bey’in yazılarını incelediğimizde celî yazılarının fevkalade güzellikte olduğu görülmektedir. Sanayî-i Nefise Mektebi’nde aldığı resim eğitiminin bunda payı çok büyüktür. Çünkü celî yazı; resmetme kabiliyeti gerektiren bir yazı türüdür.

Yusuf Bilen, Ali Alparslan ile olan görüşmesinde Hakkı Bey ve öğrencisi Halim Efendi hakkında:

⁷⁷ Ünver, 69.

⁷⁸ Hurufât: ‘Harfler’ demektir.

“İstiflerde dikey ve yatay harfler arasındaki yakınlığı, ittıradı (ritim), müsavâtı (eşitlik, aynı olma) dengeyi koruyan iki kişi gördüm. Biri Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer, diğeri Halim Efendi’dir. Bu ikisinin yazılarını imzasız görsem hemen tanırım. Yazılarında rahatlık var, sıkılmıyor. Bu da şöyle olsa diyemiyorsunuz⁷⁹” dediğini nakletmiş ve Hakkı Bey’in yazıdaki kudretini ifade etmiştir.

Hakkı Bey ressamlığının verdiği güçle muhteşem istifler oluşturmuştur. Harflerin yapıları, hareke ve tezyîni işaretler yerli yerinde kullanılmıştır. İstifleri rahat ve harfler sade bir tarzda yazılmıştır.

Resim 3.2. Hakkı Bey’in 1361/1942 Tarihli Celî Sülüs İstifi.

Bu istifte Hakkı Bey, Hz. Peygamber’in “İnnellâhe cemîlün yuhıbbü’l-cemâl” hadis-i şerifini yazmıştır. “Allah güzeldir, güzeli sever” anlamına gelen eserin istifi harikulade, harfler yerli yerinde, yazıda bir halâvet ve rahatlık görülmektedir. Sarı zırnık mürekkebiyle siyah zemine yazılan yazının tezhibi de Hakkı Bey’e aittir.

⁷⁹ Bilen, “*Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı, Sanatı ve Eserleri*”, 42.

Resim 3.3. Hakkı Bey'in 1344/1925 Tarihli Celî Sülüs Bir İstifi

Hiz. Peygamberin bu hadis-i şerifi “Rütbetü’l-İlmi e’le’r-rüteb” yani ‘Rütbelerin en yükseği ilim rütbesidir.’ anlamına gelmektedir. Birçok hattat bu hadis-i şerifi yazmıştır. Ancak her hattat kendi kafasında bir istif oluşturur ve kâğıda bunu döker. Aynı hadis-i şerif farklı hattatların elinde farklı istiflerde karşımıza çıkıyor. (Resim 3. 4.)’de görüldüğü üzere Nazif Efendi düz bir formda yazmışken Hakkı Bey istif olarak yuvarlak bir formda yazmıştır. ‘Rütbe’ kelimelerindeki ‘be’ harflerine keşide vererek yazıyı hareketlendirmiştir. İstifte küplü harfler kullanılarak rahatlık sağlanmıştır. Tezhipten ziyade istif ön plandadır. Kompozisyon hattata aittir ve hayal gücü ne kadar geniş, müktesebâtı, meslekî bilgi ve kabiliyeti ne denli çok olursa o derecede nadide ve enfes eserler meydana gelmektedir. Hakkı Bey’in sık sık kullandığı yuvarlak noktaları burada da görmekteyiz.

Resim 3.4. Hattat Nazif Efendi'nin 1326/1908 Tarihli Celî Sülûs İstifi

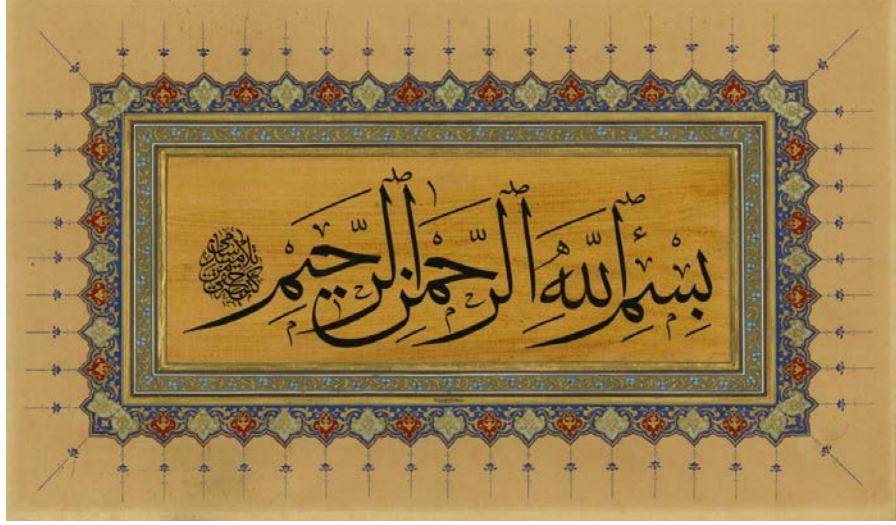
Resim 3.5. Hakkı Bey'e Ait Tarihsiz Celî Sülûs Oklu Besmele

Siyah zemin üzerine sarı zırnık mürekkebi ile yazdığı oklu besmele⁸⁰ nin kenarlarındaki tezhip de Hakkı Bey'e aittir ve rokoko tarzındadır. İmza olarak Hakkı Bey'in burada sadece 'Hakkı'yı kullandığını görüyoruz.

Resim 3.6. Hakkı Bey'e Ait Tarihsiz Celî Sülûs Oklu Besmele

⁸⁰ Oklu Besmele: Besmele'de *sin* harfinden *mime* kadar uzatılan kısma Besmele Oku denir. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, 266.

Resim 3.7. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Muhakkak Besmelesi

Bu Besmele'yi Hakkı Bey 'muhakkak yazı' tarzında yazmıştır. Burada hareke ve tezyînatın dik bir tarzda olduğunu görüyoruz. İmza kısmında ise şöyle yazmaktadır: "Ketebehu Hakkı min telâmîz-i Samî". Türkçe anlamı: "Onu Sâmi'nin talebesi Hakkı yazdı".

Resim 3.8. Hakkı Bey'e Ait Tarihsiz Muhakkak Besmele

Bu muhakkak besmeleyi de Hakkı Bey, siyah zemin üzerine sarı zırnık mürekkebiyle yazmıştır. Yazının içinde yatay ve dikey çizgiler harflerin ölçüsünü belirlemek ve hangi harfin nereye tekabül ettiğini göstermek açısından önemlidir. Bir diğer dikkat çeken husus, yazının imza bölümünün silinmiş olduğudur. Fakat okunabildiği kadarıyla şunlar yazmaktadır: 'Ed'afü'l küttab İsmail Hakkı bituğrakeş-i Dîvân-ı Hümayûn'. Yani 'Kâtiplerin en zayıfı, Dîvân-ı Humayûn Tuğrakeşi İsmail

Hakkı'. Hakkı Bey tevazu göstererek kendisini kâtiplerin en zayıfı olarak gösteriyor ki diğer meşhur hattatlar arasında da bu mütevazılığa rastlıyoruz.

Resim 3.9. Hakkı Bey'in 1332/1914 Tarihli Celî Sülûs Bir İstifi.

Hiz. Nuh'un kıssasını anlatan Hud Sûresi 41. âyette geçen ibarenin okunuşu şöyledir: "Bismillahi mecraha ve mürsaha inne rabbî leğafûrun rahîm" anlamı: "Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" şeklindedir. Harfler yerli yerinde, gözü yormayan bir tarzda yerleştirilmiş, hareke ve tezyinî işaretler eşit bir şekilde dağıtılmıştır.

Resim 3.10. Hakkı Bey'in 1330/1912 Tarihli Celî Sülûs İstifi.

İsra Sûresi 14. âyetinin okunuşu şöyledir: “İkra! Kitâbeke. Kefâ bi nefsike’l- yevme aleyke hasîbâ” anlamı: “Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter” denilecektir.” Hakkı Bey’in yazdığı aynı âyeti Hamid Aytaç da şu şekilde istif etmiştir:

Resim 3.11. Hamid Aytaç’a Ait Tarihsiz Celî Sülûs İstifi

İki yazıyı mukayese ettiğimizde Hakkı Bey’in istifi daha sade bir tarzda, harfler birbirine girmemiş ve tezyînî işaretler insanın gözünü daha az yormaktadır. Harekelere dikkat ettiğimizde Hakkı Bey’in istifinde harekelerin daha dik olduğu görülmektedir. Hamid Bey’de ise harekeler daha yatıktır. Ama Hakkı Bey’in istifinde biraz boşluk vardır. Hamid Bey Hakkı Bey’den etkilenmekle beraber bu boşlukları iyi doldurmuştur. Bu yönüyle Hamid Bey’in yazısı, istif ve tasarım açısından muhteşemdir.

Resim 3.12. Hakkı Bey’in 1364/1945 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Halim Efendi ve hocası Hakkı Bey'in yazdığı metnin okunuşu şöyledir: “İtteki şerra men ehsente ileyhi” anlamı: ‘İyilik ettiğin kişinin şerrinden kork’ şeklinde olan ve hadis-i şerif olarak kabul edilen bu istifler celî sülüsün enfes örneklerdendir. (Resim 3.13.)’de aynı yazıyı farklı bir istifte yazan Halim Efendi ‘ehsante’ deki ‘nun’ harfinin dışını Hakkı Bey’den farklı bir tarzda yapmıştır. İstif olarak aralarında benzerlikler olan yazıyı Hakkı Bey sarı zırnık mürekkebiyle yazmış, Halim Efendi ise is mürekkebiyle yazmıştır. Hakkı Bey’in hareketlerdeki dik hareketleri burada da görülmektedir.

Resim 3.13. Halim Efendi'nin 1347/1928 Tarihli Celî Sülüs İstifi

Resim 3.14. Hakkı Bey'in 1364/1945 Celî Sülüs Bir İstifi

Kelâm-ı kibâr olan ibârenin okunuşu “Elhamdülillahi ‘alâ külli hâl” anlamı: “Her hâl üzerine Allah’a hamdolsun (her halimize şükürler olsun) şeklindedir.

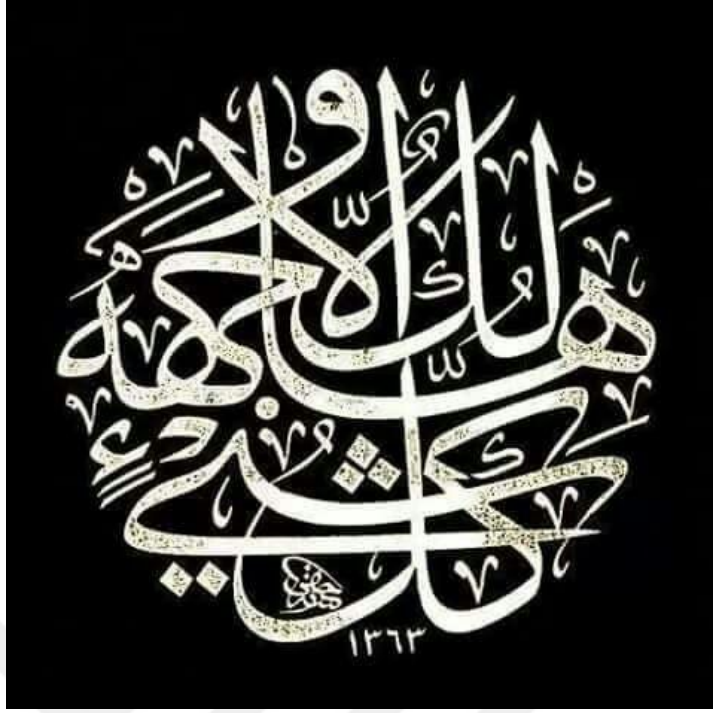

Resim 3.15. Hakkı Bey’in 1338/1919 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Kasas Sûresi 88. âyette geçen ifadenin okunuşu: “Küllü şey’in hâlikün illâ vechehü. Lehü’l hükmü ve ileyhi turce‘ûn” anlamı: “O’nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O’nundur ve kesinlikle O’na döndürüleceksiniz” şeklindedir. Dikkat edilirse yazının sağ yanında ve altında numaraların olduğu ve yazının her yerinin küçük kareler şeklinde çizildiği görülmektedir. Bu hat sanatında kullanılan bir tekniktir ve buna santranç usulü⁸¹ ya da ‘kareleme’ denir. Celî yazıların hazırlanmasında kullanılan bu teknik sayesinde harfler büyütüldüğünde ölçüleri bozulmadan celî boyutuna taşınır ve ebatlarında değişiklik olmaz. Hakkı Bey siyah zemin üzerine sarı zırnık mürekkebi ile yazdığı bu istifinde yazının son kısmında ‘lehü’l-hükmü ve ileyhi turce‘ûn’ kısmı, beyzî⁸² şeklinde yazılmıştır. Aynı âyeti farklı bir istifte (Resim 2.14.) de yazmış, burada yuvarlak bir form kullanarak harfleri keşideli bir biçimde satıra yerleştirerek istifi rahatlatmış ve harflerin birbiriyle uyumunu sağlamıştır. İmza kısmı ‘lâm’ harfinin içine atılmıştır. Genel olarak bakıldığında hiçbir boşluk ve noksanlık görülmemektedir. Hareke ve tezyînî işaretler de olması gerektiği gibi birbirine uyumlu ve eşit olarak konmuştur.

⁸¹ Yılmaz, 294.

⁸² Beyzî: yumurta biçiminde olan, elips, oval. Yılmaz, 29.

Resim 3.16. Hakkı Bey'in 1363/1944 Tarihli Celî Sülüs İstifi

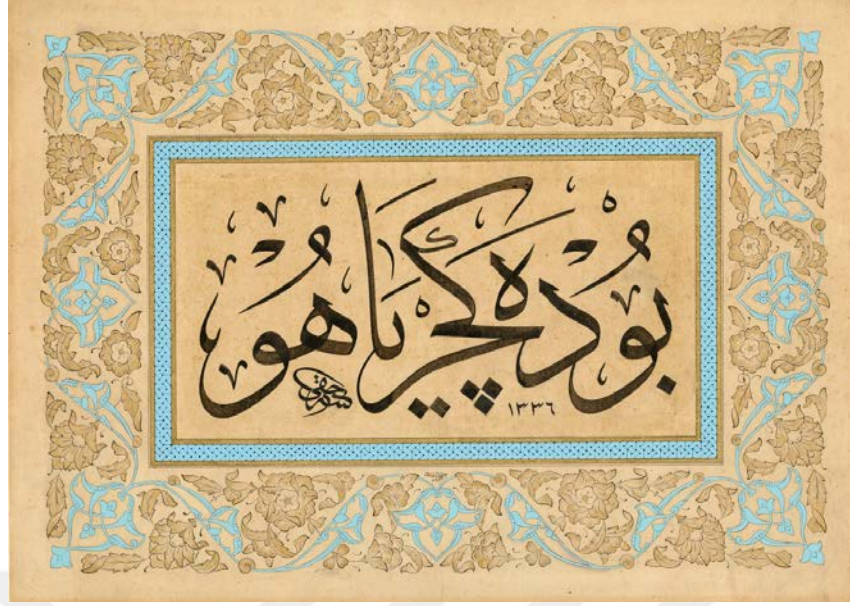

Resim 3.17. Hakkı Bey'in 1344/1925 Tarihli Celî Sülüs İstifi

Resim 3.18. Hamid Aytac'ın 1385/1965 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Zümer Sûresi 9. âyette geçen ifadenin okunuşu “Hel yestevillezine ya'lemûne vellezîne la ya'lemûne” anlamı: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" şeklindedir. Hakkı Bey'in 1344/1925 tarihli celî sülûs tarzda yazdığı âyet, Hamid Aytac tarafından da 1385/1965 tarihinde yazılmıştır. Hakkı Bey'in kendine has uslûbu olan tezhibi ile bezediği nefis istifli yazısında harfler birbirine çok girift ama okunaklıdır. Zaten istifte asıl olan az yere çok harfin yerleştirilmesidir. Hamid Bey'in yazısında ise biraz seyreklik hâkimdir. Hakkı Bey, 'yestevî'deki 'te' harfinin noktalarını yuvarlak olarak atmıştır. Bu hattatlar arasında yapılan bir uygulamadır. Yer darlığından dolayı eğer köşeli olarak nokta sığmayacaksa yuvarlak olarak hattat münasip bir yere noktaları atabilir. Hamid Bey'in, bu istifi Hakkı Bey'in tesirinde kalarak yazdığı söylenebilir ancak Hakkı Bey'in istifi tamamen dolmuş ama Hamid Bey'de boşluklar görülmektedir.

Resim 3.19. Hakkı Bey'in 1336/1917 Tarihli Celî Sülûs İstifi.

Eskiden insanların bir şeye canları sıkıldığı zaman veya başlarına bir musibet geldiği zaman evlerde veya dükkânlarda bu levhaları gördüklerinde, içinde bulundukları durumun geçici, ârızî bir hal olduğunu düşünerek o hâl karşısında sabır gösterirler ve 'Bu da geçer Ya Hû' derlerdi. Hakkı Bey'in is mürekkebiyle oluşturduğu istifinde harfler hakkını almış ve harekeler de olması gereken yerlerde yerini almıştır.

Resim 3.20. Hakkı Bey'in 1359/1940 Tarihli Celî Sülûs İstifi (KG.)

Yine ‘Bu da geçer Ya Hû’ sözünü farklı bir istif olarak görmekteyiz. ‘Kâf’ harfinin baskın olduğu istifte ‘geçer’ ifadesinin dışındaki kelimeler ‘geçer’in altına yazılarak manaya delalet eden bir şekil oluşmuştur. Yani her ne olursa olsun geçer manası ağır basmaktadır.

Resim 3.21. Hakkı Bey’e Ait Tarihsiz Celî Sülûs İstif.

Yusuf Sûresi 92. âyette geçen ifadenin okunuşu: “El yevme yağfirullâhu leküm ve hüve erhamurrâhimîn” anlamı: “Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir” şeklindedir. İmza ve tarihin olmadığı âyetin Lafzatullah’ındaki ‘elif’ harfinin kıvrımlı olarak yazıldığını görüyoruz. Babası Mehmed İlmî Efendi de bu hareketi sık sık kullanmıştır. (Bkz. Resim 1. 4.) ‘Vav’ harfleri insicamlı yani birbiriyle uyumlu, alt kısımdaki yuvarlak hareketler yazıyı halâvetli göstermektedir.

Resim 3.22. Hakkı Bey’in 1365/1946 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Hız. Peygamberin hadis-i şerifi olan ifadenin okunuşu: “El-İlmü ilmâni: ilmu’l-ebdân sümme ilmu’l-edyân” anlamı: “İlim ikidir. Beden ilmi (fen, tıp gibi aklî ilimler) ve din ilmidir” şeklindedir. Siyah zemin üzerine sarı zırnıkla yazılan bu yazıda ‘ayn’ harflerinin muhteşem tenâsübü dikkati çekmektedir. Harfler yine hakkını almış, tezyinî işaretler yerli yerinde kullanılmıştır. 1365 tarihi yerin dar olmasından dolayı 1 yazılmayarak sadece ‘365’ şeklinde yazılmıştır. Tezhibi de kendisine ait olan istif Hakkı Bey’in enfes eserlerinden biridir.

Resim 3.23. Hakkı Bey’in 1362/1943 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)

Tezhibi ve istifî Hakkı Bey’e ait hadis-i şerifin okunuşu “Ra’sü’l-hikmeti mehfetullah”, anlamı: “Hikmetin başı Allah korkusudur” şeklindedir. Aşağıdan yukarıya doğru okunan istifte harfler ölçüsünde yazılmış, noktalar bazen yuvarlak bazen köşeli olarak konulmuştur. İmza ise ‘sin’ harfinin çanağının içine yerleştirilmiştir. ‘Kâf’ harfinin sereni dikey ‘elif’ ve ‘lâm’ları keserek denge oluşturmuştur.

Resim 3.24. Hakkı Bey'in Hazırladığı 1362/1943 Tarihli Yazı Kalıbı

Resim 3.24'deki istifin farklı bir formatta yazıldığını görmekteyiz. Harflerin yerleri ve şekilleri değişmiştir. Bir önceki istifte 'ra' harfi mürsel iken burada müdevver kullanılmıştır. 'Mehâfetullah'daki 'ha' harfi burada küplü olarak yazılmış ve küpü merkeze oturmuştur. Altaki küçük denemelerde daha farklı nasıl yazılabilir diye istif yapan Hakkı Bey, yeniliklere ve alternatiflere açık bir sanatkâr olduğunu göstermiştir. Burada dikkat çeken bir husus yazının iğnelenmiş olmasıdır. Bu, hattatlar arasında celî yazıların müsveddeleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Celî yazının birden fazla nüshalarının hazırlanabilmesi için kalıp haline getirilmesi ve harflerin kıyılarından iğnelenmesi lazımdır. Bu işleme başlamadan önce yazılı kağıdın altına aynı ebatta birkaç tabaka beyaz renkli, sağlam kağıt yerleştirilir ve kaymaması için köşelerinden birbirine yapıştırılır. Sonra ince bir iğne yardımıyla harflerin hemen kıyılarından dik ve muntazam olarak eşit aralıklarla sıkça iğne vurulmaya başlanır. Buna 'iğne vurmak usulü' denir.⁸³ Böylece celî yazı kalıbı hazır hale gelir ve hattat bundan yararlanarak yazısını yazar.

⁸³ Yılmaz, 166.

Resim 3.25. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülûs İstifi

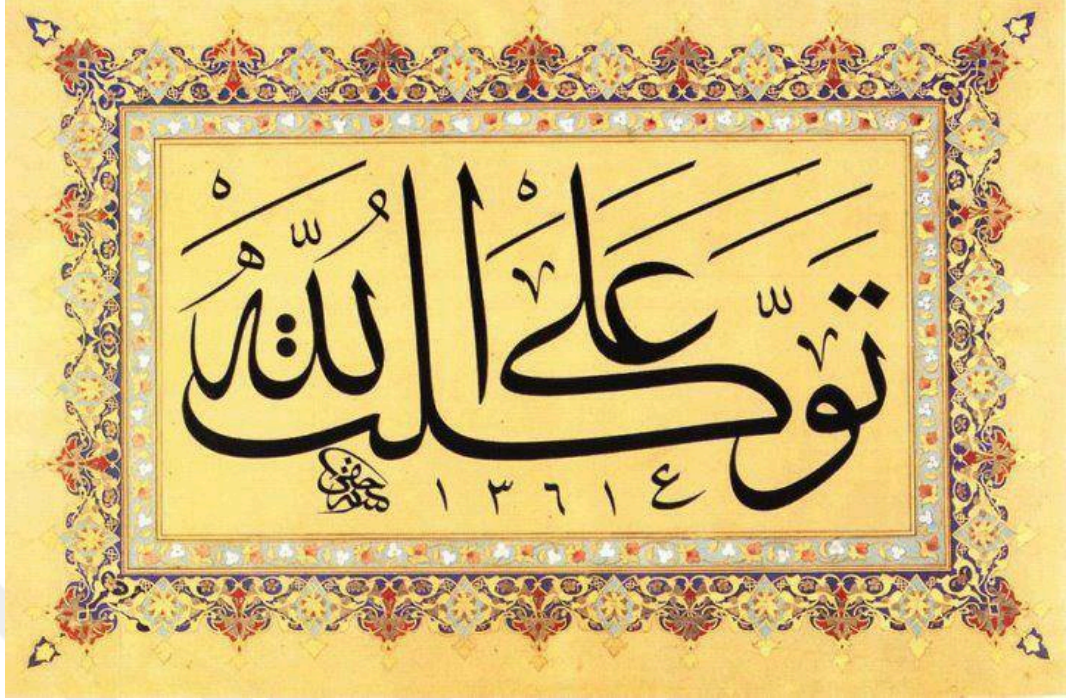
Mülk Sûresi 1. âyette geçen ifadenin okunuşu “Tebarakellezi biyedihi’l-Mülk. Ve hüve ala külli şey’in kadîr” anlamı: “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır” şeklindedir. Bu yazıda Hakkı Bey, yer yer keşide⁸⁴ kullanarak yazıyı rahatlatmış ve denge yakalamıştır. Tarih kısmını ikiye ayırarak ‘13’ ü ‘ra’ harfinin soluna, ‘64’ ü sağına yazarak kompozisyonu tamamlamıştır. İstif aşağıdan yukarıya doğru okunmaktadır. Hareke ve tezyîni işaretler yerli yerinde ve dengeli dağılmış, rahatlık ve ahenk göze çarpmaktadır.

⁸⁴ Keşide: Hat sanatında harflerin veya bağların uzatılması. Yılmaz, 177.

Resim 3.26. Hakkı Bey'e Ait 1332/1913 Tarihli Sülüs-Nesih Kıt'a

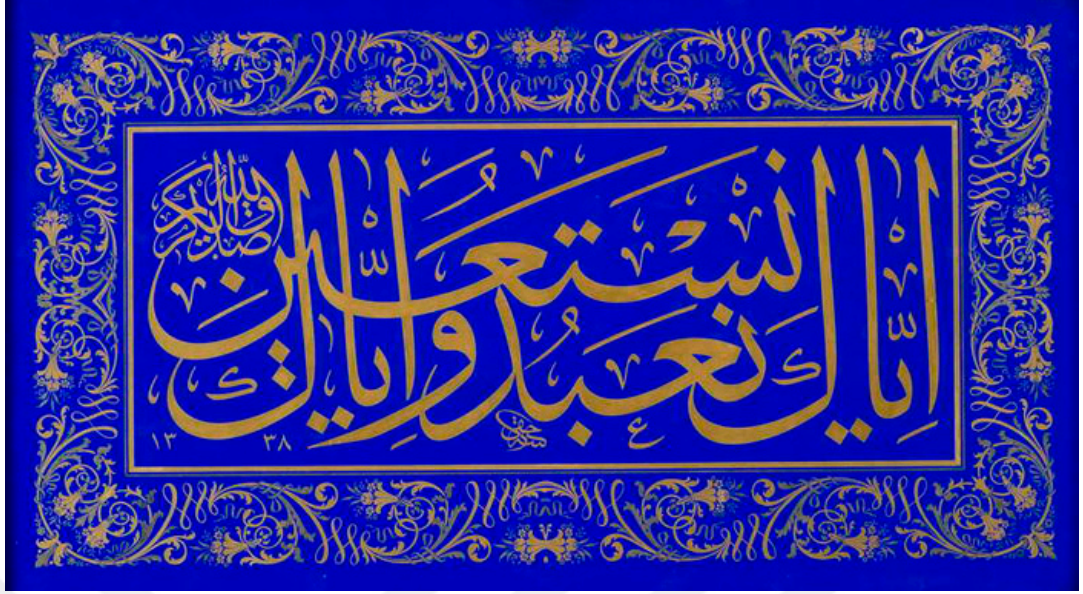
Hiz. Peygamber'in hadis-i şerifi olan ibarenin okunuşu "Uluvvu'l-himmeti mine'l-iman. Kale Rasulullahi Sallallahu aleyhi ve selem: 'Es'sahiyyu karîbun minallahi karîbun minnennâsi karîbun minel cenneti be'îdun minennâri' Sene 1332" anlamı ise "Yüksek himmetli olmak imandandır. Hiz. Rasulullah dedi ki: Cömert Allah'a insanlara ve Cennet'e yakın, Cehennem'den uzaktır" şeklindedir. Hakkı Bey, burada sülüs ve nesih yazı tarzında yazmıştır. Hadisin sonunda Hicrî olarak seneyi belirtmiş en alta da imzasını atmıştır.

Resim 3.27. Hakkı Bey'in 1361/1942 Tarihli Tetabuklu⁸⁵ Celî Sülûs İstifi (KG.)

Hadis-i şerifin okunuşu “Tevekkeltü alellâh” anlamı: “Allah’a tevekkül ettim” şeklindedir. Hakkı Bey ‘kâf’ harfinin ilk kısmındaki hareketi aynı zamanda ‘alâ’ kelimesinin ‘lâm’ından sonraki ‘ye’ harfi için de kullanmıştır. Buna tetabuk denilmektedir. Yani harfin bir kısmı iki harf tarafından kullanılmaktadır. İstifin yazılacağı yerin dar olduğu yerlerde hattatın imdadına yetişen bu teknik sayesinde hem yerden tasarruf edilmiş hem de güzel bir görüntü oluşmuştur. Hakkı Bey ‘Tevekkeltü’deki ‘te’ harfinin noktalarını Lafzatullah’ın içine atmış ve harfleri rahat bir şekilde istif yapmıştır. Alt kısımdaki boş kalan yerler imza ve tarihle doldurulmuştur. Harekeler ve tezyînî işaretler de olmaları gereken yerdedir.

⁸⁵ Tetabuk: Hat sanatında, bir harfin bir kısmının iki harf tarafından ortak kullanılması durumudur. Yılmaz, 340.

Resim 3.28. Hakkı Bey'in 1338/1919 Tarihli Celî Sülûs İstifi (KG.)

Fatiha Sûresi 4. âyette geçen ifadenin okunuşu “İyyâke na‘budu ve iyyâke neste‘în” anlamı: “Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz” şeklindedir. Satır düzeni olarak kaidesine oturmuş bir yazıdır. Harfler hakkını almış, üst kısımdaki ‘neste‘în’ ve ‘na‘budu’ kelimelerinde keşide kullanılmıştır. Bu sayede istif rahatlamıştır. Satır düzeni birbiriyle uyum içindedir. Âyetin sonunda ‘Sadakâllahu’l-kerîm’ ifadesi küçük olarak ‘nun’ harfinin üzerine yazılmıştır. Hareke ve tezyîni işaretlerde âhenkli bir dağılım ve ritim gözlenmektedir. Yazının tezhibi rokoko tarzında Hakkı Bey tarafından yapılmıştır.

Resim 3.29. Hakkı Bey'in Tarihsiz Celî Sülûs İstifi

‘Kelime-i Tevhid’ olarak bildiğimiz ifadenin okunuşu “Lâ ilâhe illallah Muhammedun Rasulullah” anlamı: “Allah’tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed O’nun elçisidir” şeklindedir. Bu istif hattatlar arasında özellikle Sâmi Efendi tarafından sıkça yazılmıştır. Hakkı Bey’in enfes yazılarında biridir. Lafzatullah’lar hakkını almış, yazıda boşluk görülmemektedir. Hareke ve tezyînî işaretlerle kompozisyon tastamam satıra oturmuş, ritim ve âhenk yönünden muhteşem bir istif olmuştur.

Resim 3.30. Hakkı Bey’in 1364/1945 Tarihli Celî Sülûs İstifi (KG.)

Resim 3.30.’da da farklı bir Besmele istifi görülmektedir. Oklu Besmele en altta yazılmış ve ‘er-Rahmân’ ve ‘er-Rahim’ deki ‘ha’ harfleri küplü yapılarak yazının dolgun görünmesi sağlanmıştır. İmza kısmında ‘Ketebehü Hakkı min telamîz-i Sâmi’ yani ‘Onu Sâmi’nin talebesi Hakkı yazdı’ ibaresi kullanılmış ve yuvarlak bir tarzda Besmele’nin sonunda yer almıştır. Yazılarda imza illaki en altta olacak diye bir kaide yoktur. Hattat nereyi uygun görürse imzasını oraya atabilir.

Resim 3.31. Hakkı Bey'in 1358/1399 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Resim 3.32. Hakkı Bey'in 1358/1399 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Nur sûresi 35. âyette geçen ifadenin okunuşu “ Nûrun ala nûr” anlamı: “Nur üstüne nur” şeklindedir. Bu ibare de hattatlar tarafından farklı istiflerle yazılmıştır. Hakkı Bey ‘ala’ kelimesinin üzerine ‘nur’ kelimesini oturtarak bir nebze manaya işaret etmiştir. İmza bölümünde yerin müsaitliği açısından imzayı tarihin arasında görmekteyiz. Değişik bir örnek olması açısından aynı âyeti Osman Özçay, müsenna yazı olarak manaya mutabık bir şekilde ‘nur’ kelimesini diğer ‘nur’ kelimesinin üstüne yazmıştır. (Resim 2.36.) Bu resim kandile de benzetilebilir. Çünkü Osman Özçay

manaya muvafık olarak istifî kandil şeklinde düzenleyerek yazı ve mana bütünlüğü sağlamış olmaktadır.

Resim 3.33. Osman Özçay’a Ait Müsenna Celî Sülûs İstif

Resim 3.34. Hakkı Bey’in 1339/1920 Tarihli Celî Sülûs İstifi

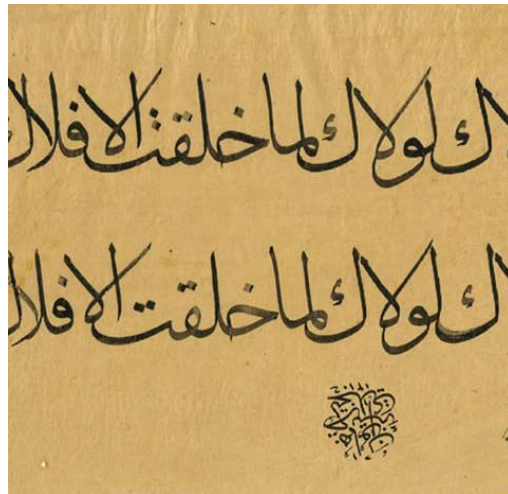
Hiz. Peygamber’in annelerin kıymetini ifade buyurduğu hadis-i şerif olan ibarenin okunuşu “El-cennetü tahte ekdâmi’l-ümmeât” anlamı: “Cennet annelerin ayakları

altındadır.” şeklindedir. ‘Cennet’ kelimesindeki ‘te’ harfinin ve ‘ekdâm’ kelimesindeki ‘kâf’ harfinin noktaları birbiri üstüne atılmış ve ortaya geometrik bir şekil çıkmıştır. Esasında hat sanatı da cismani aletlerle yapılan ruhâni bir hendesedir, yani ruhta cevelân eden heyecanın, aşkın geometrik şekiller halinde kâğıda dökülmesidir.

Resim 3.35. Hakkı Bey’in Tarihsiz Celî Sülûs İstifi

Bir kelimayı kibar olan bu ibarenin okunuşu “Allah bes bakî heves” anlamı: “Allah yeter, gayrıdan hevesi kes” şeklindedir. Bu ifade de evlerin ve dükkânların duvarlarını süsleyen istiflerden biridir. Tarihi olmayan istifte, harfler tam hakkını almış ve kompozisyon bir şiir gibi akıp gitmiştir.

Resim 3.36. Hakkı Bey’e Ait İmzasız Bir Yazı Denemesi

Hadis olarak bilinen ibarenin okunuşu “Levlake levlak. Lemâ halektü'l-eḥlak” anlamı “(Habibim) sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” şeklindedir.

Resim 3.37. Hakkı Bey’in 1364/1945 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Nisa sûresi 59. âyette geçen ifadenin okunuşu “Etḥullahe ve etḥurrasûle ve uli'l-emri minküm” anlamı: “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de.” şeklindedir. ‘Elif’ harflerinin insicamı yani birbirine olan mesafeleri, boyları gâyet güzeldir. ‘Etḥu’daki ‘ayn’ ve ‘vav’ harfleri farklı bir şekilde birleşmiş ama bu da yazının geneliyle mutabık olduğundan göze güzel görünmektedir. Mürsel vavlar baskın olarak göze çarpmakta ve harekeler yerin yetersiz olmasından dolayı kısa olarak kullanılmıştır.

Resim 3.38. Hakkı Bey’in 1339/1920 Tarihli Celî Sülûs İstifi (KG.)

Yusuf Sûresi 64. âyette geçen ifadenin okunuşu “Fallahu hayrun hafızan ve hüve erhamurrâhimîn” anlamı: “Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir” şeklindedir. Bu istif Hakkı Bey’in muhteşem istiflerinden biridir. Küplü harfler yan yana gelmiş, ‘elif’ harfleri eşit bir şekilde dağılmıştır. Yine burada da yuvarlak noktaları görmekteyiz. Yazıda hiç boşluk görülmemektedir. Aynı yazıyı Hakkı Bey’in hocası Sâmî Efendi farklı bir istifte yazmıştır. (Resim 2. 42.) Sâmî Efendi’nin istifinde küpler dört tane olmuş ve lafzatullah en yukarıda yazıyı ortalamıştır. ‘Hâfızan’ daki ‘ha’ harfi ve ‘tı’ harfi sanki kol kola girmişler gibi bir izlenim uyandırmaktadır ve Sâmî Efendi’nin istifteki kudretini göstermesi açısından önemlidir. ‘Rahman’ ve ‘Rahim’deki ‘mim’ler aşağıya aynı istikamete doğru yazılmıştır. Tezyînî işaretler yerli yerinde kullanılmış, yazıda gözü yoran bir unsura rastlanmamaktadır.

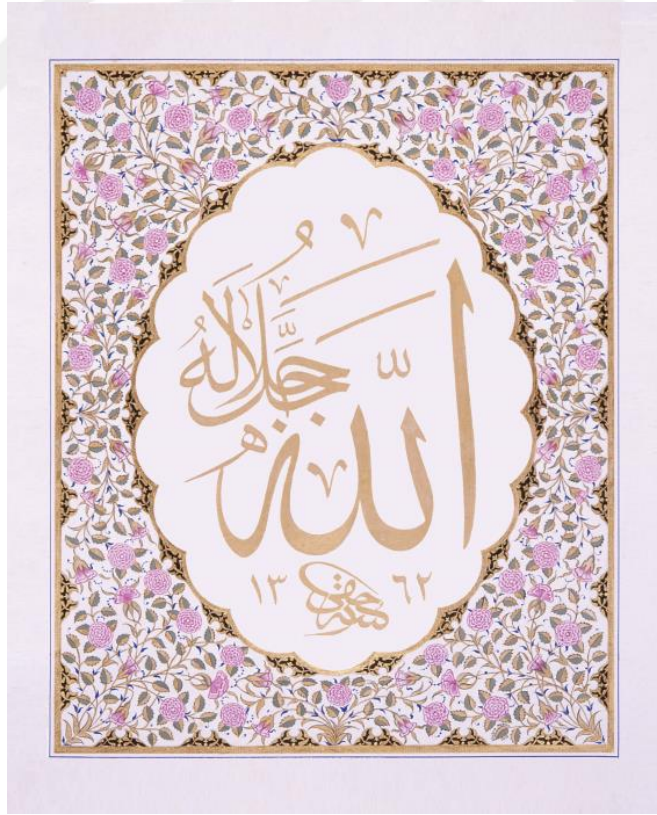

Resim 3.39. Sâmî Efendi’nin 1320/ 1902 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Resim 3.40. Hakkı Bey'in 1341/1922 Tarihli Celî Sülûs İstifi

Hiz. Peygamber'in hadis-i şerifi olan ifadenin okunuşu "Tenâkehû tenâselû" anlamı: "Nikahlanın, çoğalın" şeklindedir.

Resim 3.41. Hakkı Bey'in 1362/1943 Tarihli Celî Sülûs 'Lafzatullah'

Resim 3.42. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülüs İstifi

Yine bir hadis-i şerif istifi olan ibarenin okunuşu “Şefaati li ehli'l-kebâir-i min ümmeti” anlamı ise “Benim şefaati ümmetimden büyük günahlar işleyenler içindir” şeklindedir. Hakkı Bey, ‘ye-i maksure’leri keşideli yaparak yazıdaki boşlukları doldurmuştur.

Resim 3.43. Hakkı Bey'in 1363/1944 Tarihli Celî Sülüs İstifi

Okunuşu şöyledir: “Allahu vahdehu” anlamı: “Allah birdir” şeklindedir.

Resim 3.44. Hakkı Bey'in 1336/1917 Tarihli Celî Sülüs İstifi (HS.)

Hud Sûresi 115. âyette geçen ibarenin okunuşu “İnnellâhe lâ yudîu ecra'l-muhsinîn” anlamı: “Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez” şeklindedir. Bu yazıda Hakkı Bey'in imzası var ama yazıyı tetkîk ettiğimizde çok acemi kalem hareketlerini görüyoruz. ‘Elif’ harfleri insicamsız ve şekilleri bozuktur. ‘E'l-Muhsinîn'deki ‘mim’ orantısız büyük yazılmış ve ‘yudîu’ daki ‘dad’ harfî küçük yazılmıştır. Yine Lafzatullah'da da sıkıntılar görülmektedir. Geçişler de harfler tam hakkını almamış, güdük kalmışlardır. Burada muhtemelen bu yazıyı bir başkası yazdı ve o zamanlar yazıları prim yapan Hakkı Bey'in imzasını attı diye bir yorum yapılabilir. Çünkü yazının tarihi 1336 yani 1914 yılına tekabül ediyor. Hakkı Bey'in 37 yaşında sanatının zirvesinde bir isim olarak muhteşem istiflere imza atıyorken böyle acemice yazılmış çalakalem eserlerin Hakkı Bey'in elinden çıkacağı düşünülemez.

Resim 3.45. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Celî Sülûs İstifi (KG.)

Bu ifade Kur'ân-ı Kerim'de birden fazla yerde geçmektedir. Okunuşu “İnnellahe ala külli şey'in kadîr” anlamı: “Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter” şeklindedir. Hakkı Bey'in bu istifinde harfler hakkını almış ve yerli yerinde kullanılmıştır. ‘Şin’ harfinin üç noktası yer darlığından dolayı yuvarlak ve üst üste atılmıştır.

Resim 3.46. Hakkı Bey'in 1361/1942 Tarihli Celî Sülûs İstifi (KG.)

Hakkı Bey'in ‘Kelime-i Tevhid’ istifi. Okunuşu “Lâ ilâhe illellâh” anlamı: “Allah’tan başka ilah yoktur” şeklindedir.

Resim 3.47. Hakkı Bey'in Tarihsiz Celî Sülûs İstifi (HS.)

Bakara Sûresi 115. âyette geçen ibarenin okunuşu “Fe eynemâ tuvellû feseimme vechullah” anlamı: “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır” şeklindedir. İstifte ilk dikkat çeken şey hareketlerin çok dik olduğudur.

Resim 3.48. Hakkı Bey'in 1363/1944 Tarihli Celî Sülûs İstifi (KG.)

Nisa Sûresi 58. âyette geçen ibarenin okunuşu “Ve izâ hakemtüm beynennâsi en tehkumû bi'l-adl” anlamı “İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmedin” şeklindedir. Bu âyet hukuk çevrelerinde ma'kes bulmuş bir ifadedir. Mesela aynı âyet Bursa Ulu Camii'nde hünkâr mahfilinin hemen karşısında padişahların namaz kılarken görebilecekleri yere asılarak, bir karar verdikleri zaman adaletli olmaları gerektiği hatırlatılmıştır. Bu istifte Hakkı Bey, harfleri biraz sıkışık yazmış ama yine de istif hakkını almıştır. ‘Bi'l-adl’ ifadesinde dikkati çeken bir husus ‘be-elif’den sonra yani ‘bi'l’ ifadesinden sonra ‘lam’ harfine yukarıdan bağlanmış olmasıdır. Hemen altında ‘tehkumû’ kelimesindeki emir bildiren ‘elif’ harfinin olması sanki hüküm kelimesinin adaletin gölgesine sığınması gerektiğinin bir göstergesi olduğu yorumu yapılabilir. Harflerin birbirinin altından geçmesi son derece ustalıkla yapılmış ve istif 3 boyutlu bir görünüme kavuşmuştur. Yazının tezhibi Hakkı Bey’e aittir.

Resim 3.49. Hakkı Bey'in 1344/1925 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)

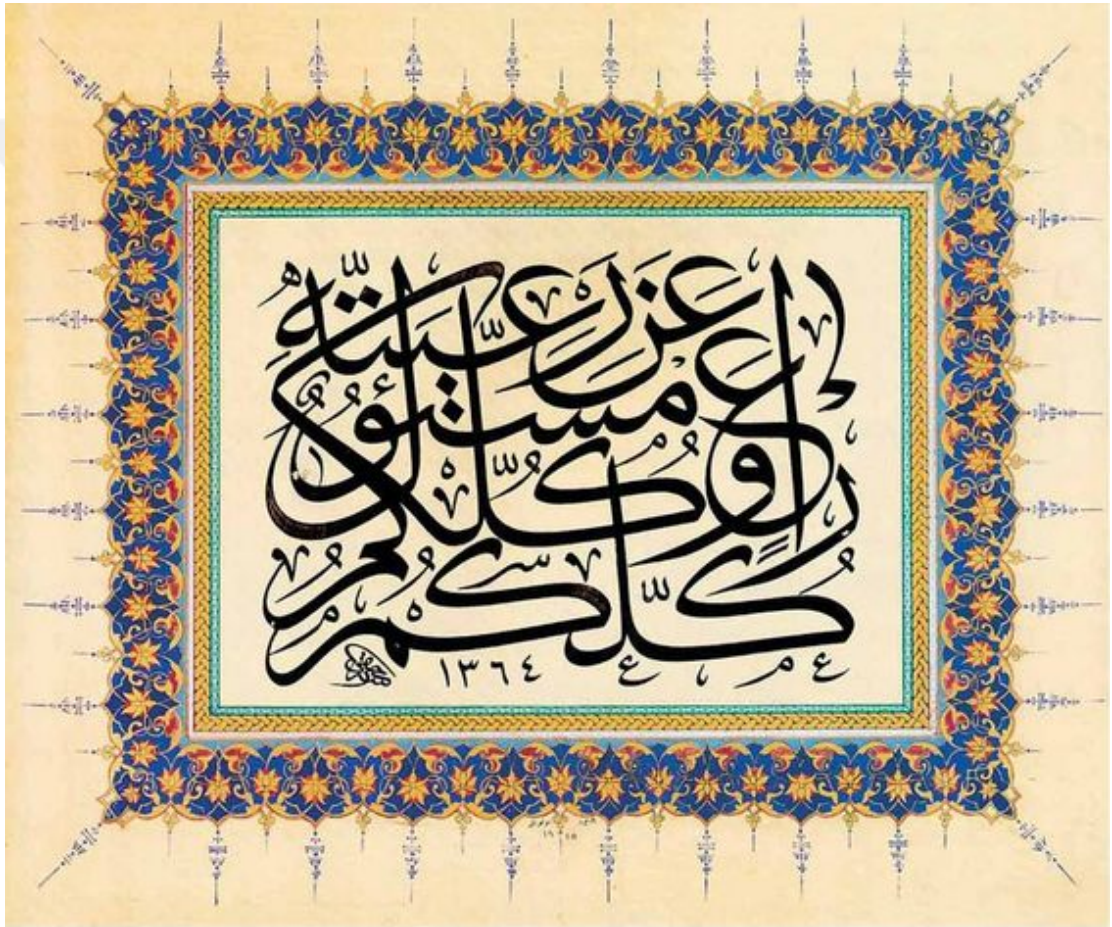
Necm Sûresi 39. âyette geçen ifadenin okunuşu “Ve en leyse li'l-insani illa ma seâ” anlamı: “İnsan için ancak çalıştığı vardır” şeklindedir. Birbirini kesen çizgiler ustalıklı birbiriyle kaynaştırılmıştır. ‘Ma’ daki ‘elif’ ‘ayn-ye’nin ‘ye’sinin içinden geçmiş, ‘seâ’ daki ‘ayn’ harfi ile ‘lamelif’in ‘elif’i ortak yani tetabuklu kullanılmıştır. Hakkı Bey’in istifteki maharetini göstermesi açısından önemli bir yazıdır. Tezhibi Hakkı Bey’e aittir. İmza bölümünün tarihin arasında olduğu görülmektedir. Hakkı Bey harfleri birbirlerinin altından üstünden geçirirken öyle maharet göstermiştir ki yazı bu haliyle 3 boyutlu görülmektedir. Üst üste katman var hissi uyandırmaktadır.

Resim 3.50. Hakkı Bey’in 1341/1922 tarihli Celî Sülûs İstifi (İMH.)

Fetih Sûresi’nin ilk âyeti olan ve fethi müjdeleyen bu âyet hattatlar tarafından çokça yazılan bir ifadedir. Okunuşu “Bismillahirrahmanirrahîm. İnnâ feteznâ leke fethen mübînâ” anlamı “Rahman ve Rahim Allah’ın adıyla. Şüphesiz biz sana apaçık bir

feth verdik” şeklindedir. Siyah zemin üzerine sarı zırnık mürekkebi ile oluşturulan istifte bazı harfler keşideli kullanılarak yazıda bir ferahlık sağlanmıştır. Tezyîni işaretler dengeli ve eşit bir biçimde dağılmıştır. ‘Feth’ kelimelerindeki ‘ha’ harfleri küplü yazılarak alt kısım dolgun bir görüntüye kavuşmuştur. Hakkı Bey burada da yuvarlak noktaları tercih etmiştir. İmzasını tarihle beraber yan yana atarak yazının müdevver formatını bozmamıştır. İstiflerde usûlen aşağıdan yukarıya doğru okumak esastır. Ancak burada tam tersini görüyoruz. Besmele ve dolayısıyla ‘Lafzatullah’ aşağıda kalmasın diye istif yukarıdan başlamış ve aşağıya doğru okunması sağlanmıştır.

Resim 3.51. Hakkı Bey’in 1364/1945 Tarihli Cefî Sülûs İstifi (KG.)

Hz. Peygamber’in bir hadis-i şerifi olan istifin okunuşu “Küllüküm ra’in veküllüküm mes’ulün an ra’iyyetihi” anlamı “Hepiniz çobansınız. Ve raiyyetiniz altındaki insanlardan mes’ulsünüz” şeklindedir. Bu hadis-i şerif de en küçük bir birim olan aileden en yüksek devlet başkanına kadar her kademede, birimde yönetim kademesindeki insanların raiyyeti altında olanlardan sorumlu olduğu anlatılmaktadır.

Hakkı Bey istifinde ‘boru kâf’ları bir arada kullanmış ve keşideleri alt alta vererek bir rahatlık ve âhenk oluşturmuştur. Hareke ve tezyîni işaretler de birbirine eşit mesafede ve uyumludur.

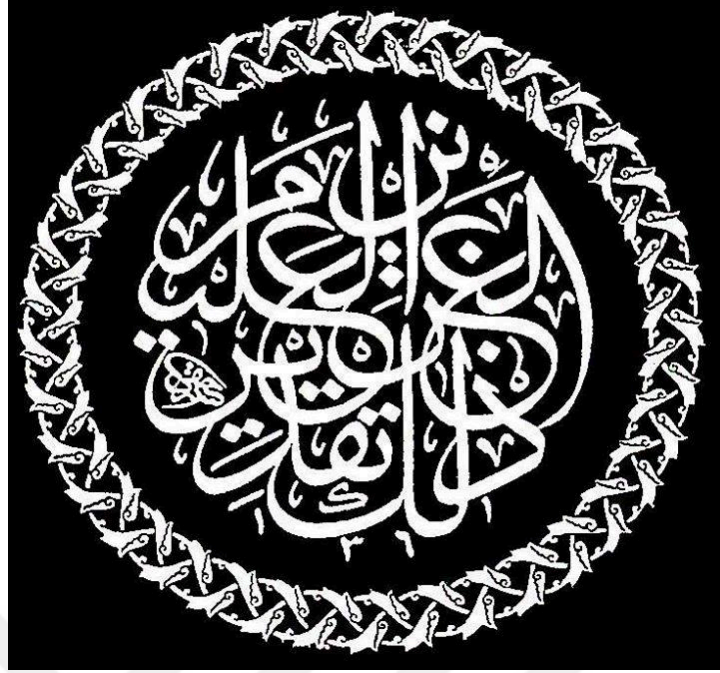
Resim 3.52. Hattı ve Tezhibi Hakkı Bey’e Ait 1362/1943 Tarihli Zer-endûd Bir Levha (KG.)

Yusuf Sûresi 76. âyetinin okunuşu “Ve fevka külli zî ilmin alîm”, anlamı “Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.” Hakkı Bey bu istifinde de küplü harfleri tercih etmiştir. Müdevver formda yazdığı yazının tarihindeki rakamlar ayrı yerlere dağıtılmış, imzası istifin en altında atılmıştır. Yazının tezhibi Hakkı Bey’e aittir. ‘Ayn’ harflerinin yan yana kullanılmasıyla ‘ilim’ kelimesi ile ‘alîm’ kelimesi peş peşe gelmiş ve mana bütünlüğü sağlanmıştır. Hareke ve tezyîni işaretler de eşit bir şekilde dağıtılmıştır. Siyah zemin üzerine sarı zırnık mürekkebi ile yazılan eserde harfler tam hakkını almıştır.

Resim 3.53. Hakkı Bey'in 1353/1934 Tarihli Cefî Sülûs İstifi (KG.)

Allah'ın 99 Esmâ-i Hüsna'sından biri olan ibarenin okunuşu 'Yâ Hafîz' anlamı "Ey Koruyup, muhafaza eden" şeklindedir. Bu esmanın belalardan ve afetlerden koruduğuna inanılmaktadır. Hakkı Bey 'ha' harfini 'fe' harfine küpün devamında bağlamıştır. 'Ha' harfindeki ilk hareket, 'zı' harfinin elifi olarak da düşünülmüştür. Harflerin tamamı 'ha' harfinin içine yerleştirilerek içerdeki noktalar yuvarlak atılmıştır. İstif yönünden muazzam güzellikte olan eserde rahatlık ve eşitlik uyum içindedir. Hakkı Bey genelde imza olarak 'ketebehu Hakkı'yı kullanırken bu eserinde sadece 'Hakkı' ya yer vermiştir. Hakkı Bey'in bu istifi de kendinden sonraki hattatlar tarafından çokça taklid edilerek yazılmıştır.

Resim 3.54. Hakkı Bey'in Tarihsiz Celî Sülûs İstifi

Yasin Sûresi 38. âyette geçen ifadenin okunuşu “Zalike takdiru’l-azîzi’l-alîm” anlamı: “Bu mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir” şeklindedir. İstifte küplü ‘ayn harfleri yan yana gelmiş ve ‘ra’ harfleri hep aynı tarzda yazılarak bir eşitlik sağlanmıştır. İmza bölümü de ‘ra’ harfinin içine atılmıştır.

Resim 3.55. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Sülûs-Nesih Kıtası (KG.)

Sülüs kısmındaki ibarenin okunuşu “zelîlü’l-fakrî azîzün indellâhi” anlamı: “Fakirliğin en aşağı mertebesi Allah’ın katında izzetlidir, azîzdir” şeklindedir. Nesih kısmında ise Hz. Peygamber’in bir hadis-i şerifi vardır. Hadisin okunuşu “Kale Rasulullahi sallallahu aleyhi ve seleme. Seye’ti zemâne ala ümmetin lâ ya’lemûne’l-ulemâe illa bisevbin cedîdin. Ve lâ yestemû’ne’l-Kur’âne illa bi savti hasenin. Ve la ya’budûnellahe tealâ illa bi-şehri Ramadane. Sadaka Rasulallah. Sevvedehu Hakkı e’l-Ma’ruf bi-tuğrakeş-i Dîvân-ı Hümayûn” anlamı: “Hz. Rasulallah buyurdu ki: Ümmetimin başına öyle bir zaman gelecek ki alimler yeni elbise giymek dışında bir şey bilmezler. Kur’an’ı ancak güzel bir sestem dinlerler. Ve sadece Ramazan ayında Allahu Tealâ’ya ibadet ederler. Rasulallah doğru söyledi. Onu, Dîvân-ı Hümayûn Tuğrakeşi Fakir Hakkı yazdı” şeklindedir. İstifi şekil yönünden incelediğimizde sülüs yazıda ‘elif’lerin ve ‘zel’ harfinin zülfeleri tam yapılmamıştır. ‘Azîz’ kelimesindeki noktaların mürekkebi azdır. ‘Fakir’ deki ‘fe’ harfinden ‘ka’ harfine geçiş ve ‘indellah’daki ‘nun’ harfinden ‘dal’ harfine geçişte keşide kullanılmıştır. Nesih kısmında ise harfler hakkını almıştır. İmza kısmının sonunda istifin tarihini Hicrî olarak ‘sene’ kelimesinin üstüne yazmıştır.

Resim 3.56. Hakkı Bey’in 1351/1932 Tarihli Celî Sülüs İstifi (KG.)

Yusuf Sûresi 21. âyette geçen ifadenin okunuşu “vellahu ğalibun ala emrihi” anlamı: “Allah işinde galiptir” şeklindedir. Hakkı Bey, ‘ayn’ harflerini burada da küplü yapmış, Lafzatullah’ı en yukarıya yerleştirmiştir. Harfler hakkını almış, hareke ve tezyînî işaretler ölçülü bir şekilde yazıda kullanılmıştır. Aynı istif, çini üzerinde de (Resim 3.57.) görülmektedir.

Resim 3.57. Hakkı Bey’in 1351/1932 Tarihli Celî Sülûs İstifi (ÖB.)

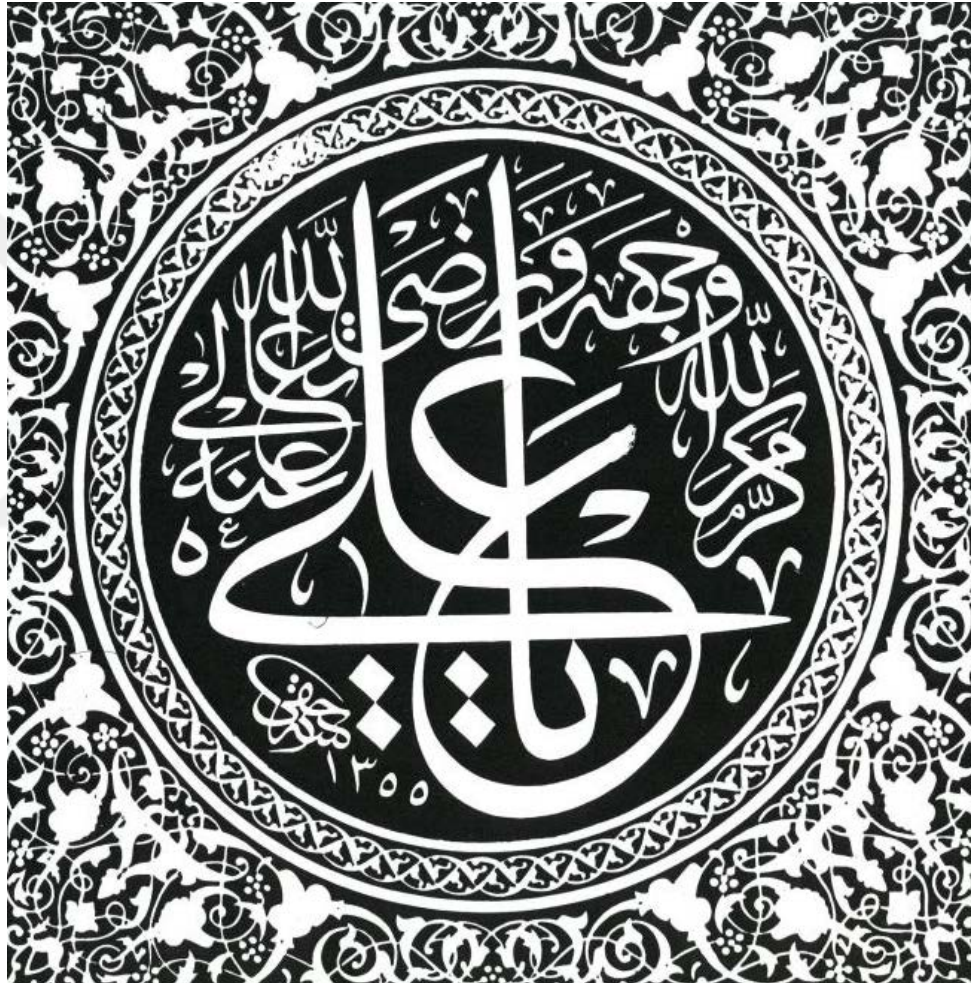
Resim 3.58. Hakkı Bey'in 1359/1940 Tarihli Celî Sülüs İstifi

'Hiç' yazan istifte Hakkı Bey tarihi küpün içine atmış ve imzasını yine sadece 'Hakkı' olarak atmıştır.

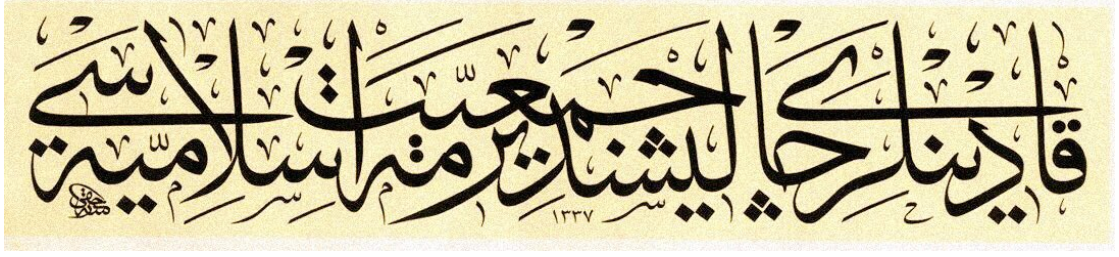
Resim 3.59. Hakkı Bey'in 1359/1940 Tarihli Celî Sülüs İstifi

Zümer Sûresi 53. âyette geçen ifadenin okunuşu “innellâhe yeğfiru’z-zunûbe cemîan, innehü huve’l-ğafûrurrahîm” anlamı: “Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” şeklindedir. Hakkı Bey’in ender görülen bir istifidir. Harfler tam hakkını almış, âyetin sonu ise ‘be’ harfinin içine yazılmıştır. İmza bölümünün biraz karışık olmasının sebebi herhalde iki farklı imza denemesi yapmasındandır. Zaten bu istif eskiz kâğıdına yapıldığından gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra aharlı kâğıda geçirilecektir.

Resim 3.60. Hakkı Bey’in 1355/1936 Tarihli Celî Sülûs İstifi

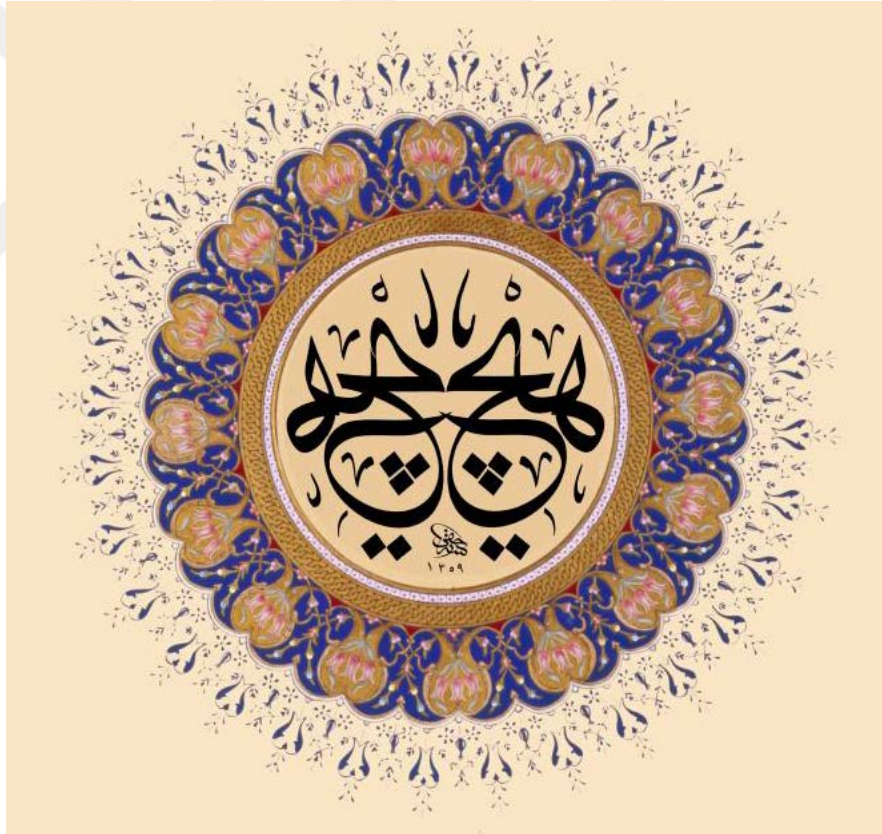
Okunuşu ‘Ya Ali kerramellahu vechehu ve radiyellahu tealâ anhu’ yazan istifin anlamı: “Ya Ali, Allah onun vechini (yüzünü) mükerrem kılсын ve Allahu Teala ondan razı olsun” şeklindedir. ‘Ya Ali’ ifadesi celî sülûs ile etrafı sülûs ile yazılmıştır. Harflerdeki uyum ve ritim gâyet güzeldir. Hareke ve tezyînî işaretler de gözü yormadan yerli yerince kullanılmıştır. Tezhibi de Hakkı Bey’e aittir.

Resim 3.61. Hakkı Bey'in 1337/1918 Tarihli Celî Sülûs İstifi

“Kadınları çalıştırma cemiyet-i İslamiyyesi” yazan ifade celî sülûs olarak yazılmış, üst taraftaki harfler keşide alarak hem boşluk doldurulmuş hem de bir bütünlük sağlanmıştır.

3.1.2. Müsenna Yazıları

Resim 3.62. Hakkı Bey'in 1359/1940 Tarihli Celî Sülûs İstifi

“Hiç” kelimesi müsenna olarak istif edilmiş, tefrişât ve tezyînât mükemmel yapılmıştır. Burada da Hakkı Bey küplü harfleri kullanmıştır. Hareke ve tezyînî işaretler birbirine eşit ve uyumlu bir biçimde atılmıştır.

Resim 3.63. Hakkı Bey’in Tarihsiz Celî Sülüs İstifi (KG.)

Beyyine Sûresi 3. âyette geçen ifadenin okunuşu “Fîha kütübün kayyimeh” anlamı: “O sahifelerde dosdoğru hükümler vardır” şeklindedir.

Müsenna yazı dediğimiz aynalı yazı yani simetri yazının hem yazı alanında hem de imza alanında karşımıza çıktığını görüyoruz. Ortadaki ötreler adeta raks etmektedir. Üst kısımda ortada Besmele ve imza müsenna olarak yazılmıştır. Hakkı Bey bu istifinde de yuvarlak noktaları daha çok tercih etmiştir. Siyah zemin üzerine sarı zırnık mürekkebi ile oluşturduğu istifin tezhibi de Hakkı Bey’e aittir. ‘Fihâ’ kelimelerindeki ‘elif’ler ‘be’ harflerinin içinden geçerek manayla muvafık olmuştur.

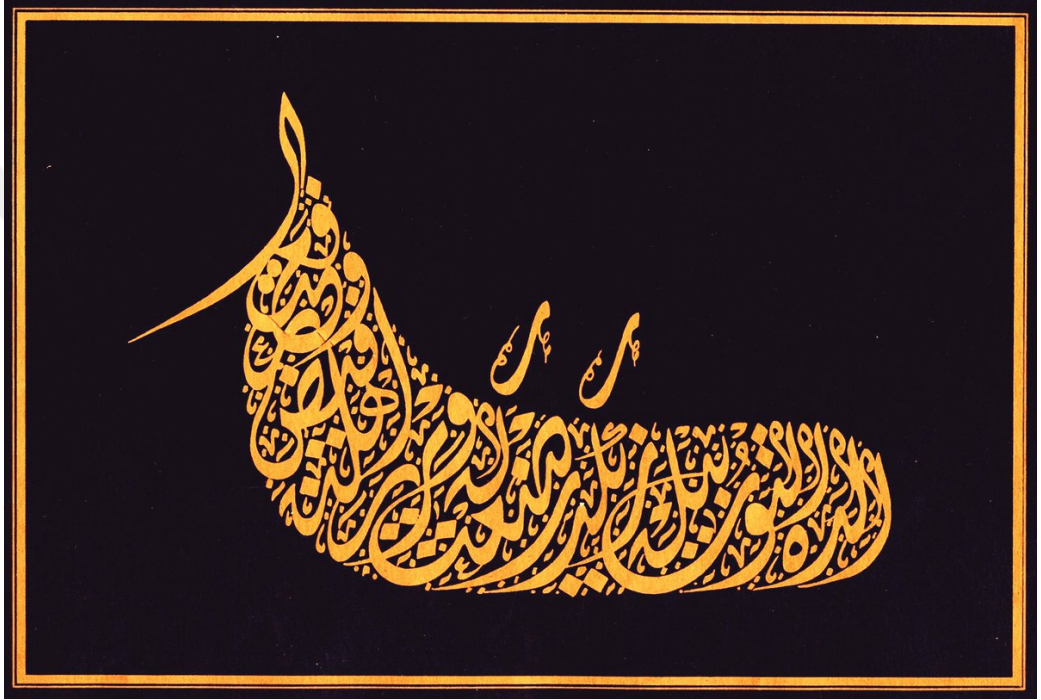

Resim 3.64. Hakkı Bey'in Tarihsiz Müsenna Celî Sülûs İstifi (KG.)

Hadîd Sûresi 3. âyette geçen ifadenin okunuşu “Ve hüve bi külli şey'in alîm” anlamı: “O her şeyi hakkıyla bilendir” şeklindedir. Harfler birbiriyle uyum içindedir. Müdevver form, mana ile de bütünlük sağlamış ve Allah'ın ilminin her şeyi kuşatması yuvarlak istif olarak işlenmiştir. Tezyînî işaretler ve harekeler mükemmel bir ritim içinde olması gereken yerlerdedir. Üst tarafta besmele ve alt kısımdaki imza bölümü de müsenna olarak yazılmıştır. Hakkı Bey'in istiflerinde görülen eşsiz tasarım bu eserinde de fazlasıyla görülmektedir. Tezhibi Hakkı Bey'in kendine has üslûbuyla yaptığı motiflerden oluşmaktadır.

3.1.3. Divani ve Celi Divani Yazıları

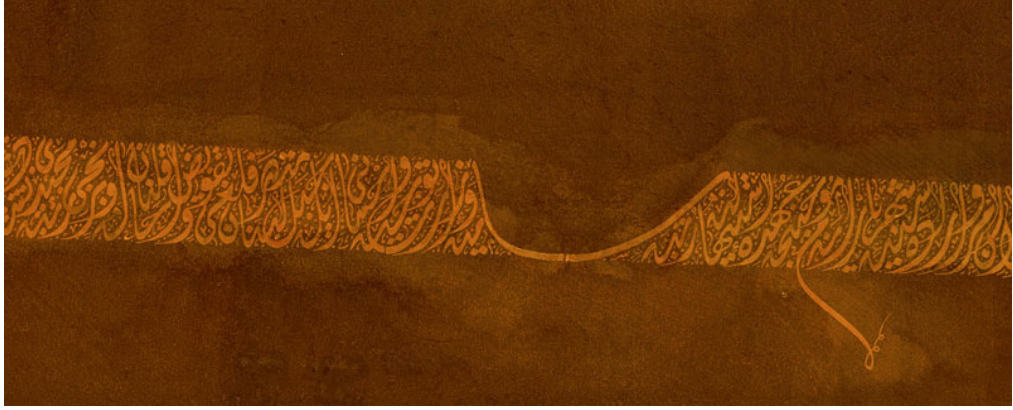
Babası, Hakkı Bey'in sadece tuğra ile ilgilendiğini görünce onu uyarmış ve Sâmî Efendi'den bütün yazıları öğrenmesini istemiştir. Hakkı Bey de Sâmî Efendi'den dîvânî, celî dîvânî ve celî sülûs hatlarını da öğrenmiştir. Böylelikle Hakkı Bey babasından öğrendiği, sülûs ve nesih hattının üzerine Sâmî Efendi'den öğrendiği hat çeşitlerini de katarak hüsn-i hat sanatında en çok rağbet edilen yazı tarzlarını yazmıştır. Hakkı Bey, özellikle dîvânî ve celî dîvânînin en olgun örneklerini vermiştir.

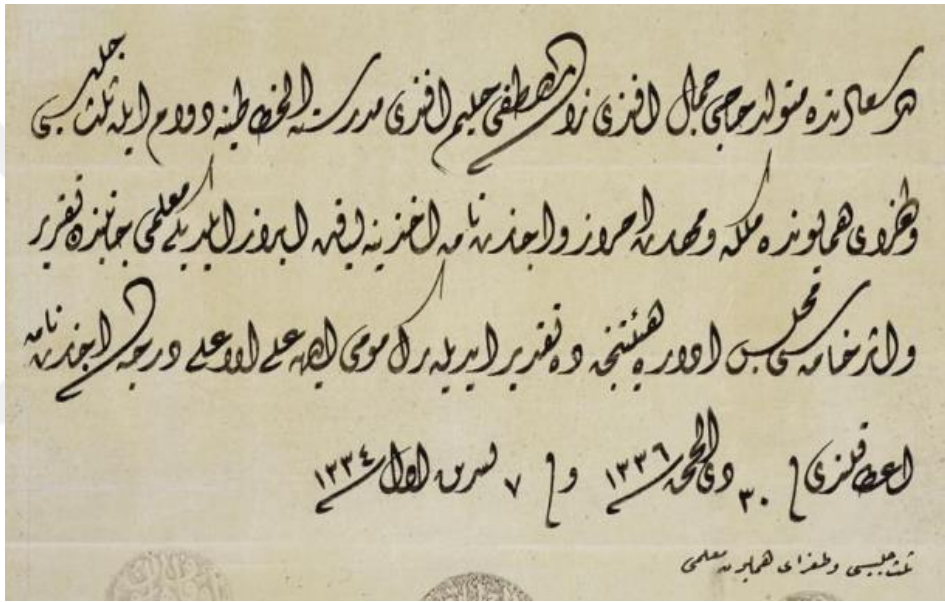
Resim 3.65. Hakkı Bey'in Celî Dîvânî ile Zer-Endûd Bir Terkibi. (MSK. Arşivi)

Okunuşu şöyledir:

“Elde altun bileziktir sanat ki verir ehline feyz ü rif‘at”

Resim 3.66. Hakkı Bey'in Celfî Dîvânî Yazısına Bir Örnek. (MÖ. Arşivi)

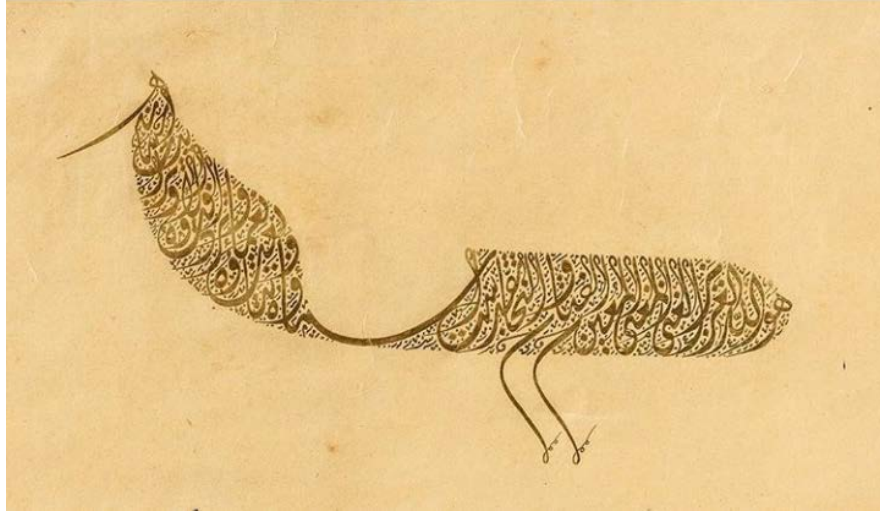

Resim 3.67. Hakkı Bey'in yazdığı Halim Efendi'nin İcâzetinden Bir Kesit

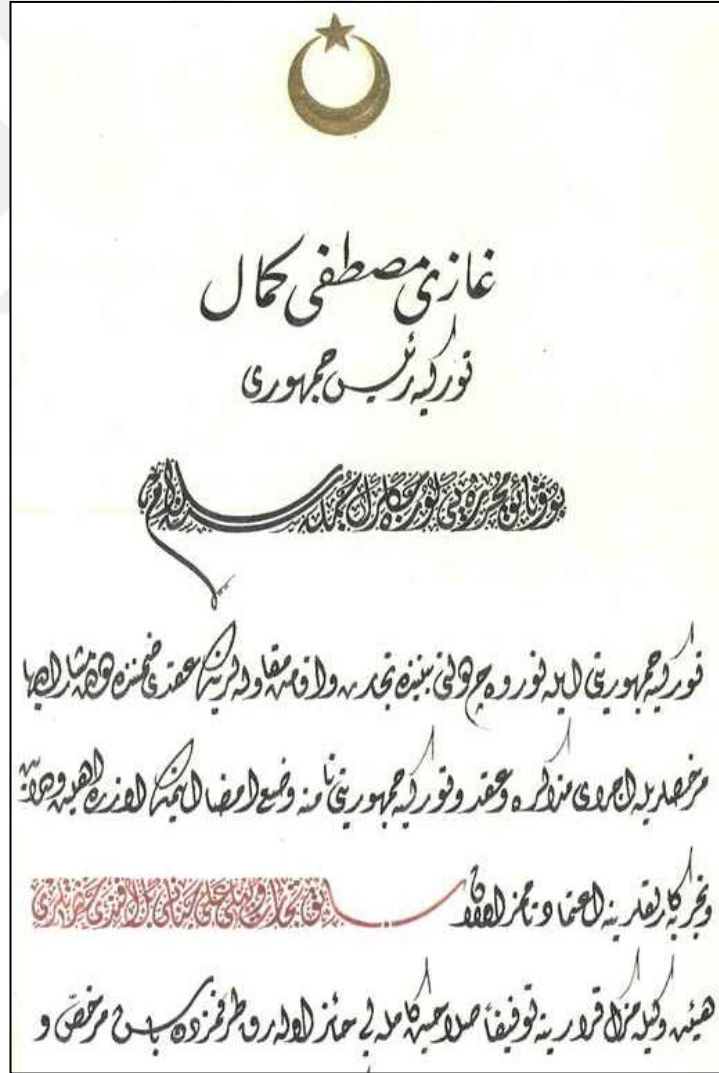
Medresetü'l-Hattâtîn'in başarılı öğrencilerinden Halim Efendi'ye verilen icâzetnâmede şunlar yazmaktadır:

“Dersââdette mütevellid Hacı Cemal Efendizâde Mustafa Halim Efendi, Medresetü'l-Hattâtîn'e devam ile sülûs celîsi ve Tuğrâ-yı Hümayûn'da meleke ve mahâret ihrâz ve icâzetnâme ahzine liyâkat ibrâz eylediği, muallimi canibinden takrîr ve eser-i hâmesi Meclis-i İdâre Hey'etince de takdir edilerek, mumâileyhe alıyyü'l-a'la derecede icâzetnâme îtâ kılındı.

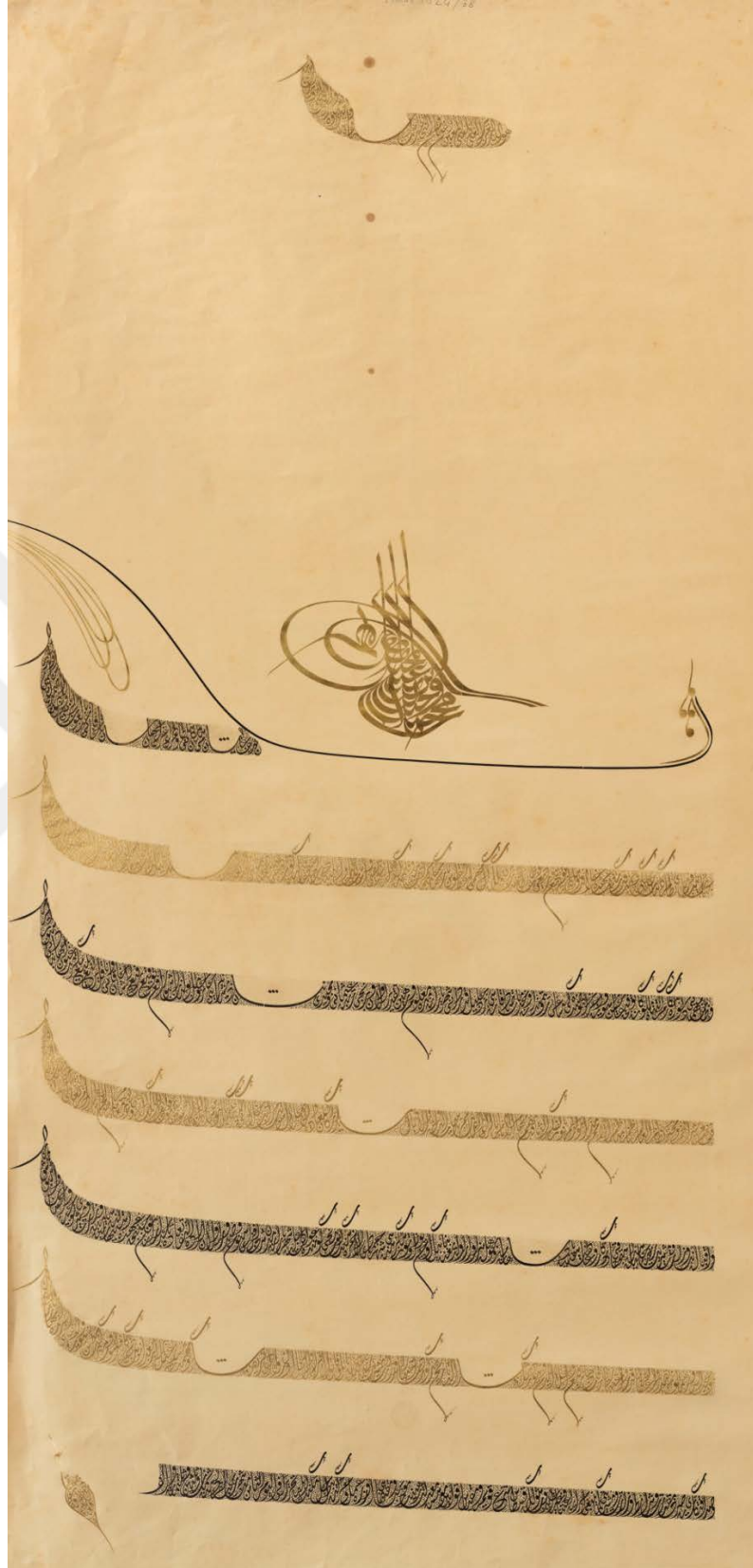
Fî 30 Zilhicce 1336 ve Fî 7 Teşrîn-i Evvel 1334”

Resim 3.68. Hakkı Bey'in Celî Dîvânî Bir Yazısı.(M.Ö. Arşivi)

Resim 3.69. Hakkı Bey'in Celî Dîvânî ve Dîvânî Bir Yazısı.

Resim 3.71. Hakkı Bey Tarafından Celî Dîvânî ile Yazılan Salih Paşa'nın Sadâret Menşuru (MSK. Arşivi)

Hakkı Bey'in kızına yazdığı mektubun okunuşu:

“Kızım Muazzez,

İki gün evvel göndermiş olduğun mektubu aldım. Münderecâtına muttali oldum. Rahatsız olduğunu ve öksürükten muzdarip bulunduğunu yazıyorsun. Geçmiş olsun. Cenab-ı Hak cümleye afiyet buyursun. Sen bir türlü, Asım bir türlü, ben de bir türlü, velhasıl Rabbim keder vermesin. Geçen şeyler unutulur. Mualla'dan mektup alamadım. Onun da el yazısıyla mektup bekliyorum. Ben köşede oturuyorum. Hastahânenen eve geleli iki defa sokak kapısını açmak üzere aşağı indim. Diğer zamanlar köşe penceresinde oturuyorum. Allah eşi dostu eksik etmesin. Ne yarenler devam ediyor. Yalnız kaldığım yok, çok şükür. Asım oğlum, sen nasılsın? İnşallah tamamen iade-i afiyet olmuştur. Gelen hastalıklar kolay kolay gitmiyor. Kişiyi nasıl bilirsin? Kendin gibi derler. Ben nefsimden tecrübe ediyorum, Allah keder vermesin. Beyhan nasıldır? Hele benim sultanım Ayşe ne alemde? Fâl açıyor mu? Benim geleceğimi söylüyor mu? Fevkelâde göreceğim geldi. Ne yapayım evladım, çok arzum var ama şimdilik müsait değil. Havalar burada bazen açık ve bazen de kapalı karanlık, sıkıntılı geçiyor. Ben de dışarı çıkamıyorum, böylece günler geçiyor. Validen cümlenizin gözlerinizden öpüyor. Haldun geceli gündüzlü çalışmakla meşgul. Nazmış bizi bırakmadı. Nene vazifesiyle uğraşıyor. Cümlesi cümlenize selamları var. Tahir her daim geliyor ve benim işlerimi takip ediyor, Allah razı olsun. Hâcer de daima yokluyor. Velhasıl Allah ahbabları eksik etmesin. Melahat hanım çorba ve tatlı pişirip getirdi. Hele sebze çorbası pek enfes olmuş, afiyetle yedim. Hacer paça paparası getirdi. Cidden enfes ve Sultantepli Melahat da paça dutturması pişirip getirdi, gayet güzel olmuş. Afiyetle yedim.”

صالح دین افندی صبح بر ز خانه بزی بفرموده نه خارج اولدینی بویه دایم کلبه لر و کلمه
 کوندرده واحد بای کوندر بوی حال خطر اندی بوی و بنم به حکم خدای کوندر بوی و عفت
 به سحره قدر بوی ارفد سحر اسلام ادم جانب همه عافنده دایم ایستوده اوده
 کندی ندای اندی بوی بنج الدیه افندی کلدی اوده اجتنابی برآید بوی اوده ایدی
 همه نوزی دین خواهر منزه خنده لندی اوده بایند و الحاح عجایب بر حال خود و لری غم
 جملدی عافنده لر عفت منک بوی و شیدک رض اولدی تخفیف اندی بوی و دایم ایر بوی
 بکا آهیه بانه همه مراد ایر بوی و دایم ک حاکم کون کوندرده ایدی و ناز ناز بکا اخطار
 ایدی بیده بایر بوی و معلا مکتوبی بنجوه بایر بوی و دایم ستم ایدی و معلوم یا بنده و بکلی
 بایر بوی و دایم اوندی بنجوه بایر بوی و اوده بزی بیلندک جملدی سلام و عرفت ایدی
 نر بجان سلام ایدی و رم شفی دین افندی عرفت عفت عایت نیک یا همه اخطاری آیدی
 لقای پر عه اخطاری اولدینی ده بیلدی ستم علم معلا بکا خان و عفت نیک کوندر
 ایدی و رم اینه بیده سلام ایر بوی و مکتوبی فارسی ستر لوده رجا ایدی و رم جلد
 کوندر بایر همه مکتوبه اولور و رم اولور ادم . جمعی کیمی ساحت ۱۰ اوتوز بیده بایر عفت
 بایر لیدی .

۹۶۶، ۴۱۴

عالم بکا بزی آتشی کوندر اولور

Resim 3.73. Hakkı Bey'in el yazısıyla kızına yazdığı mektubun 2. Sayfası. (İMH.)

2.sayfada devamla şunlar yazmaktadır:

“Salih Bey Efendi hiçbir zaman bizi yoklamadan fariğ olduğu yok. Daima geliyorlar ve gelemediği gün de Vahid Bey’i gönderiyor. Hal-hatır ediyor ve benim yiyeceğim gıdaları gönderiyor. Muazzez ben şimdiye kadar böyle arkadaşla raslamadım. Cenab-ı Hak afiyette daim etsin. O da kendini tedavi ettiriyor. Necmeddin Efendi geldi, o da rahatsız idi. Bir aydan beri evde idi. Hacı Nuri Bey hocamız da hastalandı evde yatıyor. Velhasıl acaip bir hal. Komşularımızın cümlesi afiyetteler. Muazzez, senin bronşidin nasıl oldu? Tehaffüf etti mi? Yoksa devam ediyor mu? Bana açık yaz çok merak ediyorum. Validen cümlelizin gözlerinden öpüyor. Tekrar tekrar bana ihtar ediyor. Ben de yazıyorum. Mualla mektup niçin yazmıyor diye sitem ediyor. Muallaya ben de söylediğini yazarım dedim onun için yazıyorum. Orada bizi bilenlerin cümlesine selam ve hürmetler ederiz. Neriman’a selam ederim. Şefî Bey Efendi’ye hürmetler. Muazzez, Ayşe’nin parmak ölçüsünü aliver, hangi parmak ölçüsü olduğunu da bildir. Senin, Asım’ın, Mualla’nın, Beyhan’ın ve Ayşe’nin gözlerinden öperim. Emine’ye de selam ediyoruz. Mektubumun karşılığını sizlerden rica ederim. Çabuk gönderirseniz çok memnun olurum evladım. Cumartesi gecesi saat:12:30’da yazıldı.

Pederiniz Hattat Hakkı

2/2/1946

Asım, bana biraz patates gönder evladım.”

3.1.5. Cami, Çeşme ve Kitâbe Yazıları

Resim 3.74. Hakkı Bey'in 1334/1915 Tarihli Kitâbesi

Ütte “Besmele” ve altta “Küllemâ dehale aleyhâ Zekerıyya’l-mihrab” yazmaktadır. Anlamı “Zekerıyya onun bulunduğu bölmeye her girdiğinde...” şeklindedir. Bu âyet camilerimizde mihrap kısmının üstünü süsleyen âyetlerdendir. Hz. Zekerıyya ile Hz. Meryem arasında geçen kıssada anlatılmaktadır. Hakkı Bey 1334/1915 yılında yazdığı bu yazıda harfler eşit olarak satıra dağılmış, âhenk ve eşitlik açısından birbirleriyle uyumlu olmuştur. Hakkı Bey, imza bölümünün üstüne ‘sene’ yazarak tarihi bunun üstüne atmıştır.

Resim 3.75. Hakkı Bey'in Cami İçi Yazısı (KG.)

Peygamber Efendimiz'in torunlarından Hz. Hüseyin'in isminin yazılı olduğu Cami yazılarından. Okunuşu "Hüseyin radiyellâhu teâlâ anhu" dır.

Resim 3.76. Hakkı Bey'in Hüseyin Ağa Camii Kubbe Yazısı (KG.)

Nur Sûresi 35. âyette geçen ifadenin okunuşu “Allahu nuru’s-semâvâti ve’l-erdi meselü nûrihi kemişkâtin fîha misbâh, e’l-misbâhu fî zücâceh, e’z-zücâcetü keennehâ kevkebün dürrîyyün yûkedu min şeceretin mübâreketin zeytûnetin la şerkîyyetin ve lâ ğarbiyyetin yekâdu zeytuha yudû ve lev lem temseshu nâr. Nurun alâ nur. Yehdillâhu li nûrihi men yeşâu ve yadribullahu’l-emsâle linnâsi. Vellâhu bi külli şey’in alîm” anlamı: “Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânus içinde. Fânus sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir” şeklindedir. Hakkı Bey’in Şehzâdebaşı Camii Kubbe yazısıdır.

Resim 3.77. Hakkı Bey’in 1331/1913 Tarihli Kitâbesi

Âl-i İmran Sûresi 35. âyette geçen ifadenin okunuşu “fenâdethü’l-melâiketü ve hüve kâimün yusalli fi’l-mihrâp” anlamı: “Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona seslendiler” şeklindedir.

Resim 3.78. Hakkı Bey'in 13341/1916 Tarihli Çeşme Kitâbesi (ÖB.)

Enbiyâ Sûresi 30. âyette geçen ifadenin okunuşu “ve cealnâ mine’l-mâi külle şey’in hayy” anlamı: “Diri olan her şeyi sudan meydana getirdik” şeklindedir. Çeşmelerin üzerine yazılması adet olan bu âyetin istifinde Hakkı Bey, küplü harfler kullanmıştır. Dikkat çeken bir husus ‘cim’ harfinden ‘ayn’ harfine geçerken ‘cim’ harfini müstakil olarak yazmış, ‘ayn’ harfine bitiştirmiştir. Harekeler ve tezyînî işaretler ölçülü ve eşit mesafede konulmuştur. Tarihi oluşturan rakamlar boşluklara dağıtılarak atılmıştır.

Resim 3.79. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 61. âyette geçen ifadenin okunuşu “Fe izâ dahaltum buyûten fe sellimû alâ enfusikum”, anlamı: “Evlere girdiğiniz zaman birbirinize selam verin”.

Resim 3.80. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 61. âyette geçen ifadenin okunuşu “Tehıyyeten min indillâhi mubâreketen tayyibeten”, anlamı: “Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak”.

Resim 3.81. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 61. âyette geçen ifadenin okunuşu “Kezâlike yubeyyinullâhu lekumu'l-âyâtı leallekum ta'kılûn”, anlamı: “İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar”.

Resim 3.82. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 62. âyette geçen ifadenin okunuşu “İnneme’l-mu’minûnellezîne âmenû billâhi ve Resûlihî”, anlamı ise “Mü'minler ancak Allah'a ve Peygamberi'ne inanan”.

Resim 3.83. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 62. âyette geçen ifadenin okunuşu “ve izâ kânû meahu alâ emrin câmiin lem yezhebû”, anlamı: “Onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir”.

Resim 3.84. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 62. âyette geçen ifadenin okunuşu “Hattâ yeste’zinûhu, innellezîne yeste’zinûneke”, anlamı: “Senden izin isteyenler var ya”.

Resim 3.85. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 62. âyette geçen ifadenin okunuşu “Ulâikellezîne yu’minûne billâhi ve Resûlihi”, anlamı: “İşte onlar Allah'a ve Rasûlüne iman eden kimselerdir”.

Resim 3.86. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 63. âyette geçen ifadenin okunuşu “Lâ tec’alû duâe’r-Resûli beynekum ke duâi ba’dikum ba’dâ”, anlamı: “(Ey inananlar!) Peygamber’in (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın”.

Resim 3.87. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 63. âyette geçen ifadenin okunuşu “Kad ya’lemullâhullezîne yetesellelûne minkum livâzen, fel yahzerillezîne”, anlamı: “İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir”.

Resim 3.88. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 63. âyette geçen ifadenin okunuşu “Yuhâlifûne an emrihî en tusîbehum fitnetun ev yusîbehum azâbun elîm”, anlamı: “Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar”.

Resim 3.89. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 64. âyette geçen ifadenin okunuşu “Elâ inne lillâhi mâ fi’s-semâvâti ve’l-ardı, kad ya’lemu mâ entum aleyhi”, anlamı: “Bilmiş olun ki şüphesiz göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. O, içinde bulunduğunuz durumu gerçekten bilir”.

Resim 3.90. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii Pencere Alınlıkları Yazıları (KG.)

Nur Sûresi 64. âyette geçen ifadenin okunuşu “ve yevme yurceûne ileyhi fe yunebbiuhum bimâ amilû, vallâhu bi kulli şey’in alîm”, anlamı: “Allah'a döndürülecekleri ve yaptıklarını Allah'ın onlara haber vereceği günü hatırla. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir”.

Resim 3.91. Hakkı Bey'e Ait Mezar Kitâbesi (MSK. Arşivi)

Eserin okunuşu “Hariciyye Nezâreti terceme kalemî Müdîri Hüseyin Âgâh Bey'in ruhuna el-fatiha

Velâdeti 5 Ramazan sene 1285

Vefatı 10 Muharrem Sene 1336”

Harflerin yerleri gayet muntazam yerleştirilmiş, istifte boşluk yoktur. Harekeler ve tezyînî işaretler de yerli yerindedir.

Resim 3.92. Hakkı Bey'in Celî Sülüs 'Türkiye Cumhuriyeti' İstifi (MSK. Arşivi)

Resim 3.93. Hakkı Bey'in 1342/1923 Tarihli Celî Sülüs İstifi (MSK. Arşivi)

Eserin okunuşu “Şehremâneti Kimyahânesi”dir. Şehremaneti Osmanlı İmparatorluğu'nda, bugünkü belediye zabıtası görevini yapan, şehrin temizlik ve güzelliğiyle ilgilenen yerel yönetimin adıdır.⁸⁶ Eser bugün İstanbul'da İtfaiye Daire Başkanlığı'nın giriş kapısının üzerindedir. Hakkı Bey celî sülüs olarak yazdığı eserinde üst kısımda keşideli harfleri kullanarak satırın üst tarafını da doldurmuş istif, göze rahatlık veren bir görünüme kavuşmuştur.

⁸⁶ www.kelimeler.net

Resim 3.94. İstanbul İtfaiye Daire Başkanlığı'nın Üzerindeki Kitâbe (MSK. Arşivi)

Resim 3.95. Hakkı Bey'in 'Türkiye Cumhuriyeti' İstifi (MSK. Arşivi)

Resim 3.96. Hakkı Bey'in 1360/1941 Tarihli Kitâbe Yazısı (MSK. Arşivi)

Mermere hakk olunan eserin okunuşu “Ya Ğaffâr ya Rahmân, iğfir verham ıbâdike Fatma Nevber ve ba’liha Hacı Reşid Paşa el-Valî fi’l-Cihân, el-Mağ’bûn bi Şeyhi’l-Haremi’l-Mekkiyyü sekâhumallâhu’l-Kevser.

27 Saferu’l-Hayr sene 1354

28 Nisan sene 1938”

Resim 3.97. Hakkı Bey'in 1330/1911 Tarihli Kitâbe Yazısı (MSK. Arşivi)

Eserin okunuşu “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Âzâsından Ressâme Müfide Hanım’ın hatırasıdır”. Mermer üzerine hakk olunan istif, Hakkı Bey’e aittir fakat imzası yoktur. ‘Cemiyet’ kelimesinde ‘cim’ harfine ve sonundaki ‘ye’ harfine keşide verilmiştir. Alt satırda ‘hatıra’ kelimesinde ‘ha’ harfindeki ‘elif’, ‘tı’ harfindeki elife bitişerek tetabuklu yazılmıştır. Hareke ve tezyînî işaretler ölçülü ve eşit olarak dağıtılmıştır.

Resim 3.98. Hakkı Bey'in 1337/1918 Tarihli Kitâbe Yazısı (MSK. Arşivi)

Eserin okunuşu “Dersaâdet Cinâyet Tevkîfhânesi”dir. Tek satır halinde yazılan eserde rahatlık ve suhûlet göze çarpmaktadır. Hareke ve tezyînî işaretler yerli yerinde kullanılmıştır.

Resim 3.99. Hakkı Bey'in 1337/1918 Tarihli Kitâbe Yazısı

Hiz. Peygamberin hadis-i şerifi olan eserin okunuşu “ve accilû bi’t-tevbeti kable’l-mevti” anlamı: “Ölüm gelmeden önce tövbe etmekte acele ediniz” şeklindedir. Hakkı Bey, harfleri adeta inci gibi dizmiş ve hareke ve tezyînî işaretlerle de bunu süslemiştir. İstifte rahatlık ve âhenk göze çarpan iki önemli unsurdur.

3.2. TUĞRAKEŞLİĞİ

Hakkı Bey Dîvân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi'ne girdikten bir müddet sonra tuğraya merak sarmış ve devamlı tuğra çekmeye çalışmıştır. O zamanlarda kalemde olanların tuğraya da çalışmak mecburiyeti vardı. Yine bir gün tuğra çekmeye çalışırken yanına gelen Muhtar Efendi isminde bir zat, Hakkı Bey'in yazdığı tuğraya bakar ve ‘Oğlum, bu buradan başlamaz’ diyerek Hakkı Bey’e tuğranın merkezinden başlayarak nasıl yazması gerektiğini öğretir. Ondan sonra Hakkı Bey bu tarife göre padişah tuğralarını çekmeye başlamıştır. İşte Hakkı Bey'in ilk tuğra hocası bu zattır.⁸⁷ Hakkı Bey'deki çalışma azmi ve yazdığı tuğraların güzelliği karşısında Muhtar Efendi mütevazi bir eda ile: “Benim kudretim bu kadar. Size bundan fazlasını tarife hakkım yok. Sen benimle azıcık gel bakayım” demiş ve Hakkı Bey'i Nişan-ı Hümayûn Kalemi Mümeyyizi ve Dîvân-ı Hümayûn hocası olan Sâmî Efendi'nin odasına götürmüştür. Burada Hattat Sâmî Efendi ile tanışan Hakkı Bey'in hayatında yeni bir dönem başlamıştır.

⁸⁷ Ünver, 65.

Muhtar Efendi, Hakkı Bey'i Sâmi Efendi ile tanıştırap tuğralarının güzelliğinden bahsederek İlmî Efendi'nin oğlu olduğunu söyler. Sâmi Efendi, İlmî Efendi'yi tanımaktadır, hal-hatır sorduktan sonra Hakkı Bey'in yanında yazı olup olmadığını sorar. Hakkı Bey 'yok' cevabını verince Sâmi Efendi, Hakkı Bey'e biri matbû, diğeri ufak iki tuğra vererek isim yerinin sağ tarafını yazıp getirmesini tembih eder. Hakkı Bey bu tuğraları kusursuz yazmak için çok çalışmış, hata etmemeye azami gayret göstererek iki gün sonra Sâmi Efendi'ye gelip yazdığı tuğraları göstermiştir. Sâmi Efendi yazılan tuğraları çok beğenmiş ve Hakkı Bey'e şöyle demiştir: "Sakin bırakayım deme, devam edersen burada esasen lüzumlu bir iş olduğundan istifade edersin ve daire de bir adam kazanır."

Resim 3.100. Sultan Vahdettin Han İçin 1320/1920 Tarihli Çektiği Tuğra (HS.)

Böyle dedikten sonra Sâmi Efendi, Hakkı Bey'e iki sene boyunca tuğranın inceliklerini, nasıl çekileceğini öğretmiştir.⁸⁸ Hakkı Bey devrinin en kudretli hattatının tabiri caizse dizinin dibinde yetişerek çok büyük bir tuğrakeş olmuştur. Kalemde önce 'ikinci tuğrakeş', sonra da 'birinci tuğrakeş' görevlerine getirilmiştir.⁸⁹ Merhum Sâmi

⁸⁸ Ünver, 65.

⁸⁹ Mert, 152.

Efendi'nin vefat tarihi 1 Temmuz 1912⁹⁰'dir. Bu da bize gösteriyor ki Sâmi Efendi'nin ölümünden evvel kendisine iki sene ustalık ettiği Hakkı Bey, Sâmi Efendi'den boşalan koltuğu doldurmuş, Kalem'de onun kadar kudretli tuğralar çektiği için 'birinci tuğrakeş' unvanını almıştır.

Hakkı Bey'in daire arkadaşı olan Reisü'l-Hattâtîn Kâmil Akdik, Hakkı Bey'in kabiliyetini medh ederek, dairede yazı yazarken, Hakkı Bey'in yanında oturduğunu, göz ucuyla kendisine baktığını ve sülüs yazıyı böyle öğrendiğini söylemiştir.⁹¹ Hakkı Bey'in bakarak Kâmil Efendi'den sülüs yazıyı öğrendiği gibi Hattat Hamid Aytaç da tuğrayı Hakkı Bey'den öğrendiğini şöyle diyerek belirtmiştir: "Zamanın meşhur tuğrakeşi İsmail Hakkı Altunbezer'i bir iki kere ziyaretine gittiğimde tuğra çekerken görmüştüm. El hareketlerini zihnime nakşederek tuğra çekmeyi öğrendim. Bazen de bu hattatlar dükkâna gelirlerdi. Onların dükkânda karaladıkları yazılara bakarak istifâde ederdim."⁹²

Resim 3.101. Hakkı Bey'in Suud el-Mevlevi'ye Yaptığı Tuğra Çıkarması (MSK. Arşivi)

⁹⁰ Uğur Derman, "Sâmi Efendi, İsmail Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XXXVI, 73.

⁹¹ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 98

⁹² Süleyman Berk, "Bir Azmin Hikayesi Hattat Hamid Aytaç ve Gülzâr-ı Besmele", *İSMEK El Sanatları Dergisi*, VI, 38.

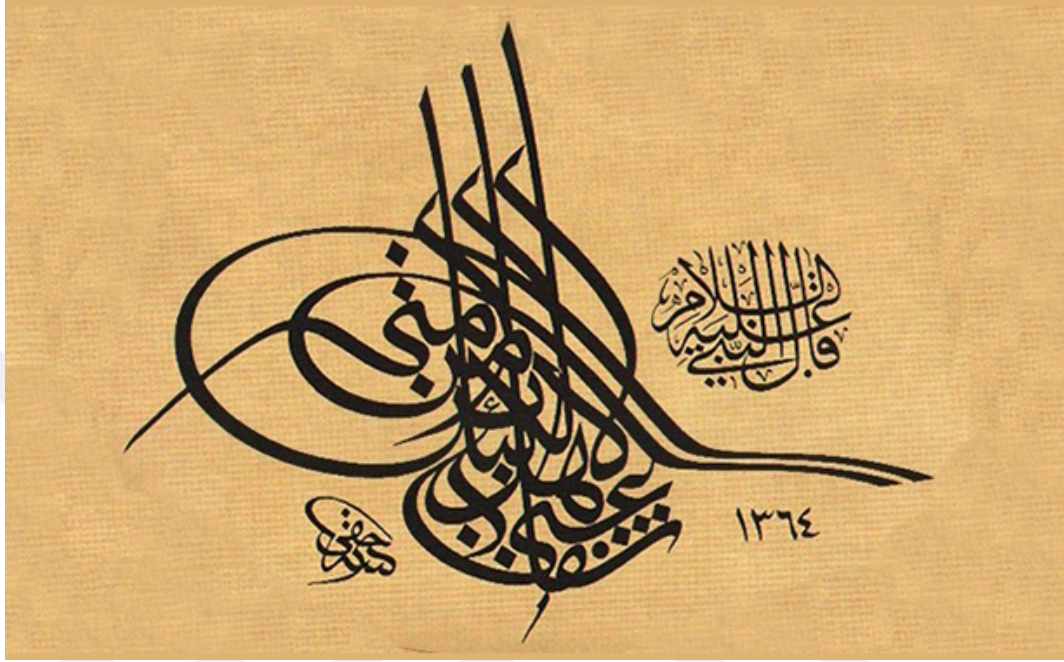
Hakkı Bey, Dîvân-ı Hümayûn'da Sâmi Bey'den tuğra hakkında öğrendiği şeyleri talebelerine de öğreterek tuğranın günümüze kadar çekilmesini sağlayan bir hattattır. Bu resimde tuğranın ölçülerini çizerek, öğrencisine tarifte bulunmuştur. Kağıdın alt tarafında Uğur Derman tarafından: “Suud el- Mevlevi’ye Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey’in çıkartması” notu düşülmüştür.

Tuğralar sadece padişah isimleri için çekilmemiş âyet, hadis, kelam-ı kibar veya şahıs isimlerinde de kullanılmıştır. Bu örnekte Hakkı Bey, Besmele’yi tuğra formatında yazmıştır. Sağ tarafında da ‘İnnehu min Süleymane ve innehu’ ibaresi yer almaktadır.

Resim 3.102. Hakkı Bey'in Suud el-Mevlevi'ye Yaptığı Tuğra Çıkarması (MSK. Arşivi)

Sağ taraftaki tuğra meşki Suud el-Mevlevî'ye aittir. Hakkı Bey, alt tarafa çıkartma yaparak, tarif etmiştir. Küçük yuvarlaklar çizerek nerede boşluk olacak, onları göstermiştir. Uğur Derman, oklar ile göstererek el yazısı ile: “Suud Bey’in tuğra çalışmasına Hakkı Bey’in çıkartması Uğur” notunu düşmüştür.

Resim 3.103. Hakkı Bey'in 1364/1945 Tarihli Tuğra Hadis-i Şerif

Bu tuğra çalışmasında da Hakkı Bey sağ tarafta 'kale'n-Nebiyyü Aleyhisselam' yazmış, tuğranın içinde de Hz. Peygamber'in büyük günahlar işleyenler için şefaati edeceğini belirten hadisini yazmıştır. Hadisin okunuşu “Şefaât li ehli'l kebâiri min ümmetî” anlamı: “Benim şefaetim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir” şeklindedir.

3.3. MÜZEHHİPLİĞİ

Hakkı Bey, tezhip sanatı ile ilk olarak babası vasıtasıyla tanışmıştır. Onun zer-endûd⁹³ tekniğiyle yaptığı levhaları dikkatle takip etmiş ve altın bezeme işini öğrenmiştir. Daha sonra Bahâeddin Tokatlıoğlu'ndan tezhip sanatının inceliklerini öğrenmiştir. Tabi Sanayî-i Nefise Mektebi'nde aldığı resim eğitimi onun için güzel bir

⁹³ Zer-endûd: Ezilmiş altının jelatinli su yardımıyla sürülmesine denir. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, 381.

temel olmuş, tezhip sanatını bunun üzerine binâ etmiştir. Ama klasik tarzdaki tezhib çalışmalarına iltifat etmemiş, yeni arayışlar içerisine girmiştir.

Fırça ve kalem hâkimiyeti mükemmel olan Hakkı Bey, ‘Atâ yolu’ denilen Hazergradî Ahmed Atâullah isimli müzehhibin açtığı ekolü takip etmiş ve ‘Türk Rokokosu’ tarzında eserler vermiştir. Burada Hazergradî Ahmed Atâullah ve ekolu hakkında kısa bir malumât vermekte fayda vardır. Çiçek Derman tarafından kaleme alınan makalede şu ifadelerle yer verilmiştir: *“Doğduğu yer ve tarihi hakkında bilgimiz olmayan bu sanatkârın Miladi XIX. asrın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir. Rokoko üslûbu⁹⁴nu, millî karakterimizin içinde yoğurarak mümkün mertebe bize mâl etmeye çalışmıştır. Titiz ve sabırlı çalışmalarıyla bugün ‘Atâ yolu’ olarak bilinen ve esası, tarama üslûbuyla tabîî çiçek desenlerine dayanan bir tezhip tarzının sahibidir. Pesend tarzı da denilen bu üslûp son derece dikkat ve sabır isteyen bir çalışma sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple fazla eser verilememiştir. Atâullah Efendi’nin saray sermücellidi olduğunu ve II. Mahmud devrinde bu görevde bulunduğunu öğreniyoruz.”⁹⁵*

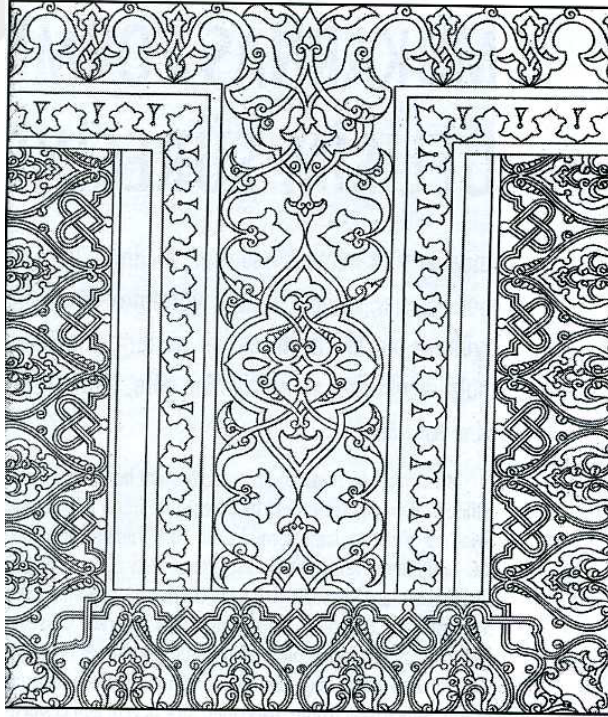
Resim. 3.104. Hakkı Bey’in Yapmış Olduğu Tezhipten Detay

⁹⁴ XVIII. yüzyılın başlarında Fransa’da çok geçerli olan, kavisli çizgileri bol, gösterişli bir bezeme üslûbu. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, 284.

⁹⁵ Çiçek Derman, “Osmanlı Asırlarında, Üslûp Ve Sanatkârlarıyla Tezhib Sanatı”, *Yeni Türkiye* sy.701, *Osmanlı Özel Sayısı IV*, İstanbul 2000, 625.

Hakkı Bey Atâullah Efendi'den etkilenmiş onun tarzıyla eserler vermeye çalışmıştır. Aslında takip ettiği yolun Türk rokoku ile de pek ilgisi yoktur. Oluşturduğu kendine ait tarzın ilham kaynağının, Edhem Paşa tarafından Viyana Sergisi münasebetiyle neşredilen 'Usûl-i Mimari-i Osmanî' isimli kitaptaki Mimar Montani'ye ait bozuk çizimler olduğu söylenmiştir.⁹⁶ Mimar Montani Osmanlı zamanında mimar olmasının yanı sıra ressam ve dekoratör olarak çalışan bir kişidir. Kendisinden Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki kayıtlarda 'Çırağan Sarayı baş ressamı' olarak bahsedilen Montani, motifleriyle Hakkı Bey'i etkilemiş bir diğer şahsiyettir.(Resim 20)⁹⁷

Hakkı Bey'in kendi celi yazılarının kenarlarına yaptığı tezhipler klasiğe uymadığı için tenkit edilmiş, fakat o yapılan tenkitlere aldırış etmemiştir. Kendi ifadesiyle tezhipte kendisine ait bir üslûp oluşturmuştur. Hakkı Bey'in tezhipteki tarzı tutulmamış ve devam etmemiştir. Bunda Necmeddin Okyay'ın etkisi büyüktür. Necmeddin Efendi Hakkı Bey'in tarzını eleştiriyor ve öğrencileri de klasik üslûba yönlendiriyordu. Onun yönlendirmesi sayesinde geleneksel tezhip sanatımız günümüze kadar gelebilmiştir.

Resim 3.105. Montani'ye ait bir desen çalışması (AD.)

⁹⁶ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 102.

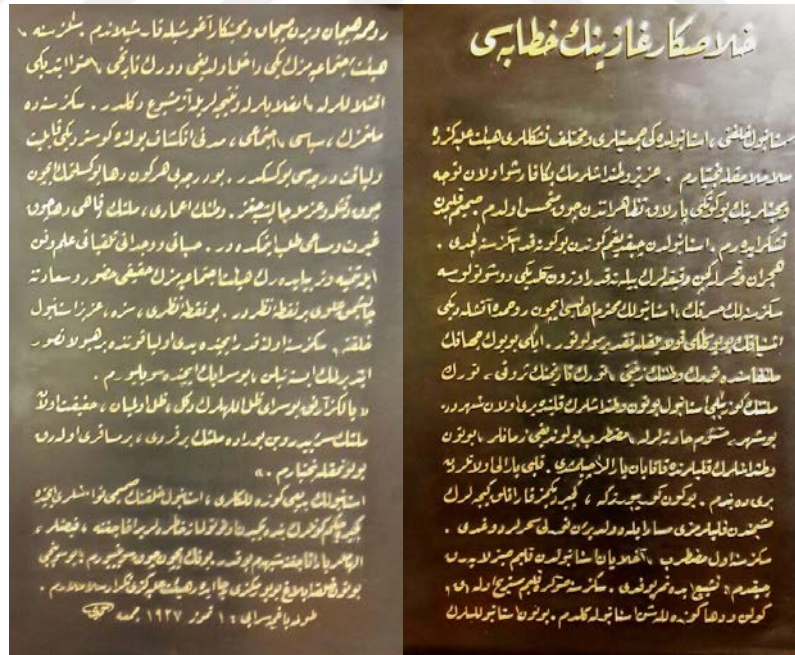
⁹⁷ Nurcan Yazıcı, "Bilinmeyen Yönleriyle Mimar Montani Efendi", *Arkitekt Dergisi*, 1970, sy.70, 45.

. Hakkı Bey'in tarzında rûmî ve hatâyîler sivri hatlara sahip olup, ana renkler altın ve açık mavi tonlardır. Çoğu zaman kompozisyonlarda motifler iç içe girmiş ve bir düzen oluşturacak şekilde tasarlanmamıştır. Hakkı Bey'in tezhibinin diğer bir özelliği de rûmî ve hatâyîli kompozisyonların koyu renk zemin üzerine, rokoko uygulamaları hatırlatır özellikte sırf altınla uygulanmış olmasıdır.⁹⁸

3.4. HAKKAKLIĞI

Hakkı Bey, Sanayî-i Nefise Mektebi'nin hakk şubesine de kayıt olmuş fakat oradan mezun olmamıştır. İstanbul Osmanbey'de İnkılap Müzesi'ndeki zemin katta asılı siyah bir mermer panoyu Hakkı Bey hakk etmiştir. Bu eseri yaparken eşi Sermelek Hanım da ona yardım etmiştir.⁹⁹

Müzedeki kapalı bir odada muhafaza edilen panoda, Mustafa Kemal'in İstanbul'a ziyareti dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nda verdiği hitabe metni yer almaktadır ve eserin yazısı rika' hattı ile Sofu Mehmed Hamdi Efendi'ye ait olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁰ Tablonun sonunda imza olarak 'Hamdi' görülmektedir.

Resim 3.106. Hakkı Bey'in Hâkk Ettiği Siyah Mermer Tablo (İM.)

⁹⁸ Faruk Başkale, "Gelenekten Geleceğe Tezhip Sanatında Bir Yolculuk", *İSMEK El Sanatları Dergisi*, İstanbul 2010, c.9, 11.

⁹⁹ Turgut, 620.

¹⁰⁰ Derman, 110.

Aynı eser bir sergide teşhir edilmek üzere Akademi'ye getirilmiş ve Hakkı Bey'in pirinç plaka üzerindeki imzası, zamanın Akademi Müdürü Burhan Toprak tarafından kazıtılmıştır ve sebep olarak da bu yazıyı artık okuyanların olmadığı söylenmiştir. Hakkı Bey eserine ve dolayısıyla kendisine yapılan bu hakarete çok üzülmüş ancak muhatabının seviyesine düşmemek için susmayı tercih etmiştir.¹⁰¹ Hakkı Bey Sanayî-i Nefîse Mektebi'nin hakk bölümünü bitirmemiştir fakat yaptığı eserler onun sanatını göstermesi açısından önemlidir, çünkü hakk eserlerini de başarıyla icra etmiştir.

3.5. RESSAMLIĞI

Hakkı Bey, Sanayî-i Nefise Mektebi'nde okuduğu zamanlar daima resimle uğraşmıştır. Mezun olduktan sonra resim yaptığına nadir rastlanır. Okuduğu okul devrinin en kaliteli hocalarının olduğu bir okuldur ve Hakkı Bey hocalarından azami derecede istifade ederek okulu birincilikle bitirmiştir. Uğur Derman, Sanayî-i Nefise Mektebini şöyle anlatmaktadır: *“Sanayî-i Nefise’de yüz kadar talebe vardı. Mektebin mimari şubesi daha çok tercih ediliyordu. Resim şubesinde ise ancak yirmi kadar talebe vardı. Resim şubesindeki hocalar, ‘realist’ ve ‘akademik’ ressamlar olduğundan, öğretim bu yolla yapılıyordu, ancak biraz da ‘akademizm’e kayılıyordu. Resim şubesinde biri karakalem, diğeri yağlıboya olmak üzere iki sınıf vardı. Karakalem sınıfının hocası Varnier isminde bir Polonyalı, yağlıboya sınıfının hocası ise Valéri isminde İtalyan bir ressamdı. Valéri, resimlerin aslına benzemesine, desenlerin doğru ve gerçeğe uygun olmasına, gölge ve ışıkların yerli yerinde olmasına çok dikkat eder, perspektife de çok ehemmiyet verirdi.”*¹⁰² Hakkı Bey'in resim hocası Valéri çok titiz bir insandır. Öyle kolay kolay beğenmez, resimlerde gördüğü en ufak bir hatayı dahi hoş görmez, muhakkak düzeltilmesini isterdi. Hakkı Bey böyle bir hocada yetişerek resim sanatını çok iyi öğrenmiş, detay ve perspektif ilmini de tahsil etmişti.

¹⁰¹ Derman, 110.

¹⁰² Derman, *Ömrümün Bereketi 1*, 108.

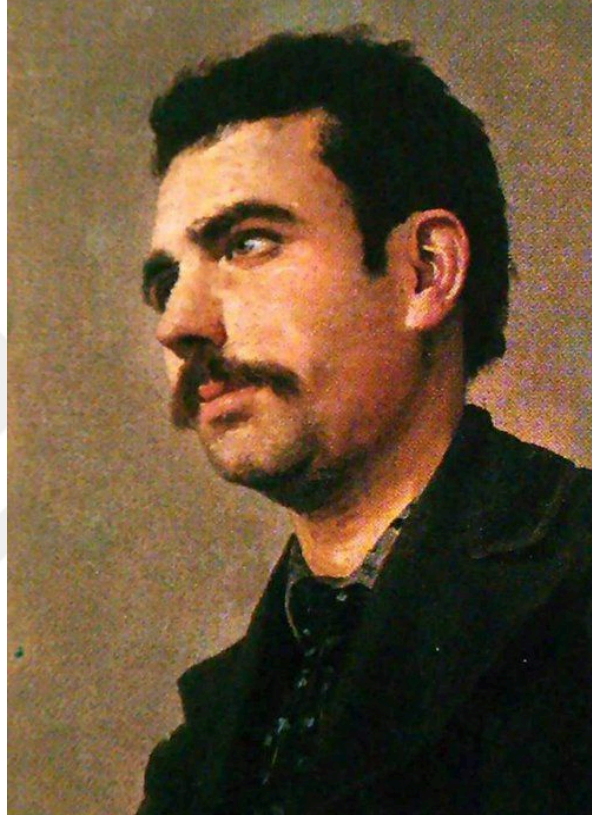

Resim 3.107. Hakkı Bey’in mezuniyet çalışması “Vezir Hanı” (NT. Arşivi)

Hakkı Bey’in mezuniyet çalışması olan ‘Vezir Hanı’ adlı eseri, Çemberlitaş’taki Vezir Hanı’nı göstermektedir. Bu eser Cumhuriyet döneminde Paris’te açılan bir resim yarışmasına gönderilir ve burada sergilenir. Yakın plandan resmedilmiş olan eserin klasik ve gerçekçi bir tavırla yapıldığı söylenebilir. Havanın aydınlık görünümü bir yaz günü yapıldığını düşündürmektedir. İki katlı yapı sivri kemerler ve küçük kubbelerden oluşmuştur. Kemer ve duvar taşlarının dokusu kompozisyona başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Yapının duvarlarında ve ikinci katta kemerlerin üstünde beliren bitki kümeleriyle, ön plandaki ağaç ve dallar taşın statik görünümüne canlılık katmaktadır. Renkler kirletilmeden tuvale aktarılmıştır. Ayrıca yağlıboya tekniğiyle yapılan çalışmanın suluboya gibi şeffaf bir görünüm arz etmesi Hakkı Bey’in fırça kullanımındaki ustalığını göstermektedir.

Hakkı Bey’in resim sınıfında ilk olarak, hendese/geometrik şekiller, rölyef ve çiçek desenleri gösteren Varnia Zarzecki (1850-?)’nin; daha sonra da Salvatore Valéri (1856-1946)’nin atölyesinde çalışmıştır. Çoğu figür ve portre olmak üzere enteriyör, mimarlık örnekleri ve peyzaj çalışmaları yapan Hakkı Bey’in aile koleksiyonunda yirmiye yakın portre, iki figür, bir mimarlık örneği, bir peyzaj çalışması bulunmaktadır.

Ayrıca bazı özel koleksiyonlarda da eserlerinin yer aldığı ifade edilmiştir.¹⁰³ Okulda öğrencilerin çalışma modelleri kendi aralarında topladıkları paralarla Yeni Camii önünden getirttikleri hamallar veya Sanayî-i Nefise civarında bulunan satıcılardır. Hakkı Bey kimi zaman bir dilenciye resmetmiş, kimi zaman bir hamalı, kimi zaman bir ayakkabı boyacısını kimi zaman da bir cami avlusu veya bir ticaret hânını resmetmiştir. Hakkı Bey resimlerinde genelde yağlıboya çalışmıştır.

Resim 3.108. Hakkı Bey’e Ait Yağlı Boya Bir Portre (NT. Arşivi)

Sanayî-i Nefise Mektebi’nin başarılı öğrencilerinden biri olan Hakkı Bey, meslek hayatında resmi tercih etmiş olsaydı şüphesiz bu alanda da ünlü bir isim olabilirdi. Öğrencisi Kerim Silivri’li’nin Hakkı Bey için bu bağlamda yaptığı yorum çok anlamlıdır: *“Biz tanıştığımız vakit Hakkı Bey Hoca, asıl öğrenimini gördüğü resim çalışmalarını sonuçlandırmış ve hat sanatında büyük bir hattat olarak isim yapmıştı. Akademi’de ki hocalığı resim dalında değil, Türk tezyinâtında idi. Ama resim hakkındaki görüşleri belliydi yaptığı çalışmalardan. Bunu başka türlü de söyleyebiliriz: ‘Eskiler derlerdi ki: Hakkı Bey eğer resimde kararlı olsaydı; Feyhaman Duran*

¹⁰³ Turgut, 621.

ve...(diğer ressamalar) onun ışığından hiç görünemezlerdi. Altunbezer çok kudretli bir desinatör, çok zevkli bir renkşinastı. Kolorist, iyi bir ressam...' Eğer resme devam etseydi, Türkiye'nin Rembrandt'ı olabilirdi.¹⁰⁴

Resim 3.109. Hakkı Bey'e Ait 'Seyyar Satıcı' Tablosu

Hakkı Bey'in bu tablosunda da renkler ustalıkla işlenmiştir. Eser sanki gerçek hissi vermektedir ve fotoğraf gibi durmaktadır. Satıcının bakışlarındaki ürkeklik, terazisini tutuşu, şalvarının altından görünen ayakları, küfenin en ince ayrıntısına varana kadar detayı izleyenleri büyülemektedir.

¹⁰⁴ Turgut, 631.

Resim 3.110. Hakkı Bey'e Ait 'Dilenci' Tablosu

Resimlerinde gölge ve perspektif öylesine güçlü işlenmiştir ki (Resim 3.110.) deki 'dilenci' tablosuna bakan kişilerin ilk tepkilerinin resmin onları takip ediyormuş hissini vermesidir. Hakkı Bey'in torunlarından Beyhan Timurtaş, bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: *"Bunu en çok çocuklarımdan biliyorum. Resmin asılı olduğu duvarın yanında ve odada oyun oynamıyorlardı. Ve hiç bir zaman resme bakamıyorlardı. Anne,*

bizi takip ediyor, diyorlardı.”¹⁰⁵ Görüldüğü gibi Hakkı Bey, figür temalı resimlerini sanki tuval üzerindeki resmini yaptığı kişinin canlanıp hareket edecekmiş hissini uyandıracak kadar gerçekçi çizmiştir.

Resim 3.111. Hakkı Bey’e Ait ‘Zenci’ portresi

Hakkı Bey’in *zenci* portresine konu olan model de Sanayî-i Nefise Mektebi’nin civarındaki bir ayakkabı boyacıdır. Boynunda dövmeler olan boyacının gözleri, fazla alkol tükettiği için kanlıdır. Hakkı Bey, kendisine portresini çalışmak istediğini söyleyince: “*Tamam. Ama dövmelerimi belli etmeyin, bir de gözlerimi kanlı vaziyette boyamayın*” demiş, Hakkı Bey de portreyi bu isteğe göre çalışmıştır. Kıvrık saçları ve iri dudaklarıyla tipik zenci karakterini yansıtan modelin alnındaki çıkıntı, gri paltosu ışık-gölge oyunları ile vurgulanmış; zemin, altın sarısı ve kahve tonlarının karışımıyla renklendirilmiştir. Modelin yüzündeki hüznü ifade, oldukça gerçekçi bir anlayışla resmedilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Turgut, 625.

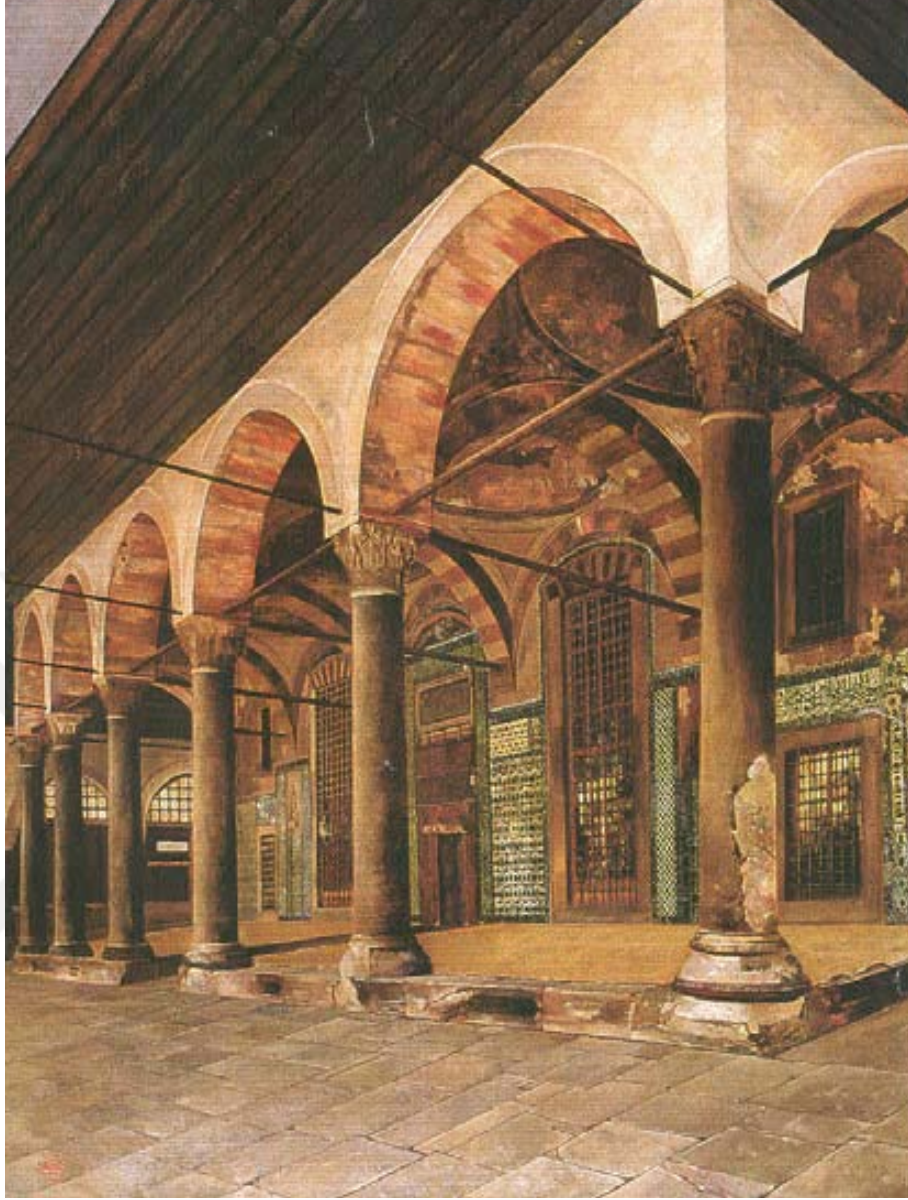
¹⁰⁶ Turgut, 627.

Resim 3.112. Hakkı Bey’e Ait ‘Bezîrgân’ Portresi

Hakkı Bey, dönemin Musevi tipini de yansıtan *bezîrgân*lardan birinin portresini çalışmıştır. Bordo fesi, bej ve gri tonlarındaki gömleği ve bej renkli ceketiyle, *bezîrgân* uyum içindedir. Çalışmanın fonunda altın sarısı ve gri tonları kullanılmıştır. *Bezîrgân*ın kırışmış sakalı ve yüzündeki derin çizgiler, ayrıntıyla verilmiştir. Burada kendinden emin bir kişilik yapısı yansıtılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Turgut, 627.

Resim 3.113. Hakkı Bey’e Ait ‘Rüstem Paşa Camii’ Tablosu

Hakkı Bey’in tarihi tespit edilen en eski çalışması Resim 3.114.’deki Rüstem Paşa Camii’sidir. 1915 yılında yapılan eser Hakkı Bey’in Sanayî-i Nefise Mektebi’nden sonraki döneminde yaptığı bir çalışmadır. Kompozisyon çok iyi bir perspektifle kurgulanmış ve kahverengi, bej, kiremit kırmızısıyla renklendirilmiştir. Dönemin en güzel çinileriyle süslenmiş olan caminin son cemaat yerinin altı sütun ve beş kubbeden oluştuğu görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman’ın sadrazamlarından biri olan Rüstem Paşa’nın bu camiye Mimar Sinan’a yaptırdığı bilinmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Turgut, 631

3.6. HATTAT İSMAİL HAKKI ALTUNBEZER'İN KALEMLERİ

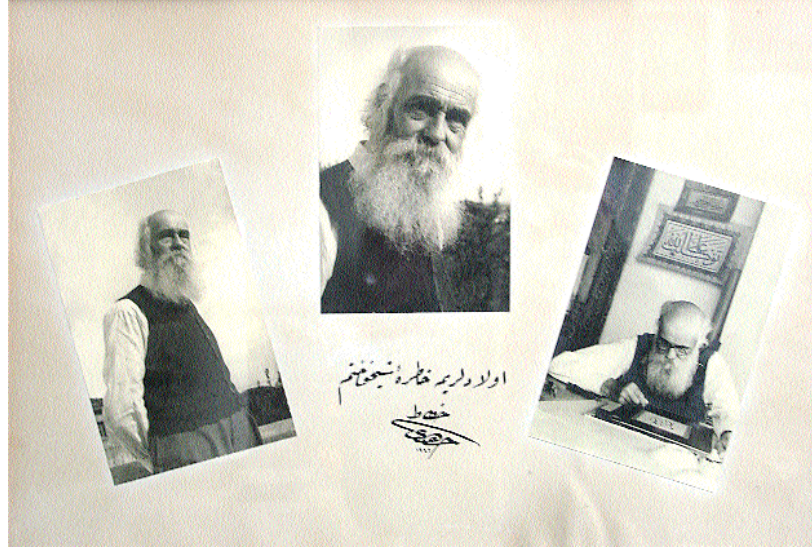
Resim 3.114. Hakkı Bey'e ait kalemler (MÖ. Arşivi)

İrili ufaklı birçok kalemin yer aldığı bu fotoğraftaki kalemler Hakkı Bey'in kızı tarafından Mehmed Özçay'a verilmiş, Özçay da birkaç tanesini teberrüken Yusuf Bilen'e vermiştir. Bu kalemler hatıra olarak hâlen Yusuf Bilen'dedir.¹⁰⁹ Kalemlerin ağız genişliklerinden anlaşılmaktadır ki Hakkı Bey, celî sülüs ustası olduğu için genelde geniş ağızlı kalemleri tercih etmiş, küçük ağızlı olan kalemleri de hareke veya imza için kullanmıştır.

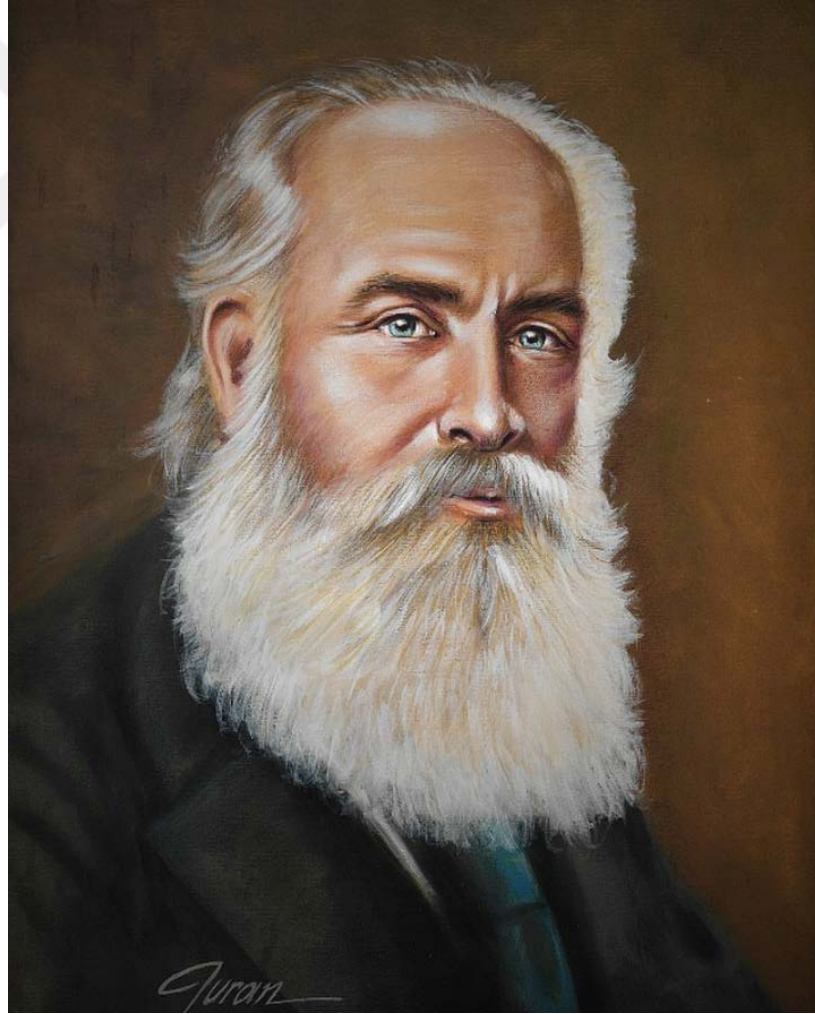
Hattatlar kalemlerini kendileri açtıkları gibi âharlı kâğıt yapımında da maharet kesbetmişlerdir. Hakkı Bey'in bizzat târif ettiği âhâr usûlü şöyledir: “Şekersiz olarak muhallebi tarzında pişirilmiş nişasta gâyet ince süngerle kâğıdın her iki yüzüne sürülür. Sonra kâğıt, ipte kurutulur. Bundan sonra yumurta akı az miktarda şapla çalkalanarak köpürtülür. Bu suretle köpürtülen yumurta akı bir müddet hâliyle bırakılır. Köpükler tamâmen sönüp zeytinyağı şeklini alınca, nişasta sürülmüş ve kurutulmuş kâğıt üzerine ince süngerle bu yumurta akından sürülüp, yine kurumaya bırakılır. Kâğıt lâyıkıyla kurutulduktan sonra evvelâ saplı mühre ile sonra billûr mühre ile parlatılır.”¹¹⁰

¹⁰⁹ Yusuf Bilen ile 10.07.2017 tarihinde yapılan şifahi görüşme.

¹¹⁰ Zeki Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, 28.

Resim 3.115. Hakkı Bey'in Son Dönemlerine Ait Bir Fotoğraf

Resim 3.116. Turan Sevgili Tarafından Yapılan 'Hakkı Bey' Portresi

SONUÇ

Hattat İsmail Hakkı Bey aslen Trabzonlu ve beş batna kadar hattat olan aileden gelen biri olarak hat sanatıyla küçük yaşlarda tanışmıştır. İrsî olarak dedelerinden gelen bu genler sayesinde yazıyı çok küçükken babasından öğrenmiş, öğrendiği şeyler de kendisinde kalıcı ve sağlam bir temel olmuş sonradan öğrendiği şeyleri o sağlam temelin üzerine bina etmiştir. Hakkı Bey için bu büyük bir sermayedir.

Hakkı Bey kendisindeki resim kabiliyeti sayesinde muhteşem istiflere imza atmıştır. İstiflerindeki harfler rahat bir şekilde satıra oturmuş, herhangi bir sıkışıklık söz konusu değildir. Hakkı Bey harfleri ustaca istiflerinde kullanmış ve âdeta bir resim yapar gibi eserlerini oluşturmuştur. İstiflerindeki tasarım tamamen kendisine aittir. Genelde küplü harfleri daha çok tercih etmiş böylece istiflerine rahatlık ve genişlik kazandırmıştır. İmzası kısa ve okunaklıdır. Hüsn-i hat sanatındaki bütün teknikleri en yüksek seviyede kullanmış (santraç usulü, iğneleme, mistar kullanma v.b.) bir hattattır. Hakkı Bey istif konusunda kendisinden sonra gelen bütün hattatları etkilemiş ve bu yolda giden hattatlar celî sülüs alanında muhteşem eserler vermiştir. Hakkı Bey'in tarzını benimseyenler arasında Hamid Aytaç, Mustafa Halim Özyazıcı, Necmeddin Okyay, Mâcid Ayral gibi isimler sayılabilir. Bu isimlerin özelliği ise günümüzdeki hattatların hocalarının hocaları olmalarıdır. Eğer zikrettiğimiz bu isimler Hakkı Bey'den celî yazıyı öğrenmeselerdi celî yazının günümüze aktarımı eksik olacaktı. Çünkü Hakkı Bey devrinin en büyük celî ustasıydı. Bu nedenle onun bu sanata katkısı inkâr edilemez bir gerçektir. Harf inkılabıyla değersizleşen, kenara atılan, unutturulmaya çalışılan eski yazıyı Hakkı Bey istifleriyle ihya etmiştir. Hüsn-i hat sanatının kırılma noktası olan harf inkılabı sonrasında bile Hakkı Bey, öğrencilerine celî yazıyı öğretmiş, gelecek nesillere eşsiz bir miras bırakmıştır.

Hakkı Bey'in bir diğer özelliği eserlerinden bazılarının tezhibini kendisinin yapmasıdır. Tezhip sanatında kendine ait bir tarz oluşturmuştur. Ancak bu tarz klasik üslûbun dışında bir tarz olduğu için tutulmamıştır. Temelinde Batı rokokosu olan, çizimleri bozuk örneklerden esinlenmiş ve buna kendi üslûbunu da katarak tezhip sanatına değişik bir tarz getirmiştir. Ancak öğrencileri arasında bu tarz tutulmamıştır. Çünkü Necmeddin Okyay, Hakkı Bey'den etkilenen öğrencileri, klasik üslûba yönlendirmiştir. Günümüzde tezhiple uğraşanların üstadları olan ve aynı zamanda

Hakkı Bey'in de öğrencileri olan Muhsin Demironat ve Rikkat Kunt gibi müzehhipler Necmeddin Bey vasıtasıyla geleneksel tezhip metodunu benimsemişlerdir ve tezhip sanatı onların sayesinde günümüze kadar bozulmadan, klasik tarzda gelebilmiştir.

Hakkı Bey'in bir diğer hususiyeti tuğrakeş olmasıdır. Sâmi Efendi'den tuğranın bütün inceliklerini öğrenmiş ve onun vefatından sonra Divân-ı Hümayûn Kalemi'ndeki en üst seviyede makam olan 'birinci tuğrakeş' koltuğuna oturmuştur. Hakkı Bey aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin resmî son tuğrakeşidir. Medresetü'l-Hattâtîn'de tuğra dersleri vermiş bu sanatın da unutulmadan günümüze kadar gelebilmesine öncülük etmiştir. Ayrıca bu bağlamda Hakkı Bey, uluslararası antlaşmaların yazılmasında da görev almıştır. Yazılan antlaşmalarda kullanılan dîvânî ve celî dîvânî yazı tarzlarında en olgun örnekleri vermiştir. Hakkı Bey sayısız fermân, berât, menşûr gibi devlet yazışmalarını yazan bir kâtiptir.

Hakkı Bey aynı zamanda eşsiz bir ressamdır. Resimlerindeki gerçeklik son derece belirgindir. Hakkı Bey, Sanayî-i Nefise Mektebi'ni birincilikle bitiren, perspektif ilmini çok iyi bilen, ışık ve gölge oyunları ile izleyenleri büyüleyen resimlere imza atan büyük bir dehadır. Renk ve tonlama konusunda oldukça kabiliyetli olan Hakkı Bey eğer resim sanatında devam etseydi kuşkusuz ülkemizin en nadide ressamlarından biri olabilirdi. Yine de en büyük üstaplara taş çıkartırcasına eserler vermiş ve resim sanatına da büyük katkıları olmuştur.

Hakkı Bey her hattatın gönlünde yatan Kur'an yazma arzusunu gerçekleştirmiş, titizlikle yazdığı Kur'an-ı Kerim'i Akademi'ye bağışlamıştır. Ne yazık ki o zamanda Akademi'de çıkan bir yangında birçok nadide eser gibi Hakkı Bey'in yazdığı Kur'an da yanmış ve bugüne ulaşamamıştır.

Hakkı Bey genelde celî yazılarla uğraştığı için nesih yazıyı çok az yazmıştır. Bu yüzden hilye-i şerif yazıp yazmadığı tespit edilememiştir.

Hakkı Bey, harf inkılabı sonucunda işsiz kaldığı zamanlarda maişet derdine düşmüş, geçim kaygısı ile başka yerlerde ekmek peşinde koşmuş; mahkemelerde bilirkişi olarak çalışmıştır. Bilirkişi olarak kendisine gösterilen eski tapu, evrak ve belgeyi ustalıkla çözebilecek yegâne kişiler arasındaydı. Çünkü artık eski yazıyı okuyan yok denecek kadar azdır. Hakkı Bey ekspertiz olarak çalıştığı bu zaman dilimlerinde de hat sanatıyla ilgilenseydi belki daha nice muhteşem eserlere imza atacaktı.

Birçok hattatın kişisel hobi ve merakı olmuştur. Halim Efendi üzüm yetiştirmiş, Necmeddin Okyay kemankeşlik yapmış, Emin Efendi ney üflemiştir. Hakkı Bey de gül yetiştirmeye merak salmış, evinin bahçesinde çeşit çeşit gül yetiştirmiştir. Öğrencisi Necmeddin Okyay'ı da bu konuda cesaretlendirmiş ve gül yetiştirmeyi ona da öğretmiş, o da evinin bahçesinde 400 çeşit gül yetiştirmiştir.

Hakkı Bey yazının vakar ve ciddiyetini üzerinde taşıyabilen bir sanatkârdır. Hiç kimseye el açmamış, hayatı boyunca alın terinin kazancını yemiş ve kimseye minnet etmemiştir. Hattat olarak ailesinin nafakasını temin etmiş, okullarda yazı muallimliği yaparak hem ailesini kimseye muhtaç etmemiş hem de rahle-i tedrisinden geçen binlerce öğrenciyi yetiştirerek hat sanatını onlara sevdirmiştir.

Hakkı Bey'in ismi İstanbul Üsküdar'da bir okula verilmiş ve bu vesile ile sanatı ve kişiliğiyle kendisinden sonraki nesillere rehberlik yapacak bir şahsiyet olarak adı unutulmayacak bir şekilde taçlandırılmıştır.

Sonuç olarak Hakkı Bey, zamanının en büyük celî üstadı, ressamı, tuğrakeşi ve müzehhibi olarak hizmetler vermiş, üretken, şahsiyetli, vakûr, ömrünün her anını güzel şeylerle değerlendirmiş sanat ve gönül adamıdır. Onun açtığı yol kıyamete kadar devam edecek ve sadaka-i cariye çerçevesinde amel defterine hep hasenât yazılacaktır.

KAYNAKÇA

- Alparslan Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, 19.
- _____, “İslâm Yazı Sanatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XIV, 441.
- _____, “Celî”, *DİA*, İstanbul 1993, VII.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Türklerde Yazı Sanatı*, Ankara 1993.
- Bayat, Ali Haydar, *Açıklamalı Hüsn-i Hat Bibliyografyası*, İstanbul 2002.
- Berk, Süleyman, *Hattat Mustafa Râkım Efendi*, İstanbul 2003.
- Bilen Yusuf, “Hat Sanatı Eğitim ve Öğretiminde Hoca-Talebe Münasebeti”, *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum, 44.
- _____, *Hattat Mehmed Şevki Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- _____, *Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.
- _____, “Kur’ân-ı Kerim’de Tevafuk”, *Atatürk Üniversitesi GSED*, sayı 32, Erzurum 2014, 117.
- Çetin, M. Nihad, “İslâm Hat Sanatı’nın Doğuşu ve Gelişmesi”, *İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul, 1992.
- Derman, F. Çiçek, “Osmanlılar’da Tezhip Sanatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1998.
- Derman Uğur, “Mehmet İlmî Efendi”, *DİA*, İstanbul 2001, XXVIII.
- _____, “Celî Yazılar”, *İlgi*, 27, Mayıs, 1980.
- _____, *Ömrümün Bereketi* 1, Kubbealtı, İstanbul 2011.
- _____, “Mustafa İzzet, Kazasker”, *DİA*, İstanbul 2001.
- _____, “Hat Sanatında ‘Celî’ Kavramı” *Türkler*, Ankara 2002, XII.
- _____, “Hattat Hâlim Efendi”, *İslâm Düşüncesi*, I (6), Kasım, 1968.
- _____, “Hokka”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII.
- _____, “İstif”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII.
- _____, “Kâğıda Dâir”, *İslâm Düşüncesi*, I (5), Nisan 1968.
- _____, “Kalem I”, *İslâm Düşüncesi*, I (3), Eylül 1967.
- _____, “Kalem II”, *İslâm Düşüncesi*, I (4) Aralık 1967.

- _____, “Kalem”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 245-247.
- _____, “Hilye”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 44.
- _____, “Osmanlılar’da Hat Sanatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1998.
- _____, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*, Ankara, 1990.
- _____, “Hat Sanatında Osmanlı Devri”, *İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul 1994.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınevi, Ankara, 1993.
- Dönmez Erol, “Kazasker Mustafa İzzet Efendi’nin İstanbul Müze Ve Kütüphanelerinde Bulunan Eserleri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.
- Gülnihal İsmet, *Hokka Gibi -Hattatların Hatıraları-*, L&M Yayınları, İstanbul 2014.
- Gündüz, Hüseyin-Taşkale, Faruk, *Rakseden Harfler*, İstanbul 2000.
- Günüç, Fevzi, “Klâsik Dönem Osmanlı Mimârisinde Celî Yazılar” *Türkler*, Ankara 2002.
- Güvemli, Zahir-Kerametli Can, *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi*, İstanbul 1974.
- Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305.
- Hakan, Mehmet Necmi, *Eyüplü Hattatlar*, (Neş.) Süleyman Berk, Mask Matbaa, İstanbul 2009.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Kur’an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki, *Düinkü Sanatımız-Kültürümüz*, İstanbul 1994.
- _____, “Hakkâklık”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 214.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994
- Mehmed Mecdi Efendi, *Sülüs Yazı Rehberi*, nşr. Mustafa Necatüddîn, Medine, ts.
- Mert Talip, “Hattat İsmail Hakkı Altunbezer, Babası ve Dedesi Hattat Ali Şükrü Efendi”, *Üsküdar Sempozyumu VI.*, İstanbul 2008.
- Müstakîmzâde, Süleyman Sadeddîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.
- Özkeçeci, İlhan, *Türk Tezhip Sanatı ve Tezyinî Motifler*, Kayseri, 1992.
- Pakalın, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993,

- Rado, Şevket, *Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984, 239.
- Saltuk, Süreyya, “İslâmî Yazılarda Âhenk”, *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, İstanbul 1941.
- Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, I-II, İstanbul 1978.
- Serin, Muhittin, *Hattat Aziz Efendi*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999.
- _____, “Âhenk (Hat)”, *DİA*, İstanbul 1988, I,
- _____, *Hat Sanatımız*, İstanbul 1981.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986.
- _____, *Osmanlı Türklerinde Tuğra*, İstanbul 1975.
- Sezer, Bilal, *Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf ve Tezyin İşâretleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004.
- Subaşı, M. Hüsrev, *Yazıya Giriş*, İstanbul 1997.
- Taşkale, Faruk, “Tezhip Sanatı”, *Skylife*, sy. 173, 1997, 108-118.
- _____, “Hattın Giysisi Tezhip”, *Sanatsal Mozaik*, VI, Şubat, 1996.
- Tekin, Şinasi, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, İstanbul 1993.
- Toprak, Burhan, “İslâmî Yazılarda Âhenk”, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1941.
- Umur, Suha, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul 1980.
- Ünver, Süheyl, *Türk Yazı Çeşitleri ve Faideli Bazı Bilgiler*, İstanbul 1953.
- Yazır, M. Bedrettin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara 1981, 1-3.
- _____, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, İstanbul 1942.
- _____, “Yazıda Ahenk” *İslâm Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1941.
- Yılmaz Abdulkadir, *Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istılahları*, Damla Yayınevi, İstanbul 2004.
- _____, *Hat Sanatında Satır Sistemi (Sülüs, Nesih, Ta’lîk, Rika’)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1996.
- _____, “Sülüs Yazıda Harflere Formlarına Göre Verilen İsimler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 2001.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Muhammet Güray BİZKEVELCİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum-1980
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı -Öğretmen
İletişim	
E-Posta Adresi	muhammetbizkevelci@gmail.com
Tarih	17/07/2017